ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

20

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

مۇقاۋا رەسسامى سىزغۇچى : مەمەت ئابدۇرېھىم
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى : مەمەت نەۋبەت

ISBN 978-7-228-12021-5

9 787228 120215 >

定价：12.00元

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

20

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»
تەھرىر ھەيئىتى نەشرگە تەييارلىغان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔民间故事. 20:维吾尔文/《维吾尔民间文学大典》编委会编. —乌鲁木齐: 新疆人民出版社, 2008.11
(维吾尔民间文学大典)
ISBN 978—7—228—12021—5

Ⅰ. 维… Ⅱ. 维… Ⅲ. 维吾尔族—民间故事—作品集—中国—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ. I277.3

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2008)第 177994 号

策　　划	阿不都热合曼・艾白,艾合买提・伊明
责任编辑	艾合买提・伊明
责任校对	阿布勒孜・阿巴斯 等
封面设计	买买提・诺贝提
出版发行	新疆人民出版社
地　　址	乌鲁木齐市解放南路 348 号
电　　话	(0991)2827472
邮　　编	830001
经　　销	新疆维吾尔自治区新华书店
印　　刷	乌鲁木齐八家户彩印有限公司
开　　本	880×1230 毫米　1/32
印　　张	5
版　　次	2008 年 11 月第 1 版
印　　次	2008 年 11 月第 1 次印刷
印　　数	1—5000
定　　价	12.00 元

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 20

نەشرگە تەييارلىغۇچى : «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» تەھرىر ھەيئىتى

پىلانلىغۇچىلار : ئابدۇراخمان ئەبەي ، ئەخمەت ئىمىن

مەسئۇل مۇھەررىرى : ئەخمەت ئىمىن

مەسئۇل كوررېكتورى : ئابلىز ئابباس قاتارلىقلار

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : مەمەت نەۋبەت

نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى : شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئادرېسى : ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 ـ نومۇر

تېلېفون : 0991—2827472

پوچتا نومۇرى : 830001

ساتقۇچى : شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى

باسقۇچى : ئۈرۈمچى باجياخۇ رەڭلىك باسما چەكلىك شىركىتى

فورماتى : 880×1230 مىللىمېتىر 1/32

باسما تاۋىقى : 5

نەشرى : 2008 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ نەشرى

باسمىسى : 2008 ـ يىلى 11 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى

تىراژى : 1—5000

كىتاب نومۇرى : ISBN 978—7—228—12021—5

باھاسى : 12.00 يۈەن

مۇھەررىردىن

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى باي ۋە گۈزەل بىر خەزىنە. ئۇيغۇر خەلقى ئۆزىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا، ئۆزىنىڭ مىللىي تىلىنى، ئۆرپ ـ ئادىتىنى، مىللىي مەدەنىيىتىنى، جۈملىدىن باي، گۈزەل ۋە پارلاق ئېغىز ئەدەبىياتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئۇزۇن تارىخقا، باي، چوڭقۇر مەزمۇنغا، ئۆزىگە خاس مىللىي ئۇسلۇب ۋە مىللىي شەكىلگە ئىگە بولۇپ، كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرىدىغان بىر رەڭدار گۈلشەن. ئۇ ئۆزىنىڭ مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى، بايلىقى ۋە كەڭلىكى بىلەن، شەكلىنىڭ خىلمۇخىللىقى ۋە گۈزەللىكى، تۈرىنىڭ كۆپلۈكى بىلەن كۆزگە ئالاھىدە چېلىقىدۇ.

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى يۇقىرىقىدەك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئەڭ ئومۇملاشقان بىر تۈرى ھېسابلىنىدۇ. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئېغىزدىن ئېغىزغا، ئەۋلادتىن ئەۋلادقا كۆچۈش جەريانىدا خەلق ئاممىسى تەرىپىدىن پىششىقلىنىپ، ۋەقەلىكى تاۋلانغان، نەتىجىسى روشەن ھەم ئۈمىدۋار، تىلى تەسىرلىك ۋە گۈزەل بولۇپ يېتىلگەن.

ھەممىمىزگە مەلۇم، چۆچەك پېرسوناژلىرى بولغان، بىر پۈتۈن ۋەقەلىككە ئىگە نەسرىي ئەسەر. ئۇ ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ ھەرقانداق بىر تەرىپىنى ئەكس ئەتتۈرەلەيدۇ. ئۇ ئىجتىمائىي رېئاللىقنىڭ ئەمگەكچى خەلق مېڭىسىدىكى

ئىنكاسى، ئەمگەكچى خەلق تۇرمۇشىنىڭ، ئىدىيە ـ ھېسسىياتىنىڭ، غايە ۋە ئارمىنىنىڭ بەدىئىي ئىپادىسى. چۆچەكلەر ئاساسەن رېئالىزملىق بولىدۇ، ئۇنىڭدا يەنە ئاكتىپ رومانتىزمنىڭ قويۇق ئىپادىسىمۇ بولىدۇ. ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىمۇ شۇنداق.

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكى، ھەقىقەتپەرۋەرلىكى، ئەمگەكچان روھى، ساغلام ۋە گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلىتى، ۋەتەنپەرۋەرلىكى، قەيسەرانە كۈرەش قىلىش ئىرادىسى، شۇنداقلا ئېسىل ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ئىپادىلەنگەن. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئوبراز ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ، كىشىلەرگە ياخشى بىلەن يامانىنى، ھەق بىلەن ناھەقنى، ئۆز بىلەن دۈشمەننى، خۇنۇكلۇك بىلەن گۈزەللىكنى پەرق ئېتىشكە ياردەم بېرىدۇ. بىز بۇنىڭدىن خەلق چۆچەكلىرىنىڭ مۇئەييەن تەربىيىۋى رولىنى بايقىۋالالايمىز.

شۇنى قەيت قىلىشقا بولىدۇكى، خەلق چۆچەكلىرىنىڭ بالىلارغا بولغان تەربىيىۋى رولى تېخىمۇ زور بولىدۇ. بالىلار كىچىكىدىن تارتىپلا خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى، جۈملىدىن چۆچەكلەرنى ئاڭلىسا، ئۇلارنىڭ يۈمران قەلبىدە ياخشىلىق، ھەققانىيلىق، گۈزەللىك، ھاياتنى ۋە تەبىئەتنى سۆيۈش ئىستىكى ئويغىنىدۇ.

خەلق چۆچەكلىرىنىڭ تۇرمۇشنى، تارىخنى بىلىش ۋە چۈشىنىشتىكى رولى، خەلق تىلىنى ئۆگىنىشتىكى رولى، گۈزەللىك قارىشىنى يېتىلدۈرۈشتىكى ئېستېتىكىلىق رولى، كۆڭۈل ئېچىش رولىنىمۇ ئۇنىڭ تەربىيىۋى رولىدىن ئايرىپ قاراشقا بولمايدۇ. يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا باغلانغان، ئۆزئارا گىرەلەشكەن، سىڭىشىپ كەتكەن، بىر ـ بىرىنى تولۇقلىغان ۋە ئۆزئارا ماسلاشقان. بۇ خەلق

چۆچەكلىرىنىڭ خەلق تۇرمۇشى بىلەن قان ـ گۆشتەك زىچ مۇناسىۋىتى بارلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

خەلق چۆچەكلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق ئاغزاكى ئەدەبىياتى يېزىق شەكىللىنىشتىن بۇرۇنلا ۋۇجۇدقا كېلىپ، نۇرغۇن ئەسىرلەر مابەينىدە ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈردى. يېزىق شەكىللەنگەندىن كېيىن ئۇنىڭ تەرەققىياتى يەنىلا توختاپ قالغىنى يوق. كېيىنكى مەزگىللەردە نۇرغۇن ئەللەردە خەلق چۆچەكلىرى يىغىپ خاتىرىلىنىپ، ئۇنىڭ يوقىلىپ كەتمەي داۋاملىق مۇكەممەللىشىشىگە كاپالەتلىك قىلىندى. بۇ ئىش بىزدە بۇرۇن ئانچە ـ مۇنچە ئىشلەنگەن بولسىمۇ، رەسمىي ئىشلەش ئۆتكەن ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدا باشلاندى دېيىشكە بولىدۇ. ئازادلىقتىن كېيىن ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى بىرقانچە توپلام قىلىپ ئىشلەنگەنىدى. 80 ـ، 90 ـ يىللارغا كەلگەندە ئېلىمىز بويىچە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىش دولقۇنىنىڭ تۇرتكىسىدە شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى ناھىيىلىرىگىچە خەلق چۆچەكلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى كەڭ كۆلەمدە يىغىلدى، رەتلەندى ۋە مەخسۇس توپلاملار نەشر قىلىندى. مۇشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا بۇ ئەسەرلەر قايتا ـ قايتا سېلىشتۇرۇش، رەتلەش، تاللاش ئارقىلىق سىستېمىلاشتۇرۇلۇپ زور ھەجىملىك «ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» ۋۇجۇدقا كەلدى. قولىڭىزدىكى 23 قىسىملىق «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» دەل مۇشۇ ئىلمىي ئەمگەكنىڭ مېۋىسى.

بۇ بىر يۈرۈش كىتابقا سېھرىي چۆچەكلەر، تۇرمۇش چۆچەكلىرى، چېچەنلەر ھەققىدىكى چۆچەكلەر، ھەجۋىي چۆچەكلەر، تېپىشماقلىق چۆچەكلەر، ھايۋانلار ھەققىدىكى چۆچەكلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان 300 دىن ئارتۇق چۆچەك

كىرگۈزۈلگەن ۋە مۇناسىپ قىزىقارلىق قىستۇرما رەسىملەر سەپلەنگەن.

ئىشىنىمىزكى، بۇ بىر يۈرۈش كىتاب خەلقىمىزنىڭ مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى تېخىمۇ بېيىتىدۇ ۋە رەڭدار قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى تەتقىقاتچىلىرىنىمۇ مول ۋە رەڭدار ماتېرىيال مەنبەسى بىلەن تەمىنلەيدۇ، ئۇلار بۇ كىتابلىرىمىزدىن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسىي، تارىخىي، ئەخلاقىي، دىنىي ۋە ئېستېتىكىلىق قاراشلىرىنى، ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي تۇرمۇشىنى، ئۆرپ ـ ئادەت ئالاھىدىلىكلىرىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم يىپ ئۇچى ۋە ئىلھامغا ئېرىشەلەيدۇ. بىزنىڭ بۇ كىتابلارنى نەشرگە تەييارلاشتىكى ئاساسىي مۇددىئايىمىزمۇ دەل مۇشۇ.

مۇندەرىجە

مەلىكە بەرنا 1
ئەقىللىق ئادەم 6
دانا پادىشاھ 11
پەم 16
مۇشۇكلەرنىڭ قىساسى 18
تەدبىرلىك ئالىم 23
شىپتىلە بىلەن پىتىلە 33
ئۈچ يالغاندا قىرىق يالغان 39
ئۈچ ئەخمەق 51
يەتتە لىڭگىلتاق بىلەن بىر شىڭگىلتاق 57
ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي 76
ئامەتلىك بايۋەچچە 92
بىر تىللانىڭ ئاقىۋىتى 107
پادىشاھ بىلەن قىزىقچى 123
گەپ بەرمەس بىلەن نەپ بەرمەس 126
مۇنۇكباي 131
كاج بىلەن جاھىل 137
تەلۋە كۆيئوغۇل 140

مەلىكە بەرنا

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا ناھايىتى سەلتەنەتلىك شاھ ئۆتكەنىكەن. شاھنىڭ خوتۇنى ھامىلىدار بولۇپ، ئون تۆت كۈنلۈك ئايغا ئوخشاش چىرايلىق بىر قىز تۇغۇپتۇ. شاھ پەرزەنت كۆرگەنلىكى ئۈچۈن شادلىنىپ، يەتتە كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا ئۇيۇشتۇرۇپ بېرىپتۇ - دە، قىزىغا «بەرنا» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. مەلىكە بەرنا ناھايىتى ئەقىللىق ۋە زېرەك قىز بولۇپ ئۆسۈشكە باشلاپتۇ. قىز ئوقۇش يېشىغا توشقاندا، ئاتىسى ئۇنى ئوردا ئۇستازىغا ئوقۇشقا بېرىپ، يىگىرمە يېشىغىچە ئوقۇتۇپتۇ. مەلىكە پۈتۈن ئىلىملەرنى كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئۆگىنىپتۇ. قىزنىڭ داڭقى پۈتۈن جاھانغا تارقاپتۇ. ئۇنىڭ گۈزەللىكى ۋە دانىشمەنلىكىنى ئاڭلاپ، كۆرمەي تۇرۇپ ئاشىقى بىقارار بولغان شاھزادە، بەگزادىلەر ئارقا - ئارقىدىن شاھقا ئەلچى ئەۋەتىشكە باشلاپتۇ، لېكىن مەلىكە بەرنا نىكاھلىنىش ھەققىدىكى مەسلىھەتلەرگە جاۋابەن:

— ئاتام مېنى ياتلىق قىلماقچى بولسا، ماڭا لايىق بولغۇچى يىگىت ئاقىل ۋە دانا بولۇشى لازىم. ئەنە شۇنداق يىگىت بولسىلا، مەن ئاتامنىڭ تەلىپىنى ئورۇنداشقا تەييار، — دەپتۇ.

شاھ قىزىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. ئا-

رىدىن يەنە بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شاھ يورۇق دۇنيا بىلەن خوشلىشىپ ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ... مەلىكە ئاتىسىنىڭ ئورنىغا پادىشاھ بولۇپ تەختكە چىقىپتۇ ۋە پۈتۈن يۇرتقا:

«مېنىڭ قىرىق بىر سوئالىم بار، كىمكى مېنىڭ سوئاللىرىمغا توغرا جاۋاب بېرىپ مېنى قانائەتلەندۈرەلىسە، ئۇ مەيلى شاھزادە بولسۇن، مەيلى گاداي بولسۇن، مەن ئۇنىڭ ئەمرىدە بولىمەن، شاھلىقىمنى بېرىپ خىزمىتىنى قىلىمەن. ئەگەر جاۋاب بېرەلمىسە، ئۆزىنى دار ئاستىدا كۆرىدۇ» دەپ جاكارلاپتۇ.

بۇ شەرتكە رازى بولغۇچىلار مەلىكىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ئۇنىڭ سوئالىنى ئاڭلاشقا باشلاپتۇ. بىراق، نى ــ نى مەشھۇر شاھزادىلەر ۋە بەگزادىلەر قىزنىڭ سوئالىغا تۈزۈكرەك جاۋاب بېرەلمەپتۇ. جاۋاب بېرەلمىگەن ھەربىر يىگىت دارغا ئېسىلغاندا، قىز ئۇلارغا تەنە قىلغاندەك:

ــ ھەركىم ئۆز ھالىنى بىلمىسە، بىھۇدە ھالاك بولىدۇ! ــ دېگەن سۆزنى بىر قېتىم تەكرارلاپ قويىدىكەن.

بۇ شەھەرنىڭ بىر يېزىسىدا ئوتۇنچىلىق قىلىپ جان باقىدىغان بىر بوۋاينىڭ ۋاھىد دېگەن ئوغلى بىر كۈنى مەلىكىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىش ئۈچۈن ئوردىغا كىرىپتۇ.

ــ ئەي يىگىت، تالاي يىگىتلەر سوئاللىرىمغا جاۋاب بېرەلمەي ئەزىز جېنىدىن ئايرىلدى. ئۆز جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن، رايىڭدىن قايت! ــ دەپتۇ مەلىكە يىگىتنى قايتۇرماقچى بولۇپ.

ــ كىشى ئۆز بەختىنى ئۆلۈمدىن قورقماسلىق بىلەن تاپالايدۇ. سىزنىڭ مۇبارەك قولىڭىزدا ئۆلۈش مەن ئۈچۈن بەخت، ــ دەپتۇ ۋاھىد ئىككىلەنمەي.

ــ نەدىن كەلدىڭ؟

— ئاتا - ئانامنىڭ مېھىر - مۇھەببىتى ۋە رەھمىتىدىن كەلگەنلىكىم ئۆزىڭىزگە ئايانغۇ؟

— نەگە بارىسەن؟ تۇرار يېرىڭ قەيەردە؟

— ئاشىق ئۈچۈن يۇرتىنىڭ يېتى يوق، ئەل ئوغلى ئۈچۈن ھەممە يەر ماكان، مەن سىزنىڭ ۋىسالىڭىزغا يەتكىلى كەلدىم.

— ئىنسانىنىڭ ئالىي پەزىلىتى نېمىدە؟ — دەپ سوراپتۇ مەلىكە.

— ئۆز بېشىغا كەلگەن قىيىنچىلىققا بەرداشلىق بېرىش ۋە ئۆز ئېلىگە، خەلقىگە، دوستىغا خىيانەت قىلماسلىقتا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ يىگىت.

— پۈتۈن دۇنياغا شاھلىق قىلغانلار بولغانمۇ؟

— بولغان، دۇنيا بىنا بولغاندىن بۇيان جاھان شاھلىرىدىن سۇلايمان، ئىسكەندەر، نەمرۇت ۋە شەددات قاتارلىقلار ئۆتتى، بىراق ئىلىم - ھېكمەت جەھەتتە ياراتقان تۆھپىسى بولمىغاچقا، دۇنيادا ئۇلارنىڭ قۇرۇق نامىلا قالدى، خالاس.

— كىشىلەر قايسى ياخشىلىقتىن قاچىدۇ، قايسى يامانلىقنى سۆيىدۇ؟

— كىشىلەر قار - يامغۇردىن ئىبارەت تەبىئەتنىڭ ياخشىلىقىدىن ئۆزىنى قاچۇرىدۇ، ئارتۇق مال - دۇنيا، پىتنە - پاساتنى سۆيىدۇ. بۇ ئومۇمىي ئادەتتۇر. دەلىل شۇكى، سىزمۇ خەلقنىڭ قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن خەزىنىڭىزنى سۆيىسىز...

— ئادەمنى پەسلەشتۈرىدىغان سۈپەت نېمە؟

— تەكەببۇرلۇق، مەغرۇرلۇق، ئالدىراڭغۇلۇق ۋە يالغانچىلىقتۇر.

— قانداق كىشى رەھىمدىل ۋە قانداق كىشى رەھىمسىز، پېخسىق بولىدۇ؟

— يوقسۇزلۇق، ئاچلىقنىڭ تەمىنى تېتىغان كىشى رە-
ھىمدىل، بايلار پىخسىق ۋە بېخىل كېلىدۇ.

— دۇنيادا ئەڭ كەڭ نەرسە نېمە؟

— ئالەم بوشلۇقى، شۇنداقلا پادىشاھلارنىڭ ئادالىتى، ئا-
لىملارنىڭ ئىلمۇ ھېكمىتىدىن ئارتۇق كەڭلىك يوق.

— دۇنيادا سانسىز ۋە چەكسىز نەرسە نېمە؟

— جانلىق سانسىز، ئالەم چەكسىزدۇر.

— ھاياتلىقنىڭ ئەۋزەللىكى نېمىدە؟

— ئىلىم - مەرىپەت، ھالال مېھنەت، پاك مۇھەببەتتە.

— تويماس نەرسە ئۇچراتتىڭمۇ؟

— ئۇچراتتىم: كۆز قاراپ تويمايدۇ، مۇھەببەتلىك كىشى-
لەر بىر - بىرىگە، ئوت ئوتۇنغا، ئالىم ئىلىمگە، باي مالغا،
ئادەم ئۆمۈرگە تويمايدۇ.

مەلىكە بەرنا كۆڭلىدە: «بەللى، ئەزىمەت» دېيىشكە مەج-
بۇر بوپتۇ، لېكىن يەنىلا تەن بەرمەي، مەغرۇرلۇق بىلەن سو-
ئالىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— ئادەم نېمىدىن خارلىنىدۇ؟

— ھەممىگە ئايانكى، ئىلىم - مەرىپەتنى، ھۈنەرنى،
ھالال ئەمگەكنى خورلىغۇچىلارنىڭ ئاقىۋەتتە ئۆزلىرى خارلىنىق-
قا قېلىپ ۋەيران بولۇشى مۇقەررەردۇر.

— نېمىلەر بىر - بىرىدىن ئايرىلمايدۇ؟

— ساقلىقتىن ئاغرىق، ھاياتلىقتىن ماماتلىق، توقلۇق-
تىن ئاچلىق، خۇشاللىقتىن خاپىلىق مەڭگۈ ئايرىلمايدۇ.

— خىزمەت قىلىشتىن يانماسلىق كىمگە مەنسۇپ؟

— بالا ئاتا - ئانا خىزمىتىدىن، مەرد ئەل خىزمىتى-
دىن، ئۆي ئىگىسى مېھمان خىزمىتىدىن يانمايدۇ.

— ئادەم نېمىدىن نومۇسقا قالىدۇ؟

— چاقىرمىغان يەرگە بېرىش، بوھتان قىلىش، دۈشمەن-دىن، بېخىلدىن ياردەم تىلەش ئادەمنى ئۆلۈمدىن ئارتۇقراق نومۇسقا ئېلىپ بارىدىغانلىقى شەكسىزدۇر.
— ئەڭ ئېغىر نەرسە نېمە؟
— غېرىبلىق، جۇدالىق، موھتاجلىق تەڭداشسىز ئېغىردۇر.
— ئۇستازى يوق ھۈنەرۋەن بارمۇ؟
— بار، مۇھەببەتلىك يۈرەك ئۇستازسىز ھۈنەرۋەن.
— نېمە بايلىق ھېسابلىنىدۇ؟
— سالامەتلىك ۋە خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولۇش-تىن ئارتۇق بايلىق يوق.
— ئادەمنىڭ ئەڭ يامان دۈشمىنى قايسى؟
— ئەجىرسىز توپلانغان مال - دۇنيا ئەڭ يامان دۈشمەندۇر.
— مېنىڭ ئىلتىپاتىمغا سازاۋەر بولۇشنى خالامسەن؟
— سىزنى خىيال قىلىش بىلەن خۇشالمەن.
ۋاھىدنىڭ جاۋابىدىن تولۇق قانائەتلەنگەن مەلىكە بەرنا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، ۋاھىدقا ھۆرمەت بىلدۈرۈپتۇ ۋە ئۆز قولى بىلەن شاھلىق تاجىنى كىيگۈزۈپ ئالتۇن تەختكە چى-قىرىپتۇ - دە:
— سىزنىڭ ئەمرىڭىزدە بولۇشقا رازىمەن، — دەپ ئېھ-تىرام بىلدۈرۈپتۇ.
داقا - دۈمباق، كاناي - سۇناي چېلىنىپتۇ، زىلچا - گىلەملەر سېلىنىپتۇ، داش قازانلار ئېسىلىپتۇ، زىنداندىكى-لەر ئازاد قىلىنىپ، مۇراسىمغا قېتىلىپتۇ، راۋاقلارنىڭ ئۈس-تىدىن تەڭگە - تىللا چېچىلىپتۇ...
شۇنداق قىلىپ، قىرىق كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا بوپتۇ. مەلىكە بەرناغا ئۆيلىنىۋالغان ۋاھىد ھاياتىنىڭ ئاخىرى-غىچە ئادىللىق بىلەن يۇرت سوراپ، بەختلىك ياشاپتۇ.

ئەقىللىق ئادەم

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. بىر كۈنى پا-
دىشاھ سىناپ بېقىش ئۈچۈن ئوردىدىكى قىرىق بىر ۋەزىرىنى
يىغىپ:

— سىلەر قەيەردىن بولمىسۇن، ئۈچار قۇشنىڭ يامىنى-
نى، دەرەخنىڭ ئوسسۇلىنى، ئادەمنىڭ ئەسكىسىنى تېپىپ كې-
لىڭلار، — دەپتۇ. ۋەزىرلەر «ماقۇل» دېيىشىپ قايتىپ چىقى-
شىپتۇ، ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ، قىرغاۋۇل بىلەن تىكەننى
يامانغا چىقىرىپتۇ ۋە جاڭگالدىن ئۇ نەرسىلەرنى تېپىپتۇ،
ئەمدى ئەسكى ئادەمنى تېپىش ئۈچۈن ماڭغاندا، ئالدىغا ئو-
چۇقچىلىقتا ئاپتاپسىنىپ تۇرغان، كىيىملىرى جۇل - جۇل،
يالاڭ ئاياغ بىر كىشى ئۇچراپتۇ. بۇلار: «شەھەردە يۈرمەي
جاڭگالدا يۈرگىنىگە قارىغاندا، مۇشۇ ئوبدان ئادەم ئەمەس»
دېيىشىپ، ئۇنىڭدىن سوراپتۇ:

— ھەي ئادەم، نېمە ئۈچۈن جاڭگالدا يۈرۈشنى ياخشى
كۆرىسەن؟

— بىزدەكلەرگە شەھەردە كۈن كۆرۈش تەس، جاڭگالدا
ھېچكىمنىڭ مەن بىلەن كارى يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن جاڭگالنى
ياخشى كۆرىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھېلىقى كىشى.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ۋەزىرلەر بىر - بىرىگە قارىشىپ:

«بۇنىڭدىنمۇ ئەسكى ئادەمنى نەدىن تاپىمىز؟ بىزنىڭ ئىزدىگەن ئادىمىمىز نەق مۇشۇ» دېگەن يەرگە كەپتۇ ـ دە، بىرى:

— هەي ئادەم، سەن بىز بىلەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارىسەن، ــ دەپتۇ. ئەسكى چاپانلىق كىشى:

— پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارغۇدەك ئىش قىلغىنىم يوق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

شۇ چاغدا يەنە بىر ۋەزىر: «گەپنىڭ راستىنى ئېيتىپ ئېلىپ بارمىساق، بىزنىڭ ماڭ دېگىنىمىزگە ماڭىدىغاندەك ئەمەس» دەپ، قالغانلارغا مەسلىھەت بېرىپتۇ. بۇلار ماقۇللاشقاندىن كېيىن، ئىچىدىن يەنە بىرى:

— پادىشاھ بىزگە ئۈچ تۈرلۈك ئىشنى تاپشۇرغان، شۇنىڭغا بىنائەن بىز دەرەخنىڭ يامىنى دەپ تىكەننى، قۇشنىڭ يامىنى دەپ قىرغاۋۇلنى تاللىدۇق، ئۈچىنچىسىگە سىېنى تاللىدۇق. سەن پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەسكى ئادەملەرنىڭ ئۈلگى-

سى بولۇپ بارسەن، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم، — مەن باراي، لېكىن يۇقىرىدىكى ئىككى تۇرلۇك «يامان»نىڭ ئۇلگىسى توغرا بولماپتۇ. ئۇچار قۇشنىڭ يامىنى سېغىزغان. ئۇ ئات ـ ئېشەكلەرنىڭ يېغىرىنى چوقۇپ قاقشىتىدۇ، ئادەمگىمۇ خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلمەيدۇ. دەرەخنىڭ يامىنى ھارام شاخ، ئۇ مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئاينىتمايدۇ. ئۆزۈم توغرىسىدا ھېچقانداق سۆزۈم يوق، مەيلى پادىشاھنىڭلارنىڭ قېشىغا بارسام باراي.

ۋەزىرلەر بۇ ئادەمنىڭ دېگىنىنى تېپىپ پادىشاھنىڭ ئال ـ دىغا ئەكىرىپتۇ. بۇ چاغدا پادىشاھ ناننى ئالقىنىدا ئايلاندۇ ـ رۇپ ئويناۋاتقانىكەن. پادىشاھ:

— بۇ نەرسىلەرنى قانداق تاپتىڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بىز ئۇزۇن ئىزدەپ قىرغاۋۇل بىلەن تىكەننى تاپقان ـ دۇق، مانا بۇ ئەسكى ئادەمنى تاپقىنىمىزدا، بىزنىڭ تاللىغان نەرسىلىرىمىز بۇنىڭغا يارىمىدى. شۇڭا، ئۆزىگە قوشۇپ بۇنىڭ دېگەنلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلدۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باش ۋەزىر.

پادىشاھ ئەسكى چاپانلىق ئادەمنى، راست بىرنەرسىنى بى ـ لىپ سۆزلەمدۇ يا خىيالىغا كەلگەننى دەمدۇ؟ بىر سىناپ كۆ ـ رەيچۇ؟ دېگەن يەرگە كېلىپ:

— مېنىڭ ئاتامنىڭ كەسپى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىزنىڭ ئاتىڭىزنىڭ كەسپى ناۋايدەك قىلىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئۇ ئادەم.

— شاھلىق ماڭا ئاتا مىراس تۇرسا، نېمە ئۈچۈن شۇنداق دەيسەن؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— مەن كىرگەندە سىز ناننى ئالقىنىڭىزدا پىرقىرىتىپ ئويناپ تۇرغانىكەنسىز، شۇ چاغدا سىزنىڭ ئاتا كەسپىڭىزنىڭ

ناۋاي ئىكەنلىكىنى بىلگەنىدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئەس-كى چاپانلىق ئادەم.

— مەن قاچان ئۆلىمەن؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ يەنە.

— بېشىڭىزغا سايە بولغان خەلقنى ئۇنتۇغان كۈنىدە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھېلىقى ئادەم.

پادىشاھ بۇ سۆزنى دەرھال چۈشىنىپتۇ، بۇ ئادەمنى ئۆ-زىگە مەسلىھەتچى قىلىپ تەيىنلەشتىن ئىلگىرى، ئانىسىدىن:

— مېنىڭ ئاتام كىم ھەم نېمە كەسىپ قىلغان؟ — دەپ سوراپتۇ. پادىشاھنىڭ ئانىسى پادىشاھنىڭ غەزىپىدىن قېچىپ قۇتۇلالماسلىقىغا كۆزى يەتكەندىن كېيىن:

— سىزنىڭ ئۆز ئاتىڭىز ناۋاي ئىدى. سىزنى بېقىۋالغان-لىقىمنى شاھ بىلمەيتتى. مەن جىق قىز تۇغدۇم. بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشىمنى ئارمان قىلغان شاھ ئېغىربوي ۋاقتىمدا: «بۇ نۆۋەت يەنە قىز تۇغساڭ، جېنىڭنى ئالىمەن» دەپ شىكار-غا كەتتى. كۆزۈم يورۇغاندا قارىسام قىز. ئۇنى تېگىشىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ ئىزدىسەم، شەھىرىمىزدىكى بىر ناۋاينىڭ ئا-ئىلىسىدە سىز دۇنياغا كۆز ئاچقانىكەنسىز. نۇرغۇن پۇل بېرىپ قىزىم بىلەن سىزنى تېگىشكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ بۇ گادايىنىڭ ئەقلىگە قايىل بولۇپ، ئوردىغا قاي-تىپ، ئۇنى ياخشى كىيىندۈرۈپ، ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ تەيىنلەپتۇ. بۇنى كۆرگەن ۋەزىرلەر چىدىيالماي، ئۇنىڭ پېيى-گە چۈشۈپتۇ.

پادىشاھنىڭ بىر قىزى بار ئىكەن، ئالەمدە ئۇنىڭغا تەڭ كەلگۈدەك گۈزەللىكى تېپىش تەس ئىكەن، كەلگەن ئەلچىلەر ئۇ قىزنىڭ شەرتىنىڭ ئېغىرلىقىدىن نائۈمىد بولۇپ قايتىپ كې-تىدىكەن. نۇرغۇن شاھزادىلەر قىزنىڭ ئىشارىتىنى چۈشىنەل-مەي، سەرگەردان بولغانىكەن. ۋەزىرلەر ھېلىقى ئەقىللىق ئا-

دەمنى: «شاھىمىز-نىڭ بىر قىزى بار، شۇنىڭغا ئۆيلەنسە-ڭىز» دەپ، ئۇنىڭمۇ سەرگەردان بولۇشى-نى تىلەپتۇ. ئەقىل-لىق ئادەم بۇ مەس-لىھەتنى ماقۇل كۆ-رۈپ، ئەلچى كىر-گۈزۈپتۇ. قىز جاۋا-بەن بىر پارچە ئاق قەغەز بىلەن بىر مىقراز چىقىرىپتۇ. ئەقىللىق ئادەم دەرھال قەغەزنى ئې-لىپ، ئۇنى يۈرەك شەكلىدە قىيىپ كېنىزەك قىزنىڭ قولىغا بېرىپتۇ.

— ئەمدى ئىشارىتىمگە توغرا جاۋاب تاپتىم، — دەپتۇ پادىشاھنىڭ قىزى كېنىزەكلىرىگە، — مەن مۇھەببەتنى قە-غەزدىنمۇ ئاق بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلايتتىم، بۇ ئادەم: «يۈ-رەكتىن قوزغالغان مۇھەببەت شۇنداق بولىدۇ» دەپتۇ. مەن ئە-نە شۇ جاۋابنى كۈتكەنىدىم، دىگەن يېرىمدىن چىقتى...

شۇنىڭ بىلەن بۇ ئەقىللىق ئادەم قىزغا ئۆيلىنىپتۇ. پا-دىشاھ ئەسكى چاپان ئىچىدىن چىققان ئەقىللىق ئادەمنى ئۆ-زىنىڭ ھەممە ۋەزىرلىرىدىن يۇقىرى دەرىجىگە كۆتۈرۈپتۇ. ۋە-زىرلەر بولسا، كۆرەلمەسلىكى بىلەن ھەسرەت يۇتۇپ، رەڭگى سارغىيىپتۇ.

دانا پادىشاھ

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادىل پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئون ئۇچ بەگ بار ئىكەن.

بۇ پادىشاھ ھۆكۈم سۈرگەن دەۋردە خەلق پاراۋان ھايات كەچۈرۈپتۇ. پادىشاھ كەمبەغەللەرگە دائىم خەزىنىدىن پۇل ياردەم قىلىپ تۇرىدىكەن. شۇڭا، كۆپ ئۆتمەي بۇ پادىشاھنىڭ داڭقى پۈتۈن يەر يۈزىگە تارقاپ كېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پادىشاھنىڭ قول ئاستىدىكى ئون ئۇچ بەگ بىر بولۇپ شۇنداق دېيىشىپتۇ:

— بىز ئون ئۇچ بەگ تۇرساق، ئاشۇ بىر پادىشاھقا بويسۇنىمىزمۇ؟ ئۇنى تەختتىن غۇلىتىپ تاشلاپ ئۆز ئالدىمىزغا يۇرت سورايلى.

شۇ مەسلىھەت بىلەن ئون ئۇچ بەگ ئۇرۇشقا جىددىي تەييارلىنىپتۇ. بۇ گەپ پادىشاھنىڭ قۇلىقىغا يېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ ۋەزىرلىرى قاتتىق غەزەپلىنىپتۇ.

— بىزمۇ ئۇرۇشقا تەييارلىنايلى، — دەپتۇ ئۇلار.

— ئەگەر ئۇلار بىزگە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ قالسا، — دەپتۇ پادىشاھ، — بىر تالمۇ ئوق ئاتمايلى، تەخت كېرەك بولسا ئالسۇن، لېكىن قان تۆكۈلمىسۇن. ئۇلار باستۇرۇپ كېلىپ قالسا، شەھەر دەرۋازىسىنى ھېچ قارشىلىقسىز ئېچىپ بېرىڭلار.

شۇ كۈنى ئەل قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەندە، پادىشاھ خۇر-
جۇننىڭ بىر بېشىغا ئالتۇن - كۈمۈش، بىر بېشىغا يېمەك -
ئىچمەك، بىر قۇر كونا كىيىم - كېچەك سېلىپ ئېشەككە
ئارتىپتۇ - دە، ئۆزى كونا بىر ئۆڭ جۇۋىنى كىيىپ، بېلىنى
شويىندا باغلاپ، بىر ئايپالتىنى بېلىگە قىستۇرۇپ شەھەردىن
چىقىپ كېتىپتۇ. شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ ئاقتىمۇ يوق،
كۆكتىمۇ يوق بولۇپ كېتىپتۇ. شەھەر پادىشاھسىز قاپتۇ.
ئۇزۇن ئۆتمەي ئون ئۈچ بەگ باستۇرۇپ كەپتۇ. پادىشاھنىڭ
ۋەزىرلىرى پادىشاھنىڭ دېگىنى بويىچە شەھەر دەرۋازىسىنى
ئېچىپ بېرىپتۇ. ئون ئۈچ بەگنىڭ بېشى كۆككە يېتىپ، شاھ
ئوردىسىغا جايلىشىپتۇ. بىراق، شۇ كۈندىن تارتىپ بۇلار بىر -
بىرى بىلەن پېتىشالماپتۇ. ئون ئۈچ بەگنىڭ ئىچىدە ئۆزئارا
تەخت تالىشىپ، جېدەل چىقىشقا باشلاپتۇ. خەلقنىڭ تۇرمۇشى
كۈندىن - كۈنگە يامانلىشىپتۇ.

ئەمدى گەپنى پادىشاھتىن ئاڭلايلى:

پادىشاھ شەھەردىن چىقىپ توپتوغرا شۇ شەھەرنىڭ يې-
نىندىكى بىر تاغقا بېرىپتۇ. ئەتىسى زېمىنغا يورۇق چۈشە -
چۈشمەي بۇ يەرگە ئوتۇنچىلار كېلىشكە باشلاپتۇ، پادىشاھمۇ
شۇلارغا قوشۇلۇپتۇ - دە، ئوتۇنچىلار بىلەن بىللە ئوتۇن كې-
سىپ ئېشەككە ئارتىپ، كۈن كۆتۈرۈلگەندە شەھەرگە قاراپ
مېڭىپتۇ، شەھەردە كۈن بويى يۈرۈپ ئوتۇنلىرىنى سېتىپ،
كەچقۇرۇنلۇقى قايتىپ چىقىپ كېتىپتۇ. بۇلارنىڭ بىر كۈندە
ساتقان ئوتۇنىنىڭ پۇلى بىر كۈنلۈك تامىقىغا ئاران يېتىدى-
كەن. ئوتۇنچىلارنىڭ تولىسى قېرى بولۇپ، پات - پاتلا تاغدا
قونۇپ قالىدىكەن. پادىشاھ ئوتۇنچىلار بىلەن ناھايىتى چاپ-
سانلا چىقىشىۋاپتۇ. پادىشاھ ئوتۇنچىلار تاغدا قونۇپ قالغان
كۈنلىرى راسا مايلىق قىلىپ پولۇ ئېتىپ بېرىدىكەن. يىل

بويى گۈش - ياغ كۆرمەيدىغان كەمبەغەل ئۇتۇنچىلار بۇ مېھرىبان ھەمراھىنىڭ ئۆمرىگە دۇئا قىلىدىكەن.

كۇنلەر، ئايلار ئۆتۈپتۇ. بىر كۇنى ئۇتۇنچىلار تاغنىڭ ئېتىكىدە ئەڭ ياخشى بىر جايىنى تاللاپ گۇلخان يېقىپتۇ، بەزىلىرى ئۇتۇننىڭ يېنىدا قىڭغىيىپ ئۇيقۇغا كېتىپتۇ، بەزىلىرى ئائىلىسى، ئۆزىنىڭ ئۆتكەن كۇنلىرى ھەققىدە، بەزىلىرى كۇندۇزى شەھەردە ئاڭلىغان - كۆرگەنلىرى ھەققىدە سۆزلىشىپتۇ. شۇ چاغدا قىرىق يەردە يامىقى بار ئەسكى چاپان كىيگەن، پۇتىغا چورۇق تارتقان، چاچ - ساقاللىرى كۇمۇشتەك ئاقارغان بىر بوۋاي ئۇتۇننىڭ ئالدىدا مۇكچىيىپ ئولتۇرۇپ، يېنىدىكىلەرگە:

— ئاھ خۇدا، مېنىڭ قولۇمغا چۇشسىدى، — دەپتۇ.

— سىنىڭ قولۇڭغا چۇشىدىغان نىمە ئۇ؟ — دەپ سورىشىپتۇ ئۇتۇنچىلار. بوۋاي بىر يۆتىلىۋېلىپ مۇنداق دەپتۇ:

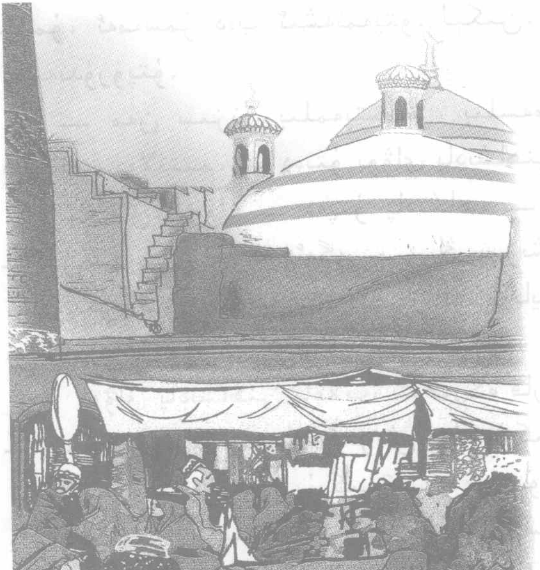

— ئۇن يېشىمدىن تارتىپ مۇشۇ ئۇتۇنچىلىق بىلەن كۇن كەچۇرۇپ كېلىۋاتىمەن. ھازىر يەتمىش ئىككى ياشقا كىردىم، چاچ - ساقاللىرىم ئاقىرىپ، بېلىم مۇكچەيدى،

ئۆيۈمدە ئون بالام ماڭا قاراپ ئولتۇرىدۇ. بۈگۈن بازاردا بىر گەپ ئاڭلىدىم: «كىمكى پادىشاھنى تۇتۇپ ئەكىلىپ بەرسە، شۇ كىشىگە ئەڭ كاتتا ئىنئام بېرىمىز، بالا - چاقىسىنى ئۆمۈر بويى خەزىنىدىن تەمىنلەيمىز» دەپتۇ. مەن ئاشۇ پادىشاھنى ماڭا ئۇچراپ قالسىدى، دەۋاتىمەن.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئوتۇنچىلار ئوتۇنلىرىنى ئېشەكلىرىگە ئارتىپ مېڭىپتۇ. پادىشاھ ھېلىقى بوۋاينى ئاستا يېڭىدىن تارتىپ ئېلىپ قاپتۇ.

— بوۋا، — دەپتۇ پادىشاھ باشقا ئوتۇنچىلار خېلى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن، — ئاخشام مەن سىزنىڭ ھەممە گەپلىرىڭىزنى ئاڭلىدىم. سىز دېگەن پادىشاھ مەن بولىمەن. ئوتۇنلىرىڭىزنى ئېشەكتىن چۈشۈرۈڭ، ئارغامچا بىلەن قوللىرىمنى باغلاپ، مېنى شەھەرگە ئەكىرىپ تاپشۇرۇپ بېرىڭ.

بۇنى ئاڭلىغان بوۋاي ھەيران بولۇپ، پادىشاھ مۇشۇ كىشىمۇ، ئەمەسمۇ دەپ ئىشەنمەپتۇ. لېكىن، پادىشاھ بوۋاينى ئىشەندۈرۈپتۇ.

— مەن سىزنى بىلمەپتىمەن، بىلسەم ھەرگىز ئۇنداق دېمىگەن بولاتتىم، — دەپتۇ بوۋاي پادىشاھنى باغلاشقا ئۇنىماي.

— ياق، بوۋا، — دەپتۇ پادىشاھ، — ئۆزۈم رازى بولغاندىكىن، مېنى باغلاڭ. ئەگەر مېنىڭ بېرىشىم بىلەن بىر ئائىلىدىكى ئون نەچچە جان ئۆمۈر بويى باياشات ياشايدىغان بولسا، ماڭا شۇ كۇپايە.

بوۋاي پادىشاھنى باغلاپ، شەھەرگە قاراپ راۋان بوپتۇ. لېكىن، شەھەرنىڭ چېتىگە كىرىش بىلەنلا كىشىلەر ئولىشىپ:

— بۇ نېمە ئادەم؟ بۇ كىم؟ — دەپ سوراشقا باشلاپتۇ. بوۋاي پادىشاھ ئىكەنلىكىنى ئېيتىشى بىلەنلا كىشىلەر بوۋاينى ئىتتىرىپ بىر ياققا چىقىرىۋېتىپ، پادىشاھنى ئوردىغا ئېلىپ كېتىپ-

تۇ. ئورنىغا بارغاندىن كېيىن، ھەممىسى: «پادىشاھنى مەن تۇتۇپ ئەكەلدىم» دەپ تالىشىپ كېتىپتۇ. ئون ئۈچ بەگ بۇ گەپلەرنىڭ قايسىسىغا ئىشىنىشنى بىلمەي تۇرۇۋاتقاندا، ھېلىقى بوۋايمۇ يېتىپ كەپتۇ.

— پادىشاھنى تۇتۇپ ئەكەلگەن ئەسلىي مەن ئىدىم، — دەپتۇ بوۋاي. پادىشاھمۇ:

— مېنى مۇشۇ بوۋاي تۇتۇپ ئەكەلگەنىدى، — دەپتۇ. ئاندىن ئون ئۈچ بەگ بوۋايدىن پادىشاھنى قانداق تۇتقانلىقىنى سوراپتۇ. بوۋاي بولسا ھەممە ۋەقەنى باشتىن - ئاياغ بايان قىپتۇ. بوۋاينىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان ئون ئۈچ بەگ چوڭقۇر ئويغا چۆكۈپتۇ. ئۇلار قاتتىق خىجالەتچىلىكتە:

— ئۆزىنى ئۆزى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەن، پۇقرالار ئۈچۈن ئۆلۈشنى بەخت ھېسابلىغان كىشىنى ئۆلتۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ مۇنداق ئادىل پادىشاھ تۇرغان يەردە، بىزگە بۇ يەردە ئورۇن يوق ئىكەن، پادىشاھلىق ئادىل پادىشاھقا مەنسۇپ، — دېيىشىپتۇ ۋە ئادىل پادىشاھنى قايتىدىن تەختكە ئولتۇرغۇزۇپتۇ.

پەم

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئوتۇنچى ئۆتكەنىكەن. ئۇ ھەر كۈنى جاڭگالدىن ئوتۇن ئەكېلىپ سېتىپ جاھاندارچىلىق قىلىدىكەن. ئۇ بىر كۈنى پالتا ۋە ئارغامچىسىنى كۆتۈرۈپ جاڭگالغا كېتىۋاتسا، يوغان بىر ئېيىق ئالدىغا چىقىپ قاپتۇ. ئېيىق دەرھال ئوتۇنچىغا:

— ھەي، مەن سەن بىلەن چېلىشىپ كۈچ سىناشماقچىمەن، قانداق دەيسەن؟ — دەپتۇ.

ئوتۇنچى ئىنتايىن قورقۇپ كېتىپتۇ، لېكىن ئېيىققا سەزدۈرمەي، ئۆزىنى مەردانە تۇتۇپ، ئەگەر ئېيىق بىلەن چېلىشسام، ھەش - پەش دېگۈچىلا مېنى ئىككى پۇكلىۋېتىدۇ، چېلىشمىسام، قارشىلىق قىلدىڭ دەپ يەپ قويىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئېيىقنى پەم بىلەن يېڭىشىم كېرەك، دەپ ئويلاپ، ئېيىققا:

— مەنمۇ سەن بىلەن چېلىشىپ باقسام دەپ يۈرگەن، بۈگۈن ياخشى ئۇچراپ قالدىڭ. بىراق، مەن كۈچۈمنى ئۆيدە قويۇپ كەپتىمەن، ئەكېلىۋالاي، سەن قېچىپ كەتمە، — دەپتۇ.

— كۈچۈڭنى چاپسان ئېلىپ كەل، — دەپتۇ ئېيىق. ئوتۇنچى، بۈگۈنغۇ كۈچۈمنى ئەكېلەي دەپ قۇتۇلارمەن، ئەته ياكى ئۆگۈن يەنە ئۇچراپ قالسا قانداق قىلىمەن؟ ئۇنىڭدىن كۆرە بىر پەم ئىشلىتەي، دەپ ئويلاپتۇ - دە، ئېيىققا:

— مەن كەلگۈچە قېچىپ كەتسەڭ، ئۇ چاغدا سېنى نەدىن تاپىمەن؟ — دەپتۇ.

— ياق، قېچىپ كەتمەيمەن.

— ئىشەنمەيمەن !

— قاچمايمەن !

— ئۇنداق بولسا، مەن سېنى باغلاپ قويۇپ كەتسەم قوشۇلامسەن؟

ئېيىق ماقۇل بوپتۇ. ئوتۇنچى ئارغامچا بىلەن ئېيىقنى دەرەخكە چەمبەرچاس باغلاپ قويۇپتۇ ۋە:

— مانا، كۈچۈمنى كۆرۈپ قويغىن، — دەپ پالتىسى بىلەن ئېيىقنى چاناپ نەچچە پارچە قىلىۋېتىپتۇ.

مۈشۈكلەرنىڭ قىساسى

ئۆتكەن زامانلاردا بىر شەھەردە بىر سودىگەر ئۆتكەنىكەن. سودىگەرنىڭ پەرزەنتى يوق ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى يېرىم جىڭ قوي گۆشى بىلەن شورپا قىلدۇرۇپ يېيىشكە ئادەتلەنگەنىكەن. ئۇنىڭ شورپا قىلىدىغان گۆشىنى ئۇدا تۆت كۈن مۈشۈك يەپ كېتىپتۇ. قاتتىق غەزەپكە كەلگەن سودىگەر: «مۈشۈ شەھەردىكى بارلىق مۈشۈكلەرنى ئۆلتۈرمەيدىغان بولسام» دەپ قەسەم ئىچىپتۇ، ئويلىنىپ قارىسا، بۇ ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولمايدىغان ئىش ئۈستىدە قىلىنغان قەسەم ئىكەن. «ئىسىت، ــ دەپتۇ سودىگەر، ــ ئويلىماي قەسەم قىلىپ ساپتىمەن، ئۇ ئالەمدە قەسەمخورلار قاتارىدا قوپۇپ قالسام تەڭرىم ئالدىدا شەرمەندە بولمامدىمەن؟» دەپ كۆپنى كۆرگەن، كۆپ ئوقۇغان، تەدبىرلىك ئۆلىما ئىزدەپ، شۇ شەھەردىكى ھەرقانداق مۈرەككەپ ئىشقا تەدبىر تاپىدىغان ئوڭ كۆزى قارىغۇ، سول كۆزى جىرتاق، ئوڭ قولى چولاق، سول قولى مايماق، بىر قۇلىقى يوق، بىر قۇلىقى پۇچۇق، بۇرنى مايماق، ئاغزى كالچۇك، بىر پۇتى مايماق، بىر پۇتى پالەچ موللىنىڭ قېشىغا كەپتۇ، ھەممە ئەھۋالنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىپتۇ.

ــ ئەجەب مۈشكۈل، ئەجەب قىيىن ئىش ئۈستىدە قەسەم

قىلىپ تاشلاپلا. بولمايدۇ دېسەم، قىيامەتتە قارا يۈزلەر قاتا-
رىدا قوپىلا، بولىدۇ دېسەم، مەن ئۈچۈن ئىنتايىن قىيىن
ئىش، — دەپتۇ موللا.

قاتتىق قورققان سودىگەر موللىغا يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ.
موللىنىڭ ئىش ھەققى ئۈچۈن ئەللىك سەر كۈمۈش بېرىپ،
ھەر خىل رەڭدىكى قەغەزلەردىن تەلەپ بويىچە كەلتۈرۈپ
بېرىپتۇ. بۇ موللام تۆۋەندىكىدەك يېزىپتۇ:

«دۇنيا تېۋىپلىرىنىڭ پېشۋاسى ھەزرىتى لوقمان بىلەن
ئىبن سىنادەك دانا ھۆكۈمالار ئۇزاق يىل تىرىشىپ تەتقىق
قىلىپ زامانىمىزغىچە قالدۇرغان ‹تۆۋەندىكى دورىلار ئىن-
سانلارنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىپ، ھەر خىل مۇپاسىل كېسەللەر-
دىن مۇس بەدەنلەرنى خالاس قىلغاي› دېيىلگەن مۇبارەك كىتاب
قولىمىزغا چۈشتى. بۇنى خۇدانىڭ مۆمىن بەندىلىرىگە ئاشكا-
رىلىماي يۇرۇشنى ئۆزۈمگە راۋا كۆرمىدىم. ھەربىر ھەكىمنىڭ
بۇ كىتاب قولىغا تەگكەن ھامان جىددىي تەدبىر كۆرۈپ،
پۇقرالارنىڭ ئەمىنلىكى ئۈچۈن تىرىشىپ خىزمەت قىلىشىنى
ئۈمىد قىلىمەن. ئاق مۇشۇكنىڭ تىلى زۇكامغا داۋا، قۇيرۇقى
كېزىككە، ئۆپكىسى يۆتەلگە، قورسىقى قورقۇنچاقلىق كېسى-
لىگە؛ تاغىل مۇشۇكنىڭ تېرىسى بەدەن ئاجىزلىقىغا، ئالا
مۇشۇكنىڭ ئۆپكىسى يۈرەك بىلەن ئۆپكە كېسىلىگە، سېرىق
مۇشۇكنىڭ تىلى سېرىق كېسەلگە، سىيگەككە...» دېگەنگە
ئوخشاش ھەممە مۇشۇك رەڭلىرىنى چالا قويماي سېلىپ «دو-
رىلار قامۇسى» تۈزۈپ، شەھەر خەلقىغە ئەرزان باھادا تارقى-
تىپتۇ. بۇ كىتابنى قولىغا ئالغان ياكى ئاڭلىغان بارلىق ھە-
كىملەر دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۈششاق باللار ھەمدە
كەمبەغەللەرگە ئازراق پۇل بېرىپ، ئىككى ئاي ئىچىدە بىرمۇ

مۇشۇكنى قويماي دورا قاچىلىرىغا تەرتىپ بويىچە قاچىلىتىپ بوپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇشۇ شەھەردە بىرقانچە ئون تالىپقا دەرس بېرىۋاتقان ئاخۇنۇمدىن ئاڭلايمىز:

مۇدەررىس ئاخۇنۇمنىڭ پۇچقاق مۇشۇكى بولۇپ، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىكەن، مۇشۇكى ئىككى ھەپتىدىن بېرى ئۆيدىن يوقىلىپتۇ. ئاخۇنۇم دەرھال شاگىرتلىرى ئارقىلىق ئىز - دېرىكىنى قىپتۇ. شۇ ئارىدا بىر تالىپ مۇشۇكنىڭ دورا ئە- كەنلىكى ھەققىدىكى كىتابنى ئاخۇنۇمنىڭ قولىغا بېرىپتۇ. ئاخۇنۇم ئوقۇپ كۆرۈپ، ئۆز مۇشۇكىنىڭ مۇشۇ يالغان «دورا قامۇسى» نىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەنلىكىگە كۆزى يېتىپتۇ، سۈرۈشتە قىلىپ كۆرسە، بۇ كىتابنى يازغۇچىنىڭ پۇل ئۈچۈن ھەممە يامان ئىشلارنى قىلىشتىن باش تارتمايدىغان ئالدامچى ئىكەنلىكى بىلىنىپتۇ. ئاخۇنۇم مۇشۇكلەرنىڭ قىساسىنى ئې- لىش ئۈچۈن پادىشاھقا تۆۋەندىكى مەكتۇپنى يېزىپتۇ:

«جانابىي شاھ ئالىيلىرى، ئۆزلىرى يۇرتىمىزنىڭ تۈۋرۈ- كى، ئادالەت بابىدا نوشىرۋاندىن، سېخىيلىق بابىدا ھاتەمدىن قېلىشمايلا. ئۆزلىرى شاھ بولغاندىن تارتىپ بۈگۈنكى كۈنگە- چە شەرىئەت روناق تاپتى، خەلقىمىز بەختلىك، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرمەكتە. مەن دۇنياغا مەشھۇر بۈيۈك كىمياگەر- لەر يېزىپ قالدۇرغان، تا بۈگۈنگىچە ساقلىنىپ قالغان ئاجا- يىپ قىممەت باھالىق بىر كىتابنى قولۇمغا چۈشۈردۈم. بۇ كىتابتا ‹مىستىن بولغان بارلىق سەرەمجانلارنى قانچە جىق بولسا شۇنچە توپلاپ، ئوت بىلەن يۇقىرى ھارارەتتە قىزدۇرۇپ سۇ بولۇش ھالىتىگە يەتكەندە، يەتتە خىل ئەيىبلىك كىشىنى تېپىپ مانچاناقتا سېلىپ، مىس ئۈستىدە ئۆلتۈرگەي، قېنى شۇ مىسقا تەگسە، مىس ئالتۇن بولغاي› دېيىلگەن. مەن بۇ

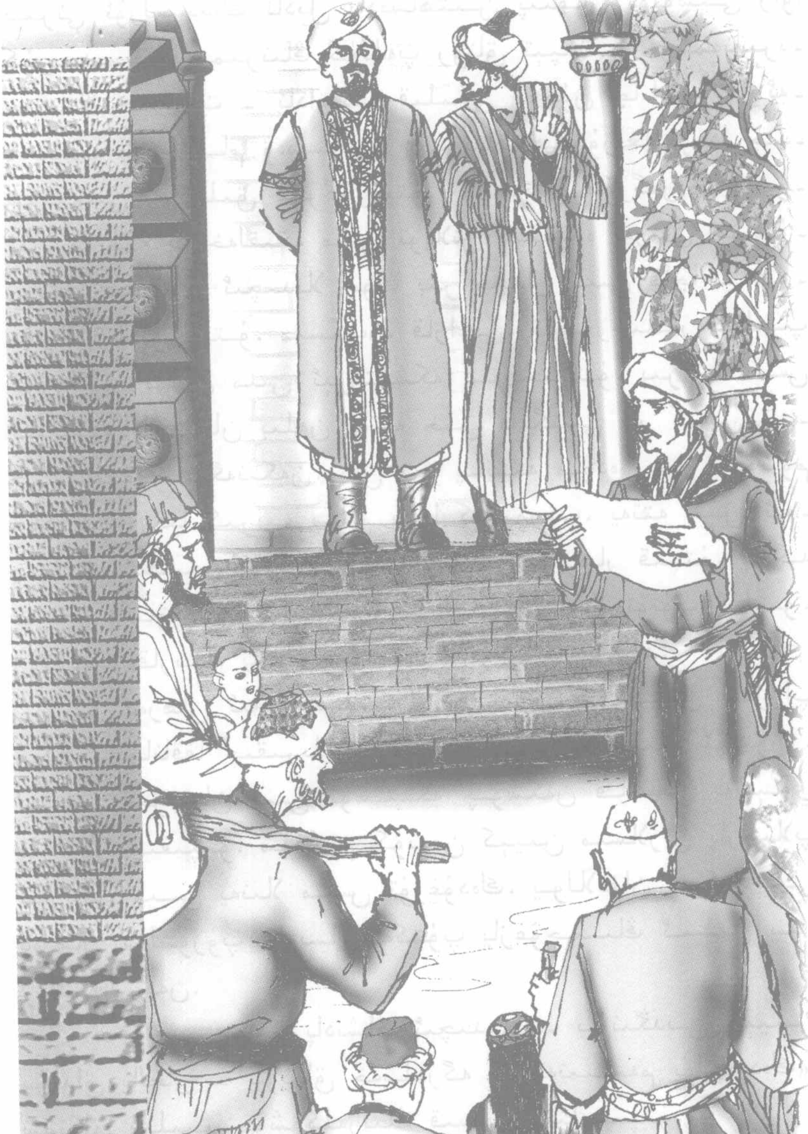

سىرنى ئۆزلىرىدەك ئادىل پادىشاھتىن پىنھان تۇتۇشنى راۋا كۆرمىدىم. شاھىمىزنىڭ گۈللەپ روناق تېپىشى، دۈشمەنلىردىمىزنىڭ ھەسرەت - نادامەتتە قېلىشى ئۈچۈن جانابلىرىغا ئەۋەتتىم، نامە تامام ۋەسسالام» دەپ شاھ ھۇزۇرىغا ئوردا جېسەكچىسى ئارقىلىق كىرگۈزۈپتۇ. بۇ خەتنى كۆرگەن شاھ پۈتۈن مەملىكەت خەلقىگە مىس توپلاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. بىر ئاي ئىچىدىلا چوڭ بىر مەيدان مىس قاچا - قومۇچلارغا توشۇپتۇ. مىسكەر، قازانچى، تۆمۈرچىلەر كېلىپ كۆرۈكلەر بىلەن مىس ئېرىتىشكە كىرىشىپتۇ. بىراق، مىس ئېرىشكە باشلىغان بىلەن يەتتە خىل بەلگىسى بار كىشى تېخى كەلتۈرۈلمىگەنىكەن. دەل شۇ پەيتتە مۇدەررىس ئاخۇنۇم شاھ ھۇزۇرىغا كىرىپ سالام بەجا كەلتۈرۈپ، يەتتە خىل ئەيىبلىك كىشىنى ئۆزى بىلىدىغانلىقىنى ئىزھار قىپتۇ. بەلگە بويىچە ياساۋۇللار دەرھال ئەۋەتىلىپ، ئۇ موللا تۇتۇپ كەلتۈرۈلۈپتۇ. قارىسا، يەتتە خىل بەلگە تولۇق. پادىشاھ:

— دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن! — دېيىش بىلەن كاززاپ موللا مانچاناققا چىقىرىلىپ ئېرىگەن مىس ئۈستىدە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. قىزىغان مىس ئۈستىگە چۈشكەن قاندىن بەتبۇي پۇراقلار چىقىپتۇ. سەككىز كۈندىن كېيىن مىسلارنى پارچىلاپ قارىسا، مىس يەنىلا مىس تۇرغۇدەك، يوللانغان مەكتۇپنى دەرھال كەلتۈرۈپ قارىسا، مەكتۇپ يازغۇچىنىڭ ئىسمى يېزىلمىغانىكەن.

«ھەي، — دەپتۇ پادىشاھ ئىچىدە، — بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق يالغان - ياۋىداق خەتلەرگە ئىشەنمىسەم بولغۇدەك». شۇنداق قىلىپ، مۇشۇكلەرنىڭ قىساسى ئېلىنىپتۇ.

تەدبىرلىك ئالىم

بىر ئالىم ھەر جۈمە كۈنى شەھەر مەيدانىدا ۋەز ئېيىتىپ، خەلققە پەند ـ نەسىھەت قىلىدىكەن، ئىبرەتلىك ھېكايىلەرنى سۆزلەپ بېرىدىكەن. ئۇنىڭ پاساھەتلىك سۆزلىرىگە مەپتۇن بولغان خەلق ئالىمغا تاپقانلىرىنى دۇئا قىلدۇرىدىكەن. ئالىم ۋەزدىن كېيىن، يىغىلغان پۇل ۋە نەرسىلەرنى ئاپىرىپ مەدرىسىدىكى مۇساپىر تالىپلار، غېرىب ـ غۇرۋا، يوقسۇللارغا بۆلۈپ بېرىدىكەن.

بىر جۈمە كۈنى ئالىم يىغىلغان پۇل ۋە نەرسىلەرنى كەمبەغەل ـ نامراتلارغا بۆلۈپ بېرىش ئۈچۈن ھۇجرىسىغا ئېلىپ كەپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا، مەدرىسە ئەھلى شېرىن ئۇيقۇدىكى چاغدا ئالىمنىڭ ھۇجرىسى يېنىدا ئاياغ شەپىسى ئاڭلىنىپتۇ، ھۇجرا ئىشىكنى بىرى تاراقلاتقىلى تۇرۇپتۇ. ئالىم ئىشىكنى ئېچىشىغا، قوراللىق ئالتە كىشى يوپۇرۇلۇپ كەپتۇ. ئالىم ھەيران بولغىنىچە تۇرۇپلا قاپتۇ.

بۇ نامەلۇم ئادەملەر ئىچكىرىگە كىرىپ، ئىشىكنى ئىچىدىن زەنجىرلەپتۇ. ئۇلاردىن بىرى ئالىمغا تەزىم قىلىپ مۇنداق دەپتۇ:

— ھۆرمەتلىك داموللام، بىز ئوغرىلار تائىپىسىدىن بولىمىز. ھازىر پۇلغا بەكمۇ ئېھتىياجلىق بولۇپ قالدۇق. بۇ

ھەقتە ئۆز ئەھۋالىمىزنى سىلىگە دېگىلى كەلدۇق. بۇگۇن چۇشكەن ئالتۇن ـ كۇمۇشلەرنى بىزگە بېرىشلىرىنى ئۇمىد قىلىمىز.

ئالىم ئوغرىلارنى قىزغىنلىق بىلەن كۇتۇۋاپتۇ، دەرھال داستىخان سېلىپ، نازۇنېمەتلەرنى كەلتۇرۇپ، ئۇلارغا مۇنداق دەپتۇ:

— ئەزىزلەر، بۇ كېچە ماڭا مېھمان بولۇپ كەپسىلەر، بۇنىڭغا ئىنتايىن خۇرسەنمەن. ساھىبخانا ئەلۋەتتە مېھماننىڭ ھۆرمىتىنى قىلىشى كېرەك. مەندىن ياردەم سوراپ كەپسىلەر، جان ـ دىلىم بىلەن قولۇمدىن كېلىدىغانلىكى نەرسىنى سىلەردەك ئەزىز مېھمانلاردىن ئايىمايمەن. يالغۇز بۇگۇن چۇشكەن ئالتۇن ـ كۇمۇشنىلا ئەمەس، ھەرقايسىڭلارغا بىردىن تونمۇ ھەدىيە قىلىمەن. ھازىر پولۇ ئېتىشكە تۇتۇش قىلايلى. گۆش، سەۋزە بېرەي، ئۇنى ئۆزۇڭلار توغراڭلار، بىرىڭلار ئوچاققا ئوت قالاڭلار، مەنمۇ سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن بىر پولۇ يېيىش ئارزۇسىدىمەن.

ئوغرىلار ماقۇل بولۇشۇپتۇ. ئالىم كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئۇلارغا تەخلەپ بېرىپتۇ، ئاندىن ئۇلارغا:

— مەنمۇ بىكار ئولتۇرماي، سىلەرگە قىزىق بىر ھېكايە سۆزلەپ بېرەي، — دەپتۇ.

ئوغرىلار ئالىمنىڭ ئۆتكۇر زۇۋانلارازلىقىنى، سۆزلىرىنىڭ تەسىرلىك ۋە يېقىملىق ئىكەنلىكىنى بىلىدىكەن. ئوغرىلار بۇ ئالىمنىڭ ھېكايىسىنىڭ پولۇدىنمۇ لەززەتلىك بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشىپ، قىزغىنلىق بىلەن قارشى ئېلىشىپتۇ. ئالىم ئۆز ھېكايىسىنى ئېيتىشتىن ئاۋۋال ئىككى قارىمۇقارشى تەرەپكە كۇرسى قويۇپتۇ. ئوغرىلار بۇ ئورۇندۇقلارغا جايلىشىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. ئالىم ئۆزىنىڭ ھېكايە سۆزلەش ئادىتى بويىـ

چە، ئوتتۇرىدا ئۇ باشتىن ـ بۇ باشقا مېڭىپ يۈرۈپ سۆز-
لەشكە باشلاپتۇ:

بىر شەھەردە ئەخمەت دېگەن بىر كەمبەغەل ئادەم بار ئىكەن. ئۇ شەھەرگە يېقىن بىر جايدا بىر پارچە يەردە تېرىق-
چىلىق قىلىپ، شۇنىڭدىن چىققان دارامەت بىلەن كۈن كە-
چۈرىدىكەن. ئۇ بىر يىلى ئەتىيازدا يەر ھەيدەۋېتىپ، قوشنىڭ چىشىغا قاتتىق بىر نەرسىنىڭ تاقىشىپ قالغانلىقىنى بايقاپ قاپتۇ. ئۇ قوشنى توختىتىپ، ئۇ يەرنى كولاپ تەكشۈرۈپتۇ. قوشنىڭ چىشىغا ئۇرۇلغىنى ئاغزى مەھكەم بېكىتىلگەن بىر كوزا بولۇپ چىقىپتۇ. ئەخمەت كوزىنى كولاپ چىقىرىپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئۇنىڭدا لىق قىممەتلىك ئېسىل جاۋاھىر ۋە ئالتۇن تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئەخمەت بۇنىڭ بىلەن سەل تەمتىرەپ قاپتۇ، كوزىنى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە ئېلىپ كېتىشكە كۆزى يەتمەپتۇ، شۇنداقلا ئۇنى ئەكەتكەن تەقدىردى-
مۇ، باشقىلارنىڭ گۇمان قىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، كوزى-
نى يەرگە قايتا كۆمۈپ قويۇپ، ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇ يولدا كېلىۋېتىپ، بۇ كوزىنى يېقىن قوشنىسى بىلەن شېرىكلىشىپ ئەكېلىپ بۆلۈۋالماقچى بوپتۇ.

ئەخمەتنىڭ يېقىن قوشنىسى بىر ھىيلىگەر باي ئىكەن. ئۇ سوپىلىق قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئەمەلىيەتتە ھەرقانداق بۇزۇقچىلىق ۋە جىنايەتتىن يانمايدىكەن. ئەخمەت ساددا ۋە ئاق كۆڭۈل ئادەم بولغىنى ئۈچۈن، يولدا كېلىۋېتىپ ئويلىغانلى-
رىنى بۇ قوشنىسىغا ئېيتىپتۇ.

ھىيلىگەر باي بۇنىڭدىن ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ. ئەتىسى ئىككىسى بىللە ئېتىزلىققا بېرىپتۇ، كوزىنى كۆمۈلگەن جا-
يىدىن كولاپ چىقىرىپتۇ. بەتنىيەت قوشنىسى نىيىتىنى بۇ-
زۇپتۇ، بۇ بايلىققا يالغۇز ئۆزى ئىگە بولۇشنى مەقسەت قىپ-

تۇ. ئاجىز ئەخمەتنى بىردەمدىلا يەرگە يىقىتىپتۇ ۋە كانىيىغا پىچاق سۇرۇشكە تەييارلىنىپتۇ...

ئوغرىلار ھېكايىگە مەھلىيا بولۇپ كېتىپ، قالغان ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇپتۇ، ئوتتۇرىدا مېڭىپ يۈرۈپ ھېكايە ئېيتىۋاتقان ئالىم پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ئىشىكنىڭ زەنجىرىنى چىقىرىپ، ئاستا ئېچىپ قويۇپتۇ ـ دە، ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

بىچارە ئەخمەت بۇ رەھىمسىز قوشنىسىغا: «جېنىم قوشنام، ماڭا رەھىم قىل، مېنى ئۆلتۈرمە، بۇ كوزىدىكى ھەممە دۇنيانى سەنلا ئال. ماڭا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس» دەپ قانچە يالۋۇرسىمۇ، ئۇنىڭ نالىسىگە قۇلاق سالماپتۇ. جېنىدىن ئۈمىد ئۈزگەن ئەخمەت قوشنىسىغا: «ئەمدى بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدىغانلىقىمغا كۆزۈم يەتتى. سەن مېنى جەزمەن ئۆلتۈرىسەن. سېنىڭدىن پەقەت بىرلا ئىلتىماسىم بار، بۇنى رەت قىلما. ئايالىم ھامىلىدار ئىدى. ئۇنىڭغا ئېيتىپ قويغىن، ئەگەر كۆزى يورۇپ، سالامەت پەرزەنت كۆرسە، ئىسمىنى داد قويسۇن» دەپتۇ.

باي ئۇنىڭ بۇ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىپتۇ ـ دە، ئەخمەتنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ.

ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە، ئوغرىلار ۋارقىرىشىپ، ئەخمەتكە ئىچ ئاغرىتىشىپتۇ. ئالىم ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

باي ئەخمەتنىڭ جەسىتىنى كۆمۈۋېتىپ خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، كوزىنى چاپىنىغا ئوراپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئۇ ئالدىراپ كېلىۋېتىپ، يولدا ئەخمەتنىڭ خوتۇنىغا ئۇچراپ قاپتۇ، ئايالىغا ئېرىنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى، ۋاپات بولۇش ئالدىدا قىلغان ۋەسىيىتىنى ئېيتىپتۇ. بىچارە ئايال نېمىمۇ قىلالىسۇن؟ كۆز يېشىغا زورلاش بىلەن دەردىنى ئىچىگە يۇ-

تۇپتۇ، بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. ئېرىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئۇنىڭغا داد دېگەن ئىسىم قويۇپتۇ. بىچارە ئايال نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەت چېكىپ، بالىسىنى ياخشى تەربىيىلەپتۇ، بالا تۆت ياشقا كىرىپتۇ.

بىر كۈنى شەھەر ھاكىمى ئۆز ئادەملىرى بىلەن شەھەر كوچىلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدا، داد كوچىدا ئوينا ـ ۋاتقانىكەن، ئۇنىڭ ئانىسى بىر توپ ئاتلىق كىشىلەرنىڭ يېقىن كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئوغلىغا قاراپ: «داد !... داد... ! نەدىسەن، ئوغلۇم داد ! جېنىم بالام داد !» دەپ ۋارقىراپ بالىسىنى چاقىرىپتۇ.

ئالىم ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە پۈتۈن مەدرىسىدىكىلەر ئاڭلىغۇدەك قىلىپ: «داد !...» دەپ ئاۋازىنىڭ بارىچە توۋلاپتۇ. مەدرىسىدىكىلەر «داد !» دېگەن ئاۋازنىڭ ئالىمنىڭ ھۇجرىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ شۇ ياققا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ ۋە بىردەمدىلا ھەممىسى ھۇجرىغا قاپساپ كەپتۇ. ئالىمنىڭ ئىشارىتى بىلەن ئۇلار ئوغرىلارنى تۇتۇپ باغلىۋاپتۇ. ئوغرىلار شۇ چاغدىلا بۇ ئالىمنىڭ ھىيلىسىنى چۈشىنىپ، پۇشايمان قىلىشىپتۇ.

تاڭ ئاتقاندىن كېيىن، ئوغرىلارنى پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا ئەكەپتۇ. پادىشاھ ۋەقەنى ئۇققاندىن كېيىن، ئوغرىلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىپتۇ. ئوغرىلارنىڭ باشلىقى ھۆكۈمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالىمغا تەزىم قىپتۇ ۋە مۇنداق تەلەپ قويۇپتۇ:

ـــ ھۆرمەتلىك موللام، تەدبىرلىرىگە بارىكاللا ! بىزنى ھېچقانداق ھاكىم ـ ئەمەلدارلار تۇتالمىغانىدى، ئۆزلىرى ئاجا ـ يىپ تەدبىر ئىشلىتىپ بىزنى تۇتتىلا. ئۆزلىرىنىڭ ئىنتايىن زېرەك، تەدبىرلىك كىشى ئىكەنلىكلىرىگە باش ئېگىمەن. پە ـ

قەت ئۆلۈم ئالدىدا ئۆزلىرىگە بىرلا ئىلتىماسىم بار: ھېكايە-
لىرىنىڭ داۋامىنى سۆزلەپ بەرسىلە، ئاندىن ئۆلسەك ئارمى-
نىمىز يوق.

ئالىم پادىشاھنىڭ ئىجازىتىنى ئالغاندىن كېيىن، ھېكايە-
نىڭ داۋامىنى سۆزلەشكە باشلاپتۇ:

ھاكىم «داد» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلاپ دەرھال توختاپتۇ.
مۇلازىملىرىغا داد دېگۈچىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. ئۇلار
كىچىك بىر بالىنى قۇچاقلاپ يىغلاپ تۇرغان بىر ئايالنى ئە-
كەپتۇ.

ھاكىم ئاتتىن چۈشۈپ ئايالنىڭ قېشىغا كەپتۇ ۋە ئايالغا:

— قىزىم، نېمىشقا داد دەپ يىغلايسەن؟ سېنى كىم
ئازابلىدى؟ قايسى نائىنساپ سېنىڭ كۆز ياشلىرىڭنىڭ تۆكۈ-
لۈشىگە سەۋەبچى بولدى؟ ئەھۋالنى ماڭا تەپسىلىي ئېيت، سا-
ڭا جەبرۇ زۇلۇم سالغان زالىمنىڭ جازاسىنى بېرەي، — دەپ-
تۇ. ئايال يىغىدىن توختاپ:

— ماڭا ھېچكىم زۇلۇم سالمىدى. مۇنۇ ئوغلۇمنى ئاتلار-
نىڭ ئاياغ ئاستىدا قالمىغىيدى، دەپ ئۇنىڭ ئىسمىنى چاقىرغا-
نىدىم، — دەپتۇ. ھاكىم ھەيران بولۇپ:

— ئوغلۇڭنىڭ ئېتى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئېتى داد.

— بۇنداقمۇ ئىسىم بولامدۇ؟ بۇ ئىسىمنى كىم قويغان؟

ئايال ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي يىغلاپ تۇرۇپ:

— ئېرىم ئېتىزلىقتا ۋاپات بوپتۇ. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا
بىزنىڭ بىر باي قوشنىمىزغا: «ئەگەر ھامىلدار ئايالىم سالا-
مەت بوشانسا، بالىنىڭ ئىسمىنى داد قويسۇن» دەپ، ۋەسىيەت
قىلغانىكەن، قوشنىمىز ئېرىمنىڭ ۋەسىيىتىنى ماڭا يەت-
كۈزدى. شۇ سەۋەبتىن بالامنىڭ ئىسمىنى داد قويدۇم، — دەپتۇ.

ھاكىم بۇ ئىچىنىشلىق ۋەقەنى ئاڭلاپ ھاياجانلىنىپتۇ، بۇ دەردمەن ئايالنىڭ ھالىغا ئىچىنىپتۇ، مۇلازىملىرىغا ئايالنىڭ باي قوشنىسىنى ئەكېلىشنى بۇيرۇپتۇ، ئايالنى بالىسى بىلەن بىرگە مەھكىمىگە ئەكېتىپتۇ.

ياساۋۇللار باينى مەھكىمىگە ئەكەپتۇ. باي قورققىنىدىن غالىلداپ تىترەپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ ھالىنى كۆرگەن ھاكىم ئۇنى ئولتۇرغۇزۇپ سوراپتۇ:

— بۇ بالىغا كىم «داد» دېگەن ئىسمنى قويدى؟

— دادىسى.

— دادىسى قويدىما؟ ئۇنداق بولسا، ئەھۋالنى جەريانى بىلەن سۆزلە.

— بالىنىڭ دادىسى — ئەخمەت ئوغرىلار تەرىپىدىن چالا ئۆلۈك قىلىنىپ ئىتىزغا تاشلاپ قويۇلغانىكەن. دەل ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بىر ئىش بىلەن بېرىپ قاپتىمەن. ئەخمەتنىڭ قانغا بويىلىپ، توپىدا ئېغىناپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بېشىنى يۆلىدىم. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ، ماڭا ئايالىنىڭ ھامىلىدارلىقىنى، ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى، ئەگەر سالامەت پەرزەنت كۆرسە، ئۇنىڭ ئېتىنى «داد» قويۇشنى ۋەسىيەت قىلىپلا جان ئۈزدى. مەن كېلىپ ئۇنىڭ ۋەسىيىتىنى خوتۇنىغا ئېيتتىم، — دەپتۇ باي.

باي بۇنى سۆزلىگۈچە بىردەم تەرلەپ، بىردەم تىترەپ، رەڭگىرويى ئۆچۈپ كېتىپتۇ.

ھاكىم ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— سەن يالغان سۆزلىدىڭ. ئۇنىڭ يېرىگە قانداق رەزىل غەرەز بىلەن باردىڭ؟ ئوغرىلار مال - دۇنياسى بار ئادەمنى كۆزلىتىدۇ، بۇلايدۇ. ئۇنىڭدەك كەمبەغەل ئادەمنى نېمە قىلىدۇ؟ راستىڭنى ئېيت! — دەپتۇ غەزەپ بىلەن.

ھېكايە شۇ يەرگە كەلگەندە ئوغرىلار ھاكىمنىڭ سۆزىنى توغرا تېپىپتۇ. ئالىم ھېكايىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— شۇنداق قىلىپ، چالا ئۆلۈك ياتقان ئەخمەت سىنىڭ قولۇڭدا جان ئۈزۈپتۇ. ئۇنىڭ جەسىتىنى قانداق قىلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ھاكىم يەنە.

— شۇ يەرنى كولاپ كۆمۈپ قويدۇم، — دەپتۇ باي ئىختىيارسىز ھالدا.

— جەسەتنى ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ئىمكان بار ئۆيگە ئەكېلىپ يۇيۇپ، نامىزىنى چۈشۈرۈپ ئاندىن دەپنە قىلىش كېرەك ئەمەسمىدى؟

باي جاۋاب بېرەلمەي جىم تۇرۇپ قاپتۇ. ئەخمەتنىڭ ئايالى ھاكىمغا ۋە مەھكىمىگە يىغىلغان يۇرت چوڭلىرىغا:

— ئاشۇ پاجىئە بولغان كۈنى ئەتىگەندە ئېرىم بۇ باي قوشنىمىز بىلەن ئېتىزلىققا بىللە كەتكەن، كەچقۇرۇن قايتىپ كەلمىدى، تىت - تىت بولۇپ تۇراتتىم، بۇ قوشنىمىز كىرىپ، ئېرىمنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئېيتتى، قانداق، نېمە سەۋەب بىلەن ئۆلگەنلىكىنى دېمىدى. مەنمۇ بۇ ئېغىر قايغۇ بىلەن گاڭگىراپ كېتىپ، ئۇنىڭ سەۋەبىنى سورۇشتە قىلماپتىمەن، — دەپتۇ.

مەھكىمىدە ئولتۇرغان بىرنەچچە كىشىمۇ شۇ كۈنى ئەتىگەندە ئەخمەتنىڭ مۇشۇ باي بىلەن بىللە كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

ھاكىم بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن:

— مانا ئاڭلىدىڭمۇ؟ — دەپتۇ بايغا، — قىلغان سۆزۈڭنىڭ يالغان ئىكەنلىكىنى دەلىللەيدىغان پاكىتلار تولۇق. ئۇ بىچارىنى ئۆلتۈرگۈچى قاتىل سەن ئېيتقاندەك قانداقتۇر نامەلۇم ئوغرىلار ئەمەس، بەلكى سەن ئۆزۈڭ. ئۇنى ئۆلتۈرۈش

سەۋەبىنى ئېيتىپ بەر، — دەپ قىستاپتۇ. باي ئىلاجسىز جىنايىتىگە ئىقرار بوپتۇ. ھاكىم شەرىئەت ھۆكمى بويىچە ئۇنى دارغا ئېسىپتۇ. ئۇنىڭ بارلىق مال ـ مۈلۈك، دۇنياسىنى مۇسادىرە قىلىپ، ئۇنى دادىنىڭ نامىغا يازدۇرۇپتۇ ۋە بالىغا قاراپ:

— ئوغلۇم، ئىسمىڭنى بۈگۈندىن كېيىن «دىلشات» دەپ ئۆزگەرتەيلى، چۈنكى شېھىت بولغان داداڭنىڭ ئىنتىقامى ئېلىنىپ، دىلىڭ شادلاندى. داداڭ ساڭا نېمە ئۈچۈن «داد» دەپ ئىسىم قويغانلىقىنىڭ سىرى بۈگۈن ئېچىلدى، — دەپ ئالىم ھېكايىسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپتۇ. مەھكىمىدىكى ھەممەيلەن، ھەتتا ئوغرىلارمۇ ھاكىمنىڭ قىلغانلىرىغا رازى بولۇشۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئادالەتپەرۋەرلىكىدىن خۇرسەن بولۇشۇپتۇ. ئوغرىلارنىڭ باشلىقى ئورنىدىن تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— رەھمەت، ھېكايىنى ئاخىرغىچە ئېيتىپ بەردىلە. ئەمدى ئۆلسەكمۇ ئارمىنىمىز يوق.

ئالىم پادىشاھقا تەزىم قىلىپ تۇرۇپ:

— شاھ ئالىيلىرى، ئۆزلىرىدىن مېنىڭ كىچىككىنە بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، بەلكىم بۇ ئىلتىماسىمنى جانابلىرى رەت قىلماس، دېگەن ئۈمىدتىمەن. ئۇ بولسىمۇ، بۇ ئادەملەر ئوغرىلىق قىلىشتەك يامان يولدا ماڭغانلىقى ئۈچۈن، ئەلۋەتتە جازاغا تارتىلىشى كېرەك ئىدى، لېكىن بۇلار بۇ كېچە ماڭا مېھمان بولدى. ھېكايە ئېيتىپ بۇلارنى تۇتۇپ بېرىشتىن مەقسىتىم ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئالدىلىرىدا بۇلارنى ئۆزى قىلغان يامانلىقلىرىغا توۋا قىلدۇرۇش ئۈچۈن. مەن ھېكايىنى سۆزلەۋاتقان چېغىمدا بۇلارنىڭ روھىي ھالىتىگە دىققەت قىلدىم: باينىڭ ئەخمەتنى ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرگەنلىكى سۆزلەنگەندە، بۇلار ھەسرەت چېكىپ، يىغلىشىپ كەتتى.

بۇ ئۇلارنىڭ دىللىرىنىڭ يۇمشىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە ئۇلار يامان ئادەمنىڭ ئۆز قىلمىشىغا يارىشا جازالىنىدىغانلىقىغا، ئادالەت ۋە ھەققانىيەتنىڭ غەلىبە قازىنىدىغانلىقىغا ئىشەنگەنلىكى ئۈچۈن، ئۆزلىرى ئۆلۈم ئالدىدا تۇرسىمۇ، ھېكايىنىڭ داۋامىنى ئېيتىپ بېرىشىمنى سورىدى. ئۇلارنىڭ بۇ روھىي ھالەتلىرىدىن بىلىشكە بولىدۇكى، ئۇلار ئوغرىلىقنى مۇقىم كەسىپ قىلمىغان، موھتاجلىق ئالدىدا بەرداشلىق بېرەلمەي، يامان يولغا كىرىپ قېلىشقان. شۇڭا، ئۇلارنىڭ گۇناھىدىن كېچىپ، مېنىڭ تەربىيىلىشىمگە بېرىشلىرىنى سورايمەن. مەن بۇلارنى ئاشۇ يولدىن قۇتۇلدۇرۇۋېلىشىمغا، بۇلارنىڭمۇ خەلققە پايدا يەتكۈزىدىغان، ياخشى پەزىلەتلىك كىشىلەردىن بولۇشىغا ئىشىنىمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئالىمنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىپتۇ. ئوغرىلارنى ئازاد قىلىپ، ئۇنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپتۇ. ئوغرىلار ئالىمنىڭ بۇ ئالىيجانابلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ يىغلىشىپتۇ، پادىشاھ ۋە ئالىم ئالدىدا تۆۋا قىلىشىپتۇ. ئالىم ئۇلارنى ئۆزىگە شاگىرت قىلىۋاپتۇ. ئاشۇ ئالتە ئوغرى ئالىمنىڭ قولىدا پازىل شاگىرتلاردىن بولۇپ يېتىشىپتۇ.

شېتىلە بىلەن پېتىلە

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئەر ـ خوتۇن ئۆتكەنىكەن، ئېرىنىڭ ئېتى شېتىلە، خوتۇنىنىڭ ئېتى پېتىلە ئىكەن. بۇلار مەھەللىدىن چەتتىرەك پاكار بىر ئۆيدە تۇرىدىكەن. بىر كۈنى ئۆينىڭ لىم ياغىچى غارسىلداپ سۇنۇشقا باشلاپتۇ. ئەر ـ خوتۇن ئۇنىڭغا چارە قىلماقچى بوپتۇ. شېتىلە:

— نوغۇچنى تۈۋرۈك قىلايلى، — دەپتۇ. پېتىلە قارشىلىق كۆرسىتىپ:

— نوغۇچ بولمىسا، بىز ئۇرۇقلۇق بۇغداي تېپىپ، تېرىپ، ئوروپ، يىغىپ، ئۇن تارتىپ كەلگەندە قانداق قىلىپ ئاش ئېتىمىز؟ مۇنۇ ھاسىنى تۈۋرۈك قىلايلى، — دەپتۇ. شېتىلە قوپۇپ:

— سەن تەييار ھاسىنى تۈۋرۈك قىلىپ قويساڭ، مەن قېرىغاندا نېمىنى تايىنىمەن؟ تۇغىدىغان باللىرىڭ چوڭ بولۇپ باشباشتاقلىق قىلسا، نېمە بىلەن ئەدەپلەيمەن؟ سەن ئاش ئېتىۋاتقاندا ئۇ بەڭۋاش ئوتۇن ئەكىرگىلى چىقىپ ئويناپ قالسا، ھاسام بولمىسا، قانداق تالاغا چىقىپ قىچقىرىپ كىرەلەيمەن؟ سەن زادى كېيىنلىكنى ئويلىمايسەن، — دەپتۇ.

سۇنۇشقا باشلىغان ياغاچ پەسلەشكە باشلاپتۇ. شۇ ئارىدا تونۇر كۆسىيى قىلىش ئۈچۈن ساقلاپ يۈرگەن بىر تال ياغى-

چى بار ئىكەن، ئۇلار شۇنى تۇۋرۇك قىلىپ، لىمنى توختىتىۋاپتۇ.

ئۇلار بىر كۈنى قېيناتىسىنىڭ ئۆيىگە جۆمەلەپ بېرىپتۇ. قايتىش ۋاقتىدا قېيناتىسى ئۇلارغا ئىككى جىڭ گۆش بېرىپتۇ. ئۇلار گۆشنى ئەكېلىپ قازانغا ساپتۇ. گۆش ئەمدى پىشاي دېگەندە:

— ۋاي خوتۇن، گۆشنىغۇ يەيمىز، چىش كولىغۇچ يوق، قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ شىپتىلە. بۇ گەپنى قۇۋۋەتلەپ:

— بىز ھەممە ئىشنى ئالدىن تەييارلاپ كەلگەن ئەر - خوتۇن تۇرۇپ، ئەجەب ئۇنى ئويلىماپتىمىز - ھە؟ — دەپتۇ پېتىلە.

ئۇلار چىش كولىغۇچنىڭ ئارچا ياغىچىدىن بولىدىغانلىقىنى، ئارچىنىڭ تاغدا بولىدىغانلىقىنى ئەسلىشىپ، گۆشنى قازانغا قويۇپ ئاۋۋال تاغقا بارماقچى بوپتۇ، ئىشىكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى قويۇشقا يەر تاللاپتۇ. بۇلار، بىر زامانلار كېلىپ دېھقانچىلىق قىلساق لازىم بولىدۇ دەپ، بىر تۈز يەرنى خامان قىلىپ، ئوتتۇرىسىغا موما ياغاچ قاداپ قويغانىكەن، قارىسا، موما خېلى ئېگىز. ئەر - خوتۇن بىر - بىرىنى يۆلىشىپ تۇرۇپ ئاچقۇچنى مومىنىڭ ئۇچىغا ئېسىپ قويۇشۇپتۇ ۋە بۇ يەرگە ھېچكىمنىڭ قولى يەتمەيدۇ، دەپ جەزم قىلىشىپ تاغقا راۋان بوپتۇ. بۇلارغا يولدا بىر ھىيلىگەر ئادەم ئۇچراپتۇ. ئۇ شىپتىلە بىلەن پېتىلىگە سالام بېرىپ:

— يول بولسۇن، نەگە مېڭىشتىڭلا؟ — دەپ سوراپتۇ. شىپتىلە بىلەن پېتىلە بىر - بىرىنىڭ ئاغزىدىكى گەپنى تارتىۋېلىپ سۆزلەپ كېتىپتۇ.

— ۋاي تەقسىر، بۈگۈن قېيناتىمىزنىڭ ئۆيىگە جۆمەلەپ بارساق ئىككى جىڭ گۆش بەردى. ئۇنى قازانغا سېلىپ، ئەمدى

يەيلى دېسەك چىش كولىغۇچ يوق. شۇنى ئەكېلىش ئۈچۈن تاغقا كېتىۋاتىمىز، — دەپتۇ شېتىلە.

— ئىشكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى موما ياغاچنىڭ ئۇچىدىغا ئىلىپ قويدۇق، — دەپتۇ پېتىلە، — گۆش پىشاي دەپ قالغان، يەنە كىرىپ يەپ كەتمىسىلە جۇمۇ !

— نېمە دېگەنلىرى بۇ، خېنىم، — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم، — ئۇنداقمۇ قىلامدىغان.

ئۇلار خوشلىشىپ ئۆز يوللىرىغا كېتىپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلىنىڭ قارىسى يىتىش بىلەن ھېلىقى ئادەم ئۆيگە كىرىپ گۆشنى يەپ، شورپىسىنى ئىچىپ، ئىشكنى قۇلۇپلاپ، ئاچقۇچنى يەنە ئاۋۋالقىدەك موما ياغاچنىڭ ئۇچىغا ئىلىپ قويۇپ، ئۆز يولىغا راۋان بوپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە تاغقا بېرىپ، ئارچا تېپىپ، چىش كولىغۇچ ياساپ، ئۈچ كۈندە

ئاران ئۆيگە كەپتۇ. ئىشىكنى ئېچىپ كىرىشىگە، بىر دۆلەت قوڭغۇزى ئۆمىلەپ بوسۇغىدىن چىقىۋاتقانىكەن، بىردەمدىلا بىر تۆشۈككە كىرىپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە كېلىپ قازاننى ئاچسا، ھېچنېمە يوق.

— ئاپلا، بۇنى ھېلىقى قوڭغۇز يەپ كېتىپتۇ، — دەپ ئارقىدىن قوغلاپ چىقسا، ھېچ يەردە يوق. ئىشىكنى ياپماي كىرگەنلىكى ئۈچۈن ئەر - خوتۇن بىر - بىرىگە خېلى تاپا - تەنە قىلىشىپتۇ.

ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ، قېيناتىسىنىڭ ئۆيىگە يەنە جۇمەلەپ بارغانىكەن، چۆچۈرە بىلەن مېھمان قىلىپ، قايتىش ۋاقتىدا بىر جىڭ گۆش بېرىپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە ئۆيىگە كېلىپ گۆشتە چۆچۈرە ئېتىپتۇ. ئاش پىشقاندا شېتىلەنىڭ ئېسىگە قېيناتىسىنىڭ ئۆيىدە چۆچۈرىنى چوكا بىلەن ئېچكەنلىكى كەپتۇ - دە، بىر شەرتىنىڭ ھازىرلانمىغانلىقىنى بىلىپ، دەرھال چوكىنى قانداق ياساش ئۈستىدە ئويلاپتۇ، ئۇنىڭ شىلۋە ياغىچىدىن ياسىلىدىغانلىقىنى ئەسلەپتۇ. شىلۋە ئەلۋەتتە تاغدا بولىدۇ. ئاخىر چۆچۈرىنى قازاندا قويۇپ، ئىككىسى تاغقا ماڭماقچى بوپتۇ. بۇ قېتىم ئاچقۇچنى بۇرۇنقىدىن يوشۇرۇنراق جايغا قويۇشنى مەسلىھەتلىشىپ، تونۇر تۈۋىدىكى كۈلگە كۆمۈپ، ئۈستىگە ئەگرى - بۈگرى قىلىپ سۇ سېپىپ بەلگە قىلىپ قويۇپ، تاغقا مېڭىپتۇ. يولدا ھېلىقى ئادەم بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. شېتىلە بىلەن پېتىلە بۇ نۆۋەت ئالداپ قۇتۇلماقچى بولۇپ كېلىشىۋاپتۇ.

— ھە، يول بولسۇن؟ — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم.

— تاغقا بارمايمىز، شىلۋە ياغىچى ئالمايمىز، چوكا ياسىمايمىز، — دەپتۇ شېتىلە.

— ئۆيدە چۆچۈرە ئەتمىدۇق، ئاچقۇچنى كۈلنىڭ ئاستىغا

كۆمۈپ، ئۈستىگە ئەگرى - بۈگرى سۇ سېپىپ قويمىدۇق، —
دەپتۇ پېتىلە.

يولۇچى بۇلار بىلەن خوشلىشىپ، توپتوغرا شېتىلە بىلەن
پېتىلىنىڭ ئۆيىگە كەپ-
تۇ - دە، چۆچۈرىنى ئى-
چىپ، قازاننىڭ ئاغزىنى
بۇرۇنقىدەك يېپىپ قو-
يۇپ، ئىشىكنى قۇلۇپلاپ،
ئاچقۇچنى ئۆز جايىغا
قويۇپ كېتىپتۇ. بۇ قې-
تىم شېتىلە بىلەن پېتىلە
بەش كۈندە كەپتۇ، ئاچ-
قۇچنى ئېلىپ ئىشىكنى
ئېچىپتۇ، بېرىپ قازانغا
قارىسا ھېچنېمە يوق. بىر
چىۋىن قازاننىڭ ئىچىدى-
كى نەملىكنى شۈمۈپ
تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن
شېتىلىنىڭ ئەرۋاھى قى-
رىق گەز ئۇچۇپتۇ.

— ۋاي خوتۇن، چاپ-
سان بول، پالتىنى ئەكې-
لىپ بەر، — دەپتۇ.

پېتىلە پۇتىنىڭ
ئۇچىدا مېڭىپ پالتىنى
ئەكېلىپ بەرگەنىكەن،
شېتىلە چىۋىننىڭ بې-

شىنى نىشانلاپ تۇرۇپ راسا كەلتۈرۈپ بىرنى قويۇپتۇ، قازان سەككىز پارچە بوپتۇ. چۈن ئۇچۇپ بېرىپ پېتىلنىڭ بې-شىغا قونۇپتۇ. شىتىلە:

— ۋاي خوتۇن، مىدىرلىماي تۇر، بۇ قۇرغۇر سېنىڭ بېشىڭغا قوندى، بۇنىڭ ئەدىپىنى بەرمىسەم بولمايدۇ، — دەپ، ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن بېرىپ بىر قويغانىكەن، خو-تۇننىڭ بېشى ئىككى پارچە بولۇپ ئۆلۈپتۇ. ھېلىقى چۈن «غىڭ» قىلىپ ئۇچۇپ تۈۋرۈككە قونۇپتۇ. شىتىلنىڭ ئەرۋا-ھى ئۇچۇپ، تومۇرلىرى كۆپۈپ، ئاچچىقى ئىچىگە، غەزىپى بېشىغا ئۆرلەپتۇ.

— سەن ھىيلىگەر قۇۋ چۈن، — دەپتۇ شىتىلە، — ئاشنى ئىچىڭ، قازاننى چېقىڭ، خوتۇننى ئۆلتۈرۈڭ، ئەمدى تۈۋرۈككە قونۇپ ئۆگزىنى كۆتۈرۈڭما؟ ھىم... مەن سېنىڭ شۇنداق ئەدىپىڭنى بېرەيكى، خەپ توختا!

ئۇ پالتىنى ئارقىسىغا يوشۇرۇپ، ئاستا پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ تۈۋرۈككە يېقىنلاپ كېلىۋاتقاندا، تۇيۇقسىزلا ئىشىك ئېچىلىپتۇ، قارىسا ھېلىقى ئاچ كۆز ئادەم كىرىپ كېلىۋاتقۇ-دەك. ئۇ كۆڭلىدە بۈگۈن نەق سامسا تەييارلاپ قويغاندۇ، دېگەن ئوي بىلەن كىرگەنىكەن. ئۇ شىتىلنىڭ «خەپشۇك» دېگەن شەرتى بىلەن جىم تۇرۇپ قاپتۇ، شىتىلنىڭ قولىدا پالتا بارلىقىنىمۇ ئۇقماپتۇ. شىتىلە ئەپلەپ تۇرۇپ تۈۋرۈككە راسا كەلتۈرۈپ بىرنى قويغانىكەن، تۈۋرۈك بىللە ئىمىلىمۇ چۈشۈپتۇ. چۈن ئۇچۇپ تالاغا چىقىپ كېتىپتۇ، سۇنغان يوغان لىم ياغاچ توپتوغرا ھېلىقى ئاچ كۆز ئادەمنىڭ قاق چوققىسىغا چۈشۈپ، «ۋايجان» دېيىشكىمۇ ئۈلگۈرەلمەي، جان بېرىپتۇ. شىتىلە بولسا، ئۇنىڭ بىلەن چاتىقى يوق چۈننى قوغلاپ كېتىپتۇ.

ئۈچ يالغاندا قىرىق يالغان

بىر ئىكەنۇ يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ توق ئىكەن، تۆلكە ياساۋۇل ئىكەن، بۆرە ھاكاۋۇر ئىكەن، غاز كانايچى ئىكەن، ئۆردەك سۇنايچى ئىكەن، قاغا قاراقچى ئىكەن، سېغىزغان يالاقچى ئىكەن، پاقا پوستەكچى ئىكەن، يىلان تۇگمەنچى ئى-كەن. ئەنە شۇ زاماندا بىر پادىشاھ بولغانىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، ناھايىتى چىرايلىق بىر قىزى بار ئىكەن. قىز بويىغا يەتكەندە، ئەتراپ-تىكى پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرى بەس - بەس بىلەن قىزغا ئەلچى ئەۋەتىشىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىسىمۇ، قىز زادىلا ئۇنىماپتۇ.

بىر كۈنى پادىشاھ قىزىنىڭ ئالدىغا ئىنىكئانىسىنى كىرگۈزۈپ، قىزنى ياتلىق بولۇشقا كۆندۈرمەكچى بوپتۇ. ئى-نىكئانا پادىشاھنىڭ ئېيتقىنى بويىچە، راھەت - پاراغەتتىن، زىبۇزىننەتتىن، نەغمە - ناۋادىن، تاجۇ تەختتىن سۆز ئاچقا-نىكەن، قىز:

— مەن ھايۋاندىن پەرقلىنىمەن، مال - بايلىقتىن ئۇس-تۇنمەن. كىمكى شەرتىمنى ئادا قىلسا، شۇنىڭ گۈلىمەن، — دەپتۇ.

ئىنىكئانا قىزنىڭ سۆزىگە ئەجەبلىنىپ، خەير، نېمىلىكى بولسا قېنى بىر ئاڭلاپ باقاي، دەپ ئويلاپتۇ، ئاندىن:

— خوش، شەرتىڭنى سۆزلە، قىزىم، مەن بىر ئۇقاي، مۇناسىپ كەلسە، پۈتۈن ئالەمگە جاكار قىلاي، — دەپتۇ.

— ئۈچ يالغاندا قىرىق يالغاننى ئېيتالىغان يىگىتكە ياتلىق قىلىنسام رازىمەن، مېنىڭ شەرتىم شۇ، — دەپتۇ قىز.

پادىشاھ ئىنىكئانىدىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنى چاقىرىپ، ئۇلارغا بارلىق شاھزادىلەرنىڭ ئەلچىلىرىگە قىزنىڭ شۇ شەرتىنى ۋە كىمكى راستنى يالغان دېسە، بېشى ئېلىنىدىغانلىقىنى جاكارلاپ قويۇشنى بۇيرۇپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەملىكەتلەرنىڭ شاھزادىلىرى، چوڭ ـ كىچىك يۇرتنىڭ بەگزادىلىرى ۋە ھەرقايسى خانلىقنىڭ خانزادىلىرى كېلىشكە باشلاپتۇ، لېكىن بەزىلىرى بۇ شەرتنى ئادا قىلىشقا كۆزى يەتمەي، قىزنىڭ مېھرىدىن كېچىپتۇ. بەزىلىرى بولسا، قىزنىڭ ئوت ـ پىراقىدا شەرتنى ئادا قىلالماي باشلىرىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىپتۇ.

پادىشاھ ئاخىر ئىنىكئانا ئارقىلىق قىزىغا بۇ شەرتنى ئادا قىلىدىغان بىرەر ئەقىللىق شاھزادە، خانزادە ۋە بەگزادىنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتىپتۇ، قىزنى ئەقىلسىزلىقتا ئەيىبلەپتۇ. لېكىن، قىز بۇنىڭغا زادىلا كۆنمەپتۇ. قىز ئىشەنچ بىلەن: «بۇنى ئېيتالايدىغان كىشى چىقمىدۇ، دادام سەۋر قىلسۇن، ئەگەر چىقمىسا مەيلى» دەپتۇ.

شۇ تەرىقىدە كۈنلەرنىڭ كەينىدىن كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، قىزنىڭ شەرتىنى نى ـ نى شاھزادىلەر، خانزادىلەر ۋە بەگزادىلەرنىڭ ئادا قىلالمىغانلىقى چۆچەك بولۇپ، ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ تەرەپ ـ تەرەپكە تارقاپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇشۇ پادىشاھنىڭ شەھىرىگە قاراشلىق يىراق يېزىدىكى بىر كەمبەغەل موماينىڭ ئوغلىدىن ئاڭلايلى:

يىراق بىر يېزىدا ناھايىتى كەمبەغەل بىر موماي ياشاي-

دىكەن، ئۇنىڭ يالغۇز بىرلا ئوغلى بار ئىكەن، ئانا ـ بالا ئىككىسى ئەتىدىن ـ كەچكىچە كىشىلەرنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ، كۈننى ئاران ئۆتكۈزىدىكەن. يىگىت شۇنچە چاققان بولسىمۇ، بايلار ئۇنى زاڭلىق قىلىپ، ئۆز ئىسمىنى ئاتىماي «گال» دەپ ئاتايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە گال بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئانىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ رۇخسەت سوراپتۇ. موماي ئوغلىنىڭمۇ قىزنىڭ شەرتىنى ئورۇندىيالماي ھالاك بولۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، جاۋاب بەرمەپتۇ. گال ئانىسىنىڭ بۇ ئەندىشىسىنى سەزگەندىن كېيىن، ئانىسىغا تەسەللى بېرىپ:

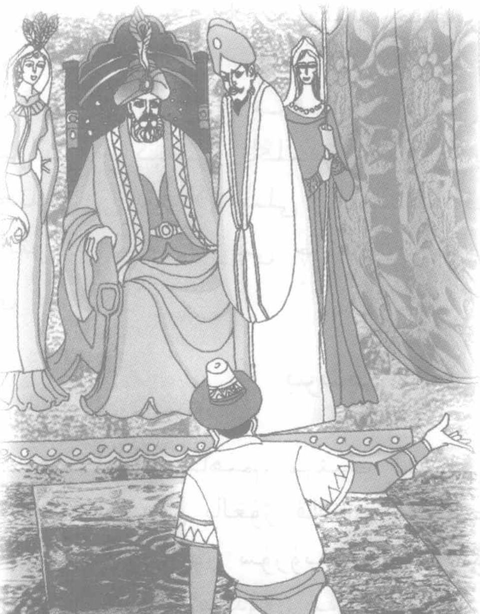

— خاتىرجەم بول، ئانا، قىزنىڭ شەرتىنى ئورۇندىماق ئاسان، — دەپ، ئۆزىنىڭ راسلىغان سۆزلىرىنى بىر ـ بىرلەپ دەپ بېرىپتۇ. ئانىسى ئىلاجسىز دۇئا قىلىپ رۇخسەت بېرىپتۇ. گال پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا قاراپ يول ئاپتۇ. ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ، بۇنىسى نامەلۇم، ئىشقىلىپ، بىر كۈنى گال پادىشاھ ئوردىسىنىڭ

ئالدىغا كەپتۇ. ياساۋۇللار بۇ يىگىتنى كۆرۈپ، ئالدىنى توسۇپتۇ:

— سەن گاداي بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ — دەپ قوغلاپتۇ. گال ئۇلارنىڭ گۇمانلىرىنى سېزىپتۇ - دە، مۇنداق دەپتۇ:

— مەن ئوغرىمۇ ئەمەس، قاراقچىمۇ ئەمەس، لېكىن بىر باينىڭ سادىق قۇلى. مەن شۇ باينىڭ پادىشاھتىن يوشۇرۇپ تىقىپ قويغان بورداق قويلىرى توغرىسىدا خەۋەر بېرىشكە كەلدىم، لېكىن قويلارنىڭ سانىنى شاھنىڭ ئۆزىگە ئېيتىمەن.

ياساۋۇللار شاھقا خەۋەرنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، ئاچ كۆز شاھ خۇشاللىقىدىن گالنى چاقىرىپ:

— قېنى، قويلار ھەققىدە چاققانراق سۆزلىگىن، — دەپتۇ. گال ھېچبىر ھودۇقماستىن، تېتىكلىك بىلەن:

— مەن ئاۋۋال سىلىگە راسلىغان سۆزلىرىمنى ئېيتاي، قىزلىرىمۇ كېلىپ ئاڭلىسۇن. سىلى بۇنىڭ بىلەن قويلارنىڭ نەدىلىكىنى بىلىلا، سىلى بىلمىسىلە، قىزلىرى چۈشىنىدۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ قىزىنى چاقىرىشقا مەجبۇر بوپتۇ. گال يالغاننى باشلاپتۇ:

بىرىنچى يالغان

— ئۇلۇغ شاھىم، مېنىڭ ئېتىم گال، ئۆزۈم بىر كەمبەغەل، دادامدىن يالغۇز قالغان يېتىممەن. لېكىن، مەن ناھايىتى ئۇزۇن ئۆمۈر سۈرۈپ، ئۆلە - ئۆلە، ئاخىر ئاكا - ئۇكا بولۇپ ئۈچىمىز قالدۇق. مەن بۇنىڭغا ھەيرانمەن، لېكىن ئەجەبلەنمەيمەن. بىز ئۈچ بولغاندىن كېيىن ئارىمىزدا دوستلۇق، بۇرادەرلىك پەيدا بولدى، بىراق بىر - بىرىمىزنىڭ

كىملىكىنى بىلمەيتتۇق ھەم تونۇشمايتتۇق. شۇ چاغدا ئۇچ-
مىزغا قارىساق كىيگەن كىيىملىرىمىزنىڭ گۈزەللىكىگە ئەق-
لىمىز ھەيران قالدى: بىرىمىزنىڭ ياقىسى يوق، بىرىمىزنىڭ
ئېتىكى يوق، يەنە بىرىمىزنىڭ غولى يوق. بىز شۇنداق قىل-
لىپ، ئىككى ئەما زۇلمەتتە ئۇچرىشار، دېگەندەك، بىر چۆلدى-
كى سايدا بىر - بىرىمىز بىلەن مۇڭداشساقمۇ ئاڭلىماستىن،
بىللە ماڭساقمۇ كۆرمەستىن، يولدا يۈرمەي، چەتكە چىقماي،
ئوتتۇرىدا مېڭىپ كېتىۋەردۇق. خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن،
يول ئۈستىدە ئۈچ تەڭگە ئۇچراپ قالدى. كۆزىمىزنى يۇمۇپ
قارىساق، بىرىنىڭ تامغىسى يوق، بىرىنىڭ رەڭگى يوق، يەنە
بىرىنىڭ ئېغىرلىقى يوق ئىكەن. بۇ ئۈچ تەڭگىنى مۇشتلاش-
ساقمۇ ئەرز قىلىشماي، تەڭ بولمىسىمۇ ياخشى - يامىنىنى
سۈرۈشتۈرمەي، ئادالەتلىك بىلەن بۆلۈشۈۋالدۇق. يەنە مېڭى-
ۋەردۇق، مېڭىۋەردۇق، يول ماڭساقمۇ مىدىرلىماي، سۈيى يوق
كۆلى بار بىر سايغا چۈشتۇق...

سۆز مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، پادىشاھ شۇنداق غەزەپكە
كەپتۇكى، سۆز قىلالماي ھوشىدىن كېتىپتۇ، بىرھازادىن كې-
يىن ھوشىغا كېلىپ، گالنى مىدىرلاتماي بېشىنى ئېلىشنى
بۇيرۇپتۇ. گال ناھايىتى مەردلىك بىلەن تېتىك تۇرۇپ، مىيى-
قىدا كۈلگىنىچە:

— ئۇلۇغ شاھىم، مەن ئېيتاي، سىلى ئاڭلىسىلا، كاللام
چېپىلماس، سۆزۈم توختىماس، سۆزىدە تۇرمىغان ئادەم بول-
ماس. ھازىرچە ئىختىيارنى قىزلىرىغا بەرسىلە، قىزلىرى
بۇيرۇق قىلسۇن، — دەپتۇ.

تەختنىڭ ئارقىسىدا تۇرۇپ گالنىڭ ئېيتقان ھەممە سۆز-
لىرىنى ئاڭلاپ، سۆزلەۋاتقان يىگىتنىڭ ئېتى گال بولسىمۇ،
سۆزى بال ئىكەن، دېگەن خىيال بىلەن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى زوق

بىلەن ئاڭلاپ ئولتۇرغان مەلىكە تەختىنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

— كىشى جانانىدىن جانىن ئايارمۇ؟ كۆرۈك، پەرۋانىلەر ئوتتىن يانارمۇ؟ ھەقىقەت ئەزىز جاندىن ئۈستۈن دېگەن قىدىلىچ ئالدىدا تەسلىم بولارمۇ؟ ئەقىللىق كىشىلەر باشقىلارنىڭ سۆزىنى ئاخىرغىچە سەۋر - تاقەت بىلەن ئاڭلىيالايدۇ... قېنى، ئاڭلاپ باقايلى! — دەپ، يىگىتكە ئىشارەت قىپتۇ. پادىشاھ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. پادىشاھنىڭ ئەتراپىدا ئولتۇرغان ئوردا ئۆلىمالىرى، ۋەزىرلىرى قۇللۇق قىلىشىپ، مەلىكىگە تەزىم قىلىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ. گال يەنە سۆزلەپتۇ:

— سۇيى يوق كۆلى بار بىر سايغا چۈشتۇق. سۇيى يوق كۆلدە ئۈچ بېلىق ئويناقلاپ ئۈزۈپ يۈرۈپتۇ. بۇ بېلىقلارنىڭ ئىككىسى ئۆلۈك، بىرىنىڭ جېنى يوق ئىكەن. بىز ھېلىقى بېلىقلارنى ئېلىپ، ئېتىكى يوقنىڭ ئېتىكىگە سېلىپ، سايدىن چىقىپ يولغا چۈشتۇق، يولدا ماڭماي، يولدىن چىقماي كېتىۋەردۇق، كېتىۋەردۇق، قارىساق ئالدىمىزدا ئۈچ ئۆي كۆرۈندى، بىز شۇ ئۆيلەرگە كەلدۇق. ئىككى ئۆينىڭ تېمى يوق. بىرىنىڭ ئورنى يوق. بىز ئورنى يوق ئۆيگە كىرسەك، ئۈچ قازان تۇرۇپتۇ. قازانلارنىڭ ئىككىسى تۆشۈك، بىرىنىڭ تۈۋى يوق. ئېتىكى يوق ئاكام ئېتىكىدىكى جېنى يوق بېلىقنى ئېلىپ، تۈۋى يوق قازانغا سالدى. بىز ئۇنى پىشۇرماقچى بولۇشتۇق، قارىساق، ئوتۇن يوق، شۇنىڭ ئۈچۈن ئوت ياقماي، ئوتۇننى ئىيماي قالاۋەرسەك، قازان قاينىماي گۆشى پىشىپ، سۆڭىكى مىلىق - مىلىق بولۇپ كېتىپتۇ، يەپ باقساق، ئىسسىقمۇ ئۆتمەپتۇ، نېمە بولسا بولسۇن دەپ، ئۈچىمىز راسا يېدۇق، يېگەندىمۇ بىر - بىرىمىزنى تەكلىپ قىلىشماستىن يەۋەردۇق. بىراق، يېگەن گۆش قورسىقىمىزنىڭ بىر بۇرجەكىگىمۇ كەلمەپتۇ. ئويلىساق قورسىقىمىز راسا تويۇپ كېتىپ-

تۇ. كەتمەكچى بولدۇق. ئۆيدىن چىقايلى دېيىشىدۇق، ئىشىكتىن
پاتمىدۇق. ئامالىنىڭ يوقلۇقىدىن، ئىلاجىنىڭ تولىلىقىدىن تام
تۆشۈكىدىن چىقىپ كەتتۇق.

يەنە يول يۈردۇق، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈردۇق، يۈرىۋې-
رىپ بىر ئېتىزغا چىقىپ قالدۇق. قارىساق، ئۈنمىگەن چىغ
تۈۋىدە تۆرەلمىگەن توشقان يېتىپتۇ. شېخى يوق دەرەختىن
يۇتىمىغان چوماقنى ئېلىپ، ھېلىقى توشقاننى راسا بىر ئۇ-
رۇۋىدۇق، توشقان جىم يېتىپ، يۈگۈرگەن پېتى كولىمىغان
ئورىغا چۈشۈپ جان بەردى. توشقانغا پىچاق سالماي، قول
تەگكۈزمەي سويساق، چىقتى ئون پاتمان گۆشى، يىگىرمە پات-
مان چاۋىسى، ئالتە ئايدىن بېرى يەۋاتىمىز، ھېلىمۇ بار تەڭ-
يارتىسى. شۇنىڭدىن بۇيان بىز ئاچ قېلىپ، ئاكام مەندىن خاپا
بولۇپ، ئۆزى بىلگەن يەرگە كەتتى. يىگىرمە پاتمان چاۋا ياغ
ماشا قالدى. بۇ ياغنىڭ ھەممىسىدە چورۇقۇمنى ياغلىدىم، ياغ
چورۇقۇمنىڭ بىرىگە يەتمىدى. خەير، شۇنداق بولدى. ھېرىپ-
تىكەنمەن، ئۇخلاۋاتسام بىر چاغدا جاھان زىلزىلىگە كېلىپ
غوۋغا كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئويغانسام، چورۇقلىرىم: «ساڭا ياغ
تەگدى، ماڭا يوق» دەپ، گالاچلىتىپ مۇشتلىشىپ، قاپاقلىرد-
نى يېرىشىپتۇ، سۆزۈمگە كۆنمىدى، مەسلىھەتكە كىرمىدى.
ئىلاج يوق، ئاخىر چورۇقلىرىمنىڭ ئىككى قۇلىقىدىن تۇتۇۋې-
لىپ ھەر - بىرىنى ئۈچ شاپىلاقتىن ئۇرۇپ: «جىم تۇرۇش،
ئەمدى ئۇرۇش» دەپ، يەنە ئۇيقۇغا كەتتىم. بىر ۋاقىتىدا ئويې-
غىنىپ قارىسام، ياغلانغان چورۇقۇم غولى يوق چاپىنىمنى
سالدۇرۇۋېلىپ، ئۆزى يېپىنىپ راسا ئۇخلاۋېتىپتۇ، ياغ تەگ-
مىگىنى خاپا بولۇپ قېچىپ كېتىپتۇ. ياغلىغان چورۇقۇمنى
ئويغىتىپ، بىر كەسلەنچۈكنى ھارۋىغا قېتىپ يولغا راۋان
بولدۇق. چورۇقۇم ھارۋىنى ھەيدىدى، مەن يول كۆرسەتتىم،

شۇنداق قىلىپ، مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئۆيگە ئاسانلا يېتىپ كەلدىم.

مەن ئۆيدىن چىقىش ۋاقتىدا ئۆيدە بىر موماي، بىر خوراز بار ئىدى، قايتىپ كەلسەم ئۆي يوق، ئۆي بولسىمۇ ئورنى يوق، تېمى بولسىمۇ لېيى يوق، ئەتراپقا قارىسام، ھېچ-نېمە يوق. ماڭا بۇ تازا تارتقۇلۇق بولدى. ئەمدى ئۆيىنى، مو-ماينى، خورازنى نەدىن تاپاي، پادىشاھىم؟! ئەرزىمنى بايان قىلاي دەپ، ھۇزۇرلىرىغا كەلدىم، — دەپ، گال ئېغىزىنى سىلاپ خاتىرجەم تۇرۇپتۇ.

پادىشاھ گال ئېيتىۋاتقان ھېكايىنىڭ مەنىسىگە يېتەل-مەي، ئەتراپىدىكى ۋەزىر، ئۆلىمالىرىغا قاراپتۇ. ئۆلىمالىرىدىن بىرى پادىشاھقا:

— گالنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى يالغان، يالغان ئېيتقان كىشى شاھ خەنجىرىنىڭ ئوزۇقىدۇر، — دەپتۇ. قىز بۇ سۆزگە كايىپ:

— ھۆرمەتلىك ئاتا، گالغا رۇخسەت قىلسىڭىز، ھېكايە-سىنىڭ ئاخىرىنى يەنە ئېيتسا، — دەپتۇ. پادىشاھ جاۋاب بەرگۈچە، گال:

— تەقسىر... — دەپ سۆزىنى باشلاپتۇ:

ئىككىنچى يالغان

— تەقسىر، ئاڭلاۋاتىلا، موماي يوق، خورازمۇ يوق، چو-رۇقۇمنىڭ بىرى تېخى يوق. بۇلارسىز ياشىماق تېخى تەس. شۇڭا، دېمىم ئىچىمگە چۈشتى، كۆڭلۈم بۇزۇلدى. خەير دې-دىم. موماي، خوراز، چورۇقنى يەنە بىر ئىزدىدىم. ماڭدىم، مېڭىۋەردىم، ئورنۇمدا قېلىۋەردىم. شۇنداق قىلىپ، بىر

قىشلاققا يەتتىم. خورىزىم شۇ قىشلاقتا بىر بايغا ئىشلەۋېتىپتۇ، باينىڭ دېھقانچىلىق ئىشلىرى پەقەت شۇ خوراز بىلەن مېڭىۋېتىپتۇ. خورىزىم بىلەن كۆرۈشتۇم، قۇچاقلىشىپ سۆيۈشتۇم. بىر ـ بىرىمىزنى شۇنچىلىك سېغىنىپ كېتىپتۇقكى، كۆرۈشە ـ كۆرۈشمەي، يىغلىشىپ كېتىپتۇق. خورىزىم بايغا ئالتە ئاي كېچە ـ كۈندۈز ئىشلەپتۇ. خورازنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن باي بىلەن سۆزلەشتىم، بولمىدى، سوقۇشتۇم، بولمىدى. بايغا بۇ ئىشلار ئەرمەك بولدى، ئاخىر ھەققىدگە بىر جۇۋالدۇرۇز بەرمەك بولدى. باي بۇنىڭغىمۇ ئاسان كۆنمىدى. جۇۋالدۇرۇزنى ئالغىنىمغا خۇش بولدۇم، خۇش بولۇپ، يەنە يولغا چىقماق بولدۇم، لېكىن خورىزىم ئۇنىمىدى، ئۇ يەنە ئۈچ ئاي ئىشلەپ، ئاندىن ھەققىنى تولۇق ئېلىپ قايتماق بولدى. مەن جۇۋالدۇرۇزنى ئېلىپ خۇرجۇنۇمغا سېلىپ، خورىزىمغا خەير دەپ، ئارقامدىن تېز كەل دەپ، يەنە يولغا راۋان بولدۇم، موماي بىلەن بىر پاي چورۇقنى ئىزدەپ كېتىۋەردىم، كېتىۋەردىم، ھېچ يەردىن تاپالمىدىم، ئېگىز تاغلارنىڭ ئۈستىگە چىقىپ پۈتۈن ئالەمگە قارىدىم، كۆرۈنمىدى، ئاخىر بىر قېلىن جاڭگالنىڭ ئىچىدىكى چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ قارىسام، يەتتە تاغنىڭ ئۇ تەرىپىدە، يەتتە دەريانىڭ بۇ تەرىپىدە، بىر كىچىك ئۆستەڭ بويىدا موماي كىر يۇيۇپ ئولتۇرۇپتۇ، بېرىپ يىغلاپ كۆرۈشۈپ: «كېتەيلى، ئانا، يۈر» دېسەم، «بايغا ئىشلىگىلى ئالتە ئاي بولدى، توققۇز ئاي بولغاندا ھەق بەرمەكچى، ھەققىمنى ئالماي كەتمەيمەن» دەپ ئۇنىمىدى. مەن قايتىپ كېتىشكە تەمشىلىۋىدىم، ئۇسساپ كەتكىنىمگە ئۈچ كۈن بولغانلىقى ئېسىمگە چۈشتى. ھاۋا ناھايىتى ئىسسىپ قايناپ تۇرغان بىر چاغ ئىدى. مەن دەريا بويىغا بارسام، سۈيى غاچچىدە توڭلاپ كېتىپتۇ، مۇزنى چېقىشقا تاش

تاپالماي، بېشىمنى قولىقىمدىن تۇتۇپ بىر قويغانىدىم، مۇز يېرىلدى، سۇنى راسا ئىچتىم، ئۇسسۇزلۇقۇم قېنىپ، يەنە يولغا چۈشتۇم، بىر يەرلەرگە بارغاندىن كېيىن قارىسام، بې-شىمنىڭ تېگى يوق، ئويلىسام دەريادا قاپتۇ، جۇۋالدۇرۇزغا قا-رىسام ئۇنىڭ بىسى يوق. شۇنىڭ بىلەن «ئاپلا» دېدىم - دە، بېشىمنى تېپىشنى ئۇنتۇپ مومايىنى ئالغىلى باردىم. ۋاقىت ئۈچ ئايغا توشقانىدى. موماي يوق، سورۇشتۇرسەم، ئىش ھەق-قىنى ئالماقچى بولغىنىدا باي مومايغا تۆھمەت توقۇپ، ئۇنى دەسسەپ ئۇرۇپ ئۆلتۇرۇپ قويۇپتۇ. مانا پادىشاھىم، ئەھۋال شۇ ! ھەممە تارتقۇلۇق پېقىرلارغىمۇ؟ ئويلاپ كۆرسىلە، دەرگاھ-لىرىغا شۇنى ئېيتقىلى كەلدىم، — دەپ جاۋاب كۇتكەندەك تۇ-رۇپتۇ.

پادىشاھ ھودۇقۇپ، ۋەزىر - ئۆلىمالىرىغا قاراپتۇ، ئەقىل سورىغاندەك قىلىپ، كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ماراپتۇ. ۋەزىرلەردىن بىرى:

— يالغانچىنىڭ بۇ ئېيتقانلىرى پادشاھقا ھاقارەت. پا-دىشاھىمىزنىڭ زامانىسىدا بۇنداق ئادالەتسىز ئىشلارنىڭ بو-لۇشى مۇمكىن ئەمەس ! — دەپ تۇرۇشىغا، گال:

— تەقسىر، تېخى گەپ بۇ يەردە ! — دەپ سۆزىنى يەنە باشلاپتۇ:

ئۈچىنچى يالغان

— مومايىنىڭ خۇن قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن باينىڭ ئۆ-يىگە بېرىپ، ياقىسىدىن سۆرەپ، شەرىئەتكە ئېلىپ باردىم. شەرىئەت ئۇنداق دەپ، مۇنداق دەپ، مومايىنىڭ خۇنىغا بىر ئېشەك بۇيرۇپ، «شەرىئەتنىڭ ھۆكمى قەرز، ئادا قىلىش

پەرز» دەپ، يولغا سالدى. موماي ئۇچۇن يىغلاپ، نائىلاج ئىپ-
شەكنى مىندىم ـ دە، يولغا چىقتىم. كەڭ دەشت ـ باياۋاندا
كېتىۋاتسام، قىرىق كارۋان ئۇچراشتى. ئۇلارنىڭ بىرى ماڭا
قاراپ: «هەي گال، ئېشىكىڭ يېغىر بولۇپ قاپتۇ، باشقىدىن
توقۇۋال» دېدى. ئېشەكتىن چۈشۈپ قارىسام، راستتىنلا ئىپ-
شەكنىڭ دۈمبىسىنى يېغىر بېسىپ كېتىپتۇ. بۇنى قانداقمۇ
ساقايتارمەن دەپ، كارۋانلاردىن سورىسام، كۆيدۈرۈپ باسقىن
دەپ، بىر دانە ياڭاق بەردى. ياڭاقنى كۆيدۈرۈپ بېسىۋىدىم،
بىردىنلا ئېشەكنىڭ دۈمبىسىدىن بىر تۈپ ياڭاق دەرىخى ئۆ-
نۈپ چىقتى، هەش ـ پەش دېگۈچە كۆكلەپ، چېچەكلەپ كەت-
تى، ياڭاقلىرى پىشىپ قالدى. ئېشەك ياڭاقنى كۆتۈرەلمەي
بېلى ئېگىلىپ، قورسىقى يەرگە يەتتى. مەن ياڭاقلارنى چۈ-
شۈرۈش ئۈچۈن ئېشەكنى يېتىلەپ شۇدىگەرلىككە ئېلىپ بار-
دىم. كۈچۈمنىڭ بارىچە ياڭاققا چالما ئېتىشقا باشلىدىم، لې-
كىن بىر تالمۇ ياڭاق چۈشمىدى. شۇنچىۋالا ياڭاقتىن بىرەرى
چۈشمىگىنىگە ئىچىم پۇشۇپ، ئاستا ئاۋايلاپ ياڭاقنىڭ تۆپى-
سىگە چىقتىم. قارىسام، ياڭاقنىڭ هەممىسى شور باغلاپ كې-
تىپتۇ. شاختىن شاخقا چىقىپ كۆزدىن كەچۈرسەم، ياڭاق دە-
رىخىنىڭ ئۈستى ئېتىزغا ئايلىنىپ قاپتۇ، بىر تەرىپىدە بىر
ئۆستەڭ سۇ شارقىراپ ئېقىۋېتىپتۇ، بىر تەرىپىدە تاۋۇز تې-
رىلغان ئېتىز تۇرۇپتۇ. مەن تاۋۇزنى پەرۋىش قىلىپ ئۆس-
تۈردۈم. پىلەكلەردىن هەر يوغان تاۋۇزلار چۈشكىلى تۇردى،
نېمىسىنى دەيلا، بىردەمدە هەممىسى شالاقلاپ پىشتى. مەن
بىر كۈنى پىچىپ يەي دەپ، بىر تاۋۇزنى ئۈزدۈم، پىچاقنى
شۇنداق سېلىشىمغا تاۋۇز تاراسلاپ يېرىلىپ، پىچاق تاۋۇزنىڭ
ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. پىچاقنى ئالاي دەپ، تاۋۇزنىڭ ئىچىگە
چۈشتۈم، قارىسام، پىچاق ئاقتىمۇ يوق، كۆكتىمۇ يوق، ئىز-

دەپ تاپالماي يۈرسەم، بىر ئادەم ئۇچراشتى. ئۇنىڭدىن:
— ئاكا، پىچاق كۆردىڭىزمۇ؟ — دېسەم، ئۇ ئادەم:
— ئاۋۋال سەن ماڭا جاۋاب بەر، ئەسلىدە بىز قىرىق كارۋان ئىدۇق، ھەر بىرىمىزدە قىرىقتىن ئۇلاغ بار ئىدى، يوقىتىپ قويۇپ تاپالمايۋاتىمىز، كۆردۈڭمۇ؟ — دەپ مېنىڭدىن سورىدى.
— پادىشاھئالەم، دەرگاھلىرىغا شۇنى ئېيتقىلى كەلدىم، ئېيتىدىغىنىمنى ئېيتىپ بولدۇم، ئەمدى قۇلىقىم سىلىدە، — دەپتۇ گال.
پادىشاھ ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنىڭ مەسلىھەت بېرىشىنى ئۈتۈنۈپتۇ، ئۇلار ھېچبىر مەسلىھەت بېرەلمەپتۇ. ئۆلىمالاردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ:
— بۇنى خىزىردىن باشقىسى بىلمەس، — دەپ تۇرۇشىغا، پادىشاھنىڭ قىزى:
— بۇنى بىلمىگەن تەبىر بېرەلمەيدۇ. يىگىت مېنىڭ شەرتىمنى ئادا قىلدى. دادا، ئەمدى تويغا رۇخسەت قىلىسىڭىز، — دەپتۇ.
پادىشاھ رازىلىق بېرىپ، ۋەزىر ۋە ئۆلىمالىرىنى تويغا ھازىرلىق قىلىشقا بۇيرۇپتۇ.

ئۈچ ئەخمەق

بۇرۇن بىر يۇرتتا ئۈچ كىشى بار ئىكەن، ئۈچىلىسى يىگىت ئىكەن، يىگىت بولغاندىمۇ قۇرۇق سۆلەت، بىكار تەلەپ، تايىنى يوق ئىكەن. ئۇلار يازنىڭ تازا ئىش قايىنىغان بىر كۈنىسى، تاماشا قىلىمىز، گۈل قىسىمىز دەپ، بەشئىرىق دېگەن يەرگە مېڭىپتۇ، بىر پېشىنى ئۈستۈن، بىر پېشىنى تۆۋەن قىلىشىپ كېتىپ بارسا، ئۆزى راسا كېلىشكەن، چاچلىرى تېقىمىغا چۈشكەن نوچى بىر ئايال ئۇچراپتۇ. چوكان بۇلارغا تەبەسسۇم بىلەن تەزىم قىپتۇ. يىگىتلەر ھاڭۋېقىپ بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپتۇ. ئاڭغىچە ئۇ چوكان خېلى يەرگە كېتىپ قاپتۇ. بۇلارنىڭ ھەربىرى ئۆز ئالدىغا كۈلۈشۈپ، ماختىنىشىپ، شۇ يەردىن خېلى يەرلەرگىچە بېرىشىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن بىرى ئارقىسىغا قاراپ قولىنى كۆتۈرۈپ:

— نېمىدېگەن كېلىشكەن چوكان، ماڭا سالام قىلدى، كۆردۈڭلارمۇ؟ — دەپ كۆرەڭلەپتۇ. ئىككىنچىسى ئۇنىڭ قولىنى تارتىپ چۈشۈرۈپ:

— نېمە دەيسەن؟ ماڭا سالام قىلدى، ماڭا ! — دەپتۇ.

ئاڭغىچە ئۈچىنچىسى تاقەتسىزلىنىپ:

— بىكار ئېيتىسىلەر، ئاكاڭغا سالام قىلدى، ئاكاڭغا ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. بۇ ئۈچەيلەن تالىشا ـ تالىشا، ئاخىر جالاق-

لىشىپ مۆشتلىشىپ كېتىپتۇ. شۇ ئارىدا بۇ يەرگە كېلىپ قالغان بىر بوۋاي ھەيران بولۇپ:

— توختاڭلار، ھاي توختاڭلار، نېمە ئۇچۇن مۆشتلىشىسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇچەيلەن تەڭلا:

— قارىماملا، بىر چوكان تەزىم قىلىپ ئۆتۈۋىدى، شۇ تەزىمنى تالىشىپ قالدۇق، — دەپتۇ. بوۋاي:

— مانا قىزىق! سىلەر مۇنداق ئۇرۇشۇپ تۇرغۇچە شۇ چوكاننىڭ ئۆزىدىن سورىساڭلار بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

ئۇچ يىگىت بوۋاينىڭ مەسلىھەتى بويىچە ھېلىقى چوكاننىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئارقا - ئارقىدىن ھۇقۇيتۇپتۇ:

— خېنىم! ۋاي خېنىم! سەل توختىسىلا، بايا قايسىمىزغا سالام قىلدىلا، قايسىمىزغا؟ — دەپ سوراپتۇ. چوكان توختاپتۇ ۋە بۇلارنىڭ قىلىقلىرىغا ھەيران بولۇپ:

— قايسىڭلار بەك ئەخمەق بولساڭلار، شۇنىڭغا تەزىم قىلدىم، — دەپ، يولىغا راۋان بوپتۇ.

«مەن ئەخمەق، مەن بەك ئەخمەق» ئۇچەيلەن شۇنداق دېيىشىپ، يەنە مۆشتلاشقىلى تۇرۇپتۇ. ئاڭغىچە ھېلىقى بوۋاي ئارقىسىدىن يېتىپ كېلىپ:

— يەنە نېمىدەپ ئۇرۇشۇۋاتىسىلەر؟ — دەپ سوراپتۇ. بۇلار بولغان ۋەقەنى ئېيتىپتۇ. بوۋاي:

— ئۇنداق بولسا، سىلەر ئۆزۈڭلارنىڭ ئەخمەقلىقىڭلارنى بىر - بىرلەپ ئېيتىپ بېرىڭلار، ئاندىن قايسىڭلارغا سالام قىلغانلىقىنى ئايرىپ بېرەي، — دەپتۇ. شۇ يەردىلا: «مەن ئېيتاي، مەن» دەپ، بىرىنچىسى سۆز باشلاپتۇ:

— قارىسىلا، تاغا، بىر كۈنى ئۆيگە كىرىپ ئىسسىناي دەپ شۇنداق ئوچاققا يېپىلسام، ئوچاق ئالدىدىكى كۆل دومباق بولۇپ تۇرۇپتۇ. قولۇمغا كۆسەينى ئېلىپ، كۆلنى پاتاڭگۈش-

لىسام[1] قولۇمغا تۆت تۇخۇم چاچراپ چىقتى. دەررۇ بىر تۇخۇمنىڭ شاكىلىنى سويۇۋېتىپ ئاغزىمغا كاپپىدە سالدىم. سېلىپ تۇرسام، ئىچكەركى ئۆيدىن ئانام چىقىپ قالدى. ئانامدىن ئۇياتقۇم كېلىپ، ئاغزىمنى چىڭ يۇمۇۋالدىم ۋە قوۋۇزۇمنى پوزنەك قىلىپ تۇرۇۋالدىم. ئاڭغىچە دادام كىردى:

«ۋاي ئوغلۇم، نېمە بولدى، ئېڭىكىڭ ئىششىپ قالدىمۇ؟» دەپ سورىدى. كۆزۈمنى پارقىرىتىپ:

«ھىم» دېدىم. دادام ئانامغا بىرنېمىلەرنى دەپ تالاغا يۇگۇردى. ئانام:

«ئاغزىڭنى جىم تۇت» دەپ، نېرى كەتمەي قادىلىۋالدى. ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەي، دادام بىر ساتىراشنى باشلاپ كىردى:

«بالامنىڭ قوۋۇزى پوزنەك بولۇپ قاپتۇ، يامىنىغا ئۆرۈلۈپ كەتمىسۇن، يېرىپ ئېلىۋەتسىلە» دېدى.

ساتىراش ئۇستىرىسى بىلەن قوۋۇزۇمنى ياردى. «مانا،

---

① پاتاڭگۇش — قاغىلىق شېۋىسىدە قوچۇش، ئاختۇرۇش دېگەن سۆز.

قېپى چىقتى» دەپ تۇخۇمنىڭ ئېقىنى ئالدى، «مانا، يېرىڭى چىقتى» دەپ سېرىقىنى ئالدى. شۇنداق قىلىپ، ھەممىسىنى ئېلىۋەتتى، ساقايسۇن، دەپ ئاغزى ـ بۇرنۇمنى تېڭىۋەتتى... مەن قاراپ تۇرۇپ ياڭىقىمنى يارغۇزغان مانا شۇنداق ئەخمەقمەن.

— شۇمىدى سېنىڭ سۆزۈڭ؟ — دەپ ئىككىنچىسى سۆز باشلاپتۇ، — سېنىڭ ئەخمەقلىقىڭ مېنىڭ ئەخمەقلىقىمغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىكەن. قارىسىلا، تاغا، مېنىڭ بىر ئاغىچام[①] بار ئىدى، مەن ئۇنىڭغا ناھايىتى ئامراق ئىدىم. بىر كۈنى بازارغا بارغىلى قوپسام، ئاغىچام: «ھوي، ماڭا ئىككى پۇللۇق ئۇپا ئالغاچ كەلسىلە جۇمۇ» دېدى. شۇ يەردىن بازارغا بارغۇچە ئاغزىمدىن چۈشۈرمەي، «ئۇپا، ئۇپا، ئۇپا» دەپ باردىم. بازارنىڭ قېشىغا كەلگەندە ئالدىمغا يوغان بىر ئېرىق ئۇچرىدى. ئالدىمغا بىر، كەينىمگە بىر مېڭىپ، ئېرىقتىن بىر ئاتلىۋىدىم، ئۇيانغا يومىلاپ چۈشتۈم. ئورنۇمدىن تۇرسام، ئاغزىمدىكى ئۇپا ھېلىقى ئېرىققا چۈشۈپ قاپتۇ. ئېرىقنىڭ ئىچىگە سەكرەپ كىرىپ سۇنى ئىككى كۈنگچە مالتىلاپ ئىزدىدىم. شۇنداق ئىزدەپ تۇرسام، بىر ئادەم كېلىپ: «نەچچە كۈندىن بېرى بۇ سۇنى ئەجەب ئىزدەپ كەتتىڭ، نېمەڭ يىتىپ كەتكەنتى شۇنچىۋالا؟» دەپ سورىدى. «سودىلىقىم ئاغزىمدىن سۇغا چۈشۈپ يىتىپ كەتتى، يا يادىمدا يوق، يا سۇدا. شۇنى ئىزدەۋاتىمەن» دېۋىدىم، ئۇ كىشى: «سەن مۇنداق ئىزدەپ تاپالمايسەن، ئۇنىڭدىن كۆرە مەدرىسىدىكى ھەزرىتىمنىڭ قېشىغا بېرىپ سورىساڭ، يادىڭغا سېلىپ قويىدۇ» دېدى. شۇ يەردىن مەدرىسىگە بېرىپ ۋەقەنى ئېيتىۋىدىم، ھەزرىتىم بىر كۈلۈپ، بىر ئۆكۈپ: «نېمە دەيدىكىن دەپتىمەن بەچچىغەرنى... ماڭ مەدرىسى-

① ئاغىچا — قاغىلىق شېۋىسىدە خوتۇنۇم دېگەن سۆز.

نى قالايمىقان قىلماي !» دەپ قوغلىدى. مەن ئۇنىماي: «سادد-
غىلىرى كېتەي، ئاخۇنۇم ! سىلىنىڭ خوتۇنلىرىمۇ شۇنداق
سودا بۇيرۇغان بولغىيدى، بىر ئېيتىپ بەرسىلە» دەپ تۇ-
رۇۋالدىم. يەنە كايىپ كەتتى. كەشىنىڭ ئۇچۇپ كەتكىنىگە
قارىماي كاسامغا نەچچىنى تېپىۋەتتى، بولمىدى. ئاخىر: «سەن
بەشئېرىق كوچىسىدىكى جىگدە تۈۋىگە بارساڭ، ئولتۇرۇۋەتكەن
قىمارۋازلاردىن بىرى يولۇقىدۇ، شۇنىڭدىن سورىساڭ، ھەممە
ئىش جىمبىقىدۇ» دېدى. بارسام، راست دېگەندەك بىر قىمارۋاز
ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىپ ئولتۇرۇپتۇ. «ماڭا قارىسىلا»
دەپ ۋەقەنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا ئېيتىۋىدىم، خاپا بولۇپ
كەتتى، ئاغزىغا كەلگەننى دەپ سەكرەپ كەتتى: «مەن بىر مە-
نۇت ۋاقتىمنى خوتۇنۇمنىڭ ئۇپىسىغا تەڭ قىلمايمەن !»
دەپ، مۇشت بىلەن ئوننى ئۇرۇپ، پەشۋا بىلەن سەككىزنى
سالدى. «ۋاي ھەشقاللا، ئۇپا، ئۇپا، ئۇپا... سىلى دېمىسىلە،
يادىمغا يەتمەيتتى، ئاكا» دەپ، ئارقامغا ياندىم...

گەپ شۇ يەرگە يېتەر ـ يەتمەيلا ئۇچىنچىسى سۆز باشلاپتۇ:

— نېمە دەيدىكىن دېسەم... سېنىڭ ئەخمەقلىقىڭ مېنىڭ
ئەخمەقلىقىمغا ياماقمۇ بولمايدىكەن. مەن خوتۇنۇمغا سەندىنمۇ
بەكرەك ئامراق ئىدىم. قارىسىلا، ئاكا، بىر كۈنى مەنمۇ بازار-
غا بارغىلى قوپۇۋىدىم، خوتۇنۇم: «ھەي، بارمىسىلا، ئەنسىرەي-
مەن» دېدى. «ياق» دېۋىدىم، «ئۇنداق بولسا توختىسىلا، بازار
دېگەندە ئادەم جىق، يەڭگۈش بولۇپ كەتمىسىلە، سىلىگە بىر
نىشان قىلىپ قوياي» دەپ، بوينۇمغا يوغان بىر جوۋاز قاپى-
قىنى ئېسىپ قويدى. بۇ دۇرۇس بولدى دەپ، يولغا راۋان
بولدۇم. بازارغا كىرگۈچە ئون ئالتە يەردە تىنىپ، سەككىز
يەردە يېتىپ، ئاران باردىم. بازاردا ئادەم مىغ ـ مىغ، قىيا-
مەت. ئۇقمايمەن نەدە يۈردۈم، قايان باردىم. بىر چاغدا ھېرىپ ـ

ئېچىپ، ئۆزۈمگە شۇنداق قارىسام، قاپاق يوق. «ئاپلا ! مەن ئەمدى يىتىپ كېتىپتىمەن...» دەپ، ھەزرىتىمگە يۈگۈردۈم. يىقىلىپ - قوپۇپ كېتىپ بارسام، ئالدىمغا جىق باللار ئۇچرىدى. «ۋاي ئاكا، نەگە؟ نېمە ئىش؟» دەپ سورىدى. «ئۆزۈم يىتىپ كېتىپتىمەن... قاپاق يوق ! نېمىمۇ دەر ئاچاڭلار» دېۋىدىم، باللار: «ۋاي ئەنە، قاپاق ئارقىلىرىدا تۇرىدىغۇ» دېدى. باللار قاپاقنى ئالدىمغا ئېلىپ كۆرسەتكەندە قارىسام، راست، قاپاق ئارقامغا ئۆتۈپ قالغانىكەن. مەن دېگەن مانا شۇنداق ئەخمەق !

ھېلىقى بوۋاي:

— ئۇنداق بولسا، ئۇچىڭلار بىر - بىرىڭلاردىن قېلىشمايدىغان ئەخمەق ئىكەنسىلەر، ئۇ چوقۇم ئۇچىڭلارغا تەڭ سالام قىپتۇ، — دەپ ماجىرانى ئايرىپ قويۇپتۇ.

يەتتە لىڭگىلىتاق بىلەن بەشىڭگىلىتاق

ئەلمىساقتا يېقىن زاماندا، نامەلۇم بىر ماكاندا بىر يۇرت بولغانىكەن. بۇ يەردە ھالال لەقەملىك بىر دېھقان بار ئىكەن. ئۇ ئۆمۈر بويى ئېتىزدا كەتمەن كۆتۈرۈپ يۈرۈپ، ماڭلايلىرى-دىن تەپچىرەپ تامغان پاك تەرلىرىنى زېمىنىغا ئاققۇزۇپ، ئا-يالى بىلەن بىر ئوغلىنى باقىدىكەن. بۇ ئادەمنىڭ ئەسلى ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. ئۇ ئەر ئۆمرىدە ئەجرى سىڭمىگەن بىر تال داندا، ئۇچراپ قالغان بىر بۇردا نانغىمۇ كۆز سالمىغان ھالال ئادەم بولغاچقا، يۇرت ئەھلى بارا - بارا ئۇنىڭ ئەسلىدىكى ئىسمىنى ئۇنتۇپ، ھالال ئاخۇن دەپ ئاتايدىغان بولغانىكەن. ھالال ئاخۇننىڭ يالغۇز ئوغلىمۇ دادىسىنى تارتىپتۇ. چۈنكى، ھالال ئاخۇن ئوغلىنىمۇ كىچىكىدىن ئىشتا پىششۇرۇپ، دىلىغا ياخشى خۇلق سىڭدۈ-رۈپ، كۈچىنىڭ يېتىشىچە ئەقىل ئۆگىتىپ چوڭ قىپتۇ. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ زېرەك ئادەم بولۇپ چوڭ بولۇشقا باشلاپتۇ.

بۇ يۇرتتا يەنە ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى بىلەن تەڭتۇش يەتتە ئوغۇل بار ئىكەن. بۇ يەتتەيلەن باشقا بىر دۇنيا، ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى باشقا بىر دۇنيا ئىكەن. يەتتەيلەن ھۇرۇن، تەييارتاپ، ھېچقانداق ئىش قولىدىن كەلمەيدىغان، ھەمىشە شامال سوققان يېكەندەك لىغىشىپ يۈرىدىغان لايغەزەل نېمىلەر

ئىكەن. شۇڭا، كىشىلەر ئۇلارنى «يەتتە لىڭگىلتاق» دەپ ئاتاي-
دىكەن. ھالال ئاخۇننىڭ ئوغلى ئاتىسىغا مېھرىبان، ئىشچان،
ئۆيگە كۆيۈنىدىغان زېرەك بالا ئىكەن. ئۇ كۈن بويى ئۆيى-
نىڭ، ئېتىزىنىڭ ئىشى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، يەتتە لىڭ-
گىلتاققا ئارىلاشماي يۈرىدىكەن. شۇڭا، كىشىلەر ئۇنى يەتتە-
لەندىن پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن «بىر شىڭگىلتاق» دەپ ئاتىشى-
دىكەن. يەتتە لىڭگىلتاق بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەرلەردە
يۈرۈپ، يۇرت ئەھلىنى نارازى قىلىدىغان ئىشلارنى قىلىدى-
كەن. شىڭگىلتاق ئۇنىڭ ئەكسىچە نەدە ياخشى ئىش بولسا شۇ
يەردە تېپىلىدىكەن. يۇرت چوڭلىرى يەتتە لىڭگىلتاقنى كۆ-
شەندە دەپ بىلىدىكەن، شىڭگىلتاقنى ناھايىتى ياخشى كۆرى-
دىكەن. يەتتە لىڭگىلتاق قانچە قىلىپمۇ شىڭگىلتاقنى ئۆزلى-
رىگە قوشالمىغاچقا، ئۇنىڭغا بەكمۇ ئۆچلۈك قىلىدىكەن، ئۇنى
بىرنېمە قىلىپ بابلاشنىڭ قەستىدە يۈرىدىكەن. شىڭگىلتاقمۇ
ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ئۆچلۈكىنى، ئۇلارنىڭ داۋاملىق ئۆزىنى پايلاپ
يۈرىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، بىر ئامال قىلىپ ئۇلاردىن ئۆزىنى
تارتىپ، ئۇلارنىڭ شۇملۇقىدىن ھەزەر ئەيلەپ يۈرىدىكەن.

ئارىدىن كۈنلەر، ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. شىڭگىلتاق چو-
ڭىيىپ ئۇن ئالتە ياشقا كىرىپ قاپتۇ. يىللارنىڭ ئۆتۈشىگە
ئەگىشىپ لىڭگىلتاقلارنىڭ شىڭگىلتاققا بولغان ئۆچمەنلىكى
بارغانچە كۈچىيىپ بېرىپتۇ. بىر يىلى شىڭگىلتاقنىڭ دادىسى
تاسادىپىي ئاغرىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ ۋە ئۇزاق ئۆت-
مەي بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشىپتۇ. شىڭگىلتاق دادىسىنىڭ
ھازىسىنى ئېچىپ، نەزىر - چىراغلىرىنى ئەل قاتارى ئوبدان
ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۆينىڭ بارلىق ئېغىرچىلىقلىرى ئۇنىڭ زىممى-
سىگە چۈشۈپتۇ. ئۇ دادىسىنىڭ نەسىھەتلىرىنى ئۇنتۇپ قال-
ماي، تىرىشىپ - تىرمىشىپ ئانىسىنى ئوبدان بېقىپتۇ.

شۇ يىلى يەتتە لىڭگىلتاقلارنىڭ دادىلىرىمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. لىڭگىلتاقلار يىغلاپ - قاقشاپ دادىلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆمۈپ قويۇپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلار بىر يەرگە جەم بولۇپ، شىڭگىلتاقنى قانداق جايلاش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرى:

— بۇ شىڭگىلتاق يەتتىمىزگە كەلگەن ئاپەت بولدى. ئۇ بولسىلا بىزگە كۈن يوق، — دەپتۇ.

— ھەممە ئادەم شىڭگىلتاق ئوبدان، شىڭگىلتاق ئىشچان دەپ ماختاپ، بىز يەتتىمىزنى تىللايدىكەن. تۈنۈگۈن يۇقىرىقى مەھەللىدىكى ئاقساقال قېرى مېنى باشقىلارغا كۆرسىتىپ: «يەتتە مەرەزنىڭ بىرى، سىياقى ئادەمگە ئوخشىغان بىلەن ئادەم دېگىلى بولمايدۇ. بۇ يەتتىسىنى بىر شىڭگىلتاقنىڭ تىرنىقىغا تېگىشكىلى بولمايدۇ. شىڭگىلتاق يۇرتىمىزنىڭ گۈلى بولسا، بۇ يەتتەيلەن يۇرتنىڭ ئارامىنى بۇزىدىغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز» دەپ تىللاپ كەتتى. ئەگەر ئاشۇ شىڭگىلتاق بولمىغان بولسا، خەقلەر بىزنى ئاشۇنداق تىللامتى؟ ئۇنى كۆزدىن يوقاتماي بولمايدۇ، — دەپتۇ يەنە بىرى.

— خەقلەرنىڭ ئۇنداق - مۇنداق گەپلىرىگە ھېچقانچە گەپ ئەمەس، — دەپتۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى بۇرۇتلىرى ئۆسۈپ قالغان بىرى، — ھازىر يۇرتنىڭ قىزلىرىنىڭ ھەممىسى ئاشۇ بالا تەگكۈر شىڭگىلتاقنى چۈشەيدىكەن، ئۇنىڭ بىلەن بىرەردەم بولسىمۇ بىللە تۇرۇۋېلىشنى، بىر - ئىككى ئېغىز سۆزلىشىشنى تەمە قىلىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ھەممىسىنىڭ ئاغزىدا ئۇنىڭ ياخشى سۆزلىرى، بىزنىڭ يامان گەپلىرىمىز بار ئىكەن.

— ئۇ راستتىنلا بىزگە بالا - قازا بولدى، — دەپتۇ يەنە بىرى، — ئۇنىڭ دادىسى ئۆلگەندى، بىزنىڭمۇ دادىلىرىمىز

ئارقا - ئارقىدىن كۆز يۇمدى. ھەرقاچان ئۇ دادىسىنىڭ ئىچ
ئاغرىقىدا بىزنىڭمۇ دادىلىرىمىزنى قارغىغان گەپ. ئۇ ھارام-
لىقنى ئۆلتۈرۈپ كۆمۈۋەتسەممۇ دەردىم چىقمايدۇ.

— توختا، ئىش ئۇنداق ئاسان بولمايدۇ، — دەپتۇ ئۇلار-
نىڭ ئارىسىدىكى چوڭراق بىرى، — ئەلنىڭ كۆزى ئەللىك،
شامال چىقسا دەرەخ لىڭشىماي قالمايدۇ. ئۆلتۈرگەن بىلەن
ھۆددىسىدىن چىقماق تەس. ئۇنى ئەپلىك يول بىلەن جايلاپ،
ئۆز گۆشىنى ئۆزىگە يېگۈزۈپ تۈگەشتۈرۈش كېرەك.

لىڭگىلتاقلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلۇپ،
شىڭگىلتاقنى زادى قانداق جايلاش ھەققىدە ئۇزاق دەتالاش قى-
لىشىپتۇ ۋە پەيت كۈتۈشكە كېلىشىپتۇ.

بىر يىلى شىڭگىلتاق بەش چارەكلىك يەرگە بۇغداي تې-
رىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىچى قوتۇر يەتتە لىڭگىلتاقمۇ ئۇنى
دوراپ ئېتىزدا سۆرىلىپ يۈرۈشۈپ ئاران دېگەندە ئون چارەك-
لىك يەرگە بۇغداي تېرىپتۇيۇ، بىر تېرىپ قويغان پېتى تا
بۇغداينى ئورىدىغان چاغقىچە بىرەر قېتىممۇ يوقلاپ قويماپتۇ.
شىڭگىلتاق كۈندە دېگۈدەك ئېتىز بېشىغا كېلىپ قىرلارنى
ئارىلاپتۇ، ئوتاپتۇ، ۋاقتى - ۋاقتىدا ئوغۇتلاپ، پەيتىدە سۇ-
غىرىپ تۇرۇپتۇ. كۈز بولغاندا شىڭگىلتاقنىڭ بۇغدىيى بىر
غېرىچ - ئىككى غېرىچ باشاق تۇتۇپتۇ. لىڭگىلتاقلارنىڭ بۇغ-
دىيى قىردىن ئاشالماي، كۆپىنچىسى قۇرۇپ قاپتۇ. ساق قال-
غان ئۈنچىلىرى بىرنەچچە تالدىنلا دان تۇتۇپتۇ.

ھەممە ئادەم ئورمىغا چۈشۈپتۇ. شىڭگىلتاقمۇ ئورغىقىنى
چاقلاپ، قاپىقىغا چاي تولدۇرۇپ، بېلىگە ئانىسى ئوچاقتا كۆ-
مۈپ پىشۇرۇپ بەرگەن قىيما كۆمەچنى تۈگۈپ ئېتىزغا كېپ-
تۇ. ئۇ ئورغىقىنى ئۈنچىلەرگە شارتىلدىتىپ سۈرۈپ ئورۇشقا
باشلاپتۇ.

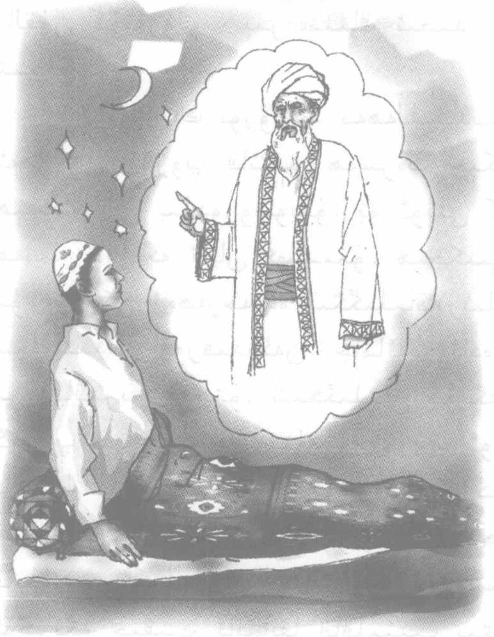

بۇ چاغدا لىڭ-
گىلتاقلار قىر بې-
شىغا كېلىپ يان-
پاشلاپ يېتىپ بەك
تارتىشىپ ئولتۇرۇپ-
تۇ. ئۇلار ئۆزلىرى-
نىڭ بۇغدىيى بىلەن
شىڭگىلتاقنىڭ بۇغ-
دىيىغا قاراپ ھەسەت
ئوتىدا پۇچىلىنىپ-
تۇ، ئىچى قىزىپ
شىڭگىلتاقنى ئۆل-
تۈرۈۋەتكۈسى كەپ-
كېتىپتۇ. ئۇلار بىر
كۈنى شۇنداق
ھەسرەت ـ نادامەت ئىچىدە كەچ قىلىپ، لەلەڭلەپ ئۆيلىرىگە
قايتىپتۇ.

ئۇلار ئەتىسى ئاشۋاقتى بىلەن كەلسە شىڭگىلتاق ئورمى-
سىنىڭ يېرىمىنى ئورۇپ، ئۈنچىلىرىنى يىغىپ بولغانىكەن.
لىڭگىلتاقلارمۇ ئامالسىز بۇغدايىنى ئورۇشقا كىرىشىپتۇ. ئۈ-
چىنچى كۈنى شىڭگىلتاقمۇ، لىڭگىلتاقلارمۇ ئىشنى تۈگىتىپ-
تۇ. شىڭگىلتاق ئۈنچىسىنى خامانغا دۆۋىلىگەنىكەن، گويا تاغ-
دەك بوپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئىچى يامان لىڭگىلتاقلارنىڭ يۈرەك ـ
باغرى زەھەر قويغاندەك ئېچىشىپ، خەپ دەپ قوللىرىنى
چىشلىشىپتۇ. ئۇلار ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، ئاخىر
شىڭگىلتاقنىڭ خامىنىغا ئوت قويۇۋەتمەكچى بولۇشۇپتۇ.
راست دېگەندەك، شۇ كۈنى تەڭ كېچە بىلەن كېلىپ خامانغا

ئوت قويۇۋېتىپتۇ. ئۇنچە چاراسلاپ كۆيۈپ، ئاسمان ـ پەلەك يالقۇن كۆتۈرۈلۈپ بىردەمنىڭ ئىچىدە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلىنىپتۇ.

ئەتىسى تاڭ يورۇپتۇ. مەھەللىدىكى ھەممە ئادەم بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ قاتتىق ھەسرەت چېكىپتۇ، شىڭگىلتاقتا ھېسداشلىق بىلدۈرۈشۈپتۇ. بۇ ئوتنى كىم قويۇۋەتكەنلىكى ھەممە ئادەمگە ئايان بولسىمۇ، ھېچكىم گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ، چۈنكى زەھەرخەندە لىڭگىلتاقلارنىڭ ئۆزلىرىگىمۇ زىيان سېلىشىدىن قورقىدىكەن. جامائەت ئادەم ئەۋەتىپ شىڭگىلتاقنى چاقىرىپ كەپتۇ. شىڭگىلتاق كۈلگە ئايلانغان خامانى كۆرۈپ ھېچنېمە دېمەپتۇ، قايغۇرۇپ ئولتۇرماپتۇ. ئۇ خاماننى بىر ئايلىنىپ چىقىپ، بىرەر ئېغىز گەپمۇ قىلماي، ئۆيىگە قاراپ يول ئاپتۇ. كىشىلەر ئۇنىڭ بۇ ھالىتىگە ھەيرانۇھەس قاپتۇ. شىڭگىلتاق بولغان ئىشنى ئانىسىغىمۇ دېمەي، ئۇدۇل ئۆگزىگە چىقىپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىپتۇ، خىيال سۈرۈپ يېتىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. چۈشىدە ئۆزى خاماننىڭ قېشىدا كۈلنى قۇچاقلاپ يىغلاپ ئولتۇرغۇدەك، شۇ چاغدا بىر بوۋاي يەردىن ئۈنگەندەك كۆز ئالدىدا پەيدا بولۇپ مۇنداق دەرمىش: «ئوغلۇم، كۆپ قايغۇرۇپ كەتمە، دۇنيادا بىر خاپىلىقنىڭ بىر خۇشاللىقى بولىدۇ. خاپىلىقلارنىڭ ھەممىسى خاپىلىق پېتى ئۆتۈپ كېتىۋەرمەيدۇ. خاپىلىقنىڭمۇ بەزىدە ئېلىپ كېلىدىغان ئاجايىپ خۇشاللىقلىرى بار. بۇ كۈلگە ئايلانغان بۇغدايلارنى تاغارلارغا تولدۇرۇپ شەھەرگە ئېلىپ بار. خۇدايىم ساڭا ئالتۇننىڭ يولىنى نېسىپ قىلغۇسى.»

بوۋاي سۆزىنى تۈگىتىپ شىڭگىلتاقنىڭ بېشىنى سۈرتۈپ قويۇپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ. شىڭگىلتاق ئويغىنىپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ ـ دە، ئۆگزىدىن ئالدىراپ چۈشۈپتۇ، ئۆيىدە-

كى تاغارلارنى ئېلىپ خامانغا بېرىپتۇ ـ دە، تاغارلارغا كۆلنى لىقلاپتۇ. كۆرگەنلەر، بۇ بالا دەردكە چىدىماي ئېلىشىپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ، گۇمان قىلىشىپ ياقىلىرىنى چىشلىشىپتۇ. شىڭگىلتاق بولسا بىر خىلدا غىڭشىپ ناخشا ئېيتىپ، تاغار-لىرىنىڭ ئېزىملىرىنى ئېتىپتۇ، ئاندىن قوشنىلىرىدىن بەش ئېشەكنى بىر كۈنلۈك تىلەپ، تاغارلارنى ئېشەكلىرىگە ئار-تىپ، ئوبدان باغلاپ بازارغا قاراپ يول ئاپتۇ.

بازاردا ئادەم مىغ ـ مىغ ئىكەن. شىڭگىلتاق تاغار ئار-تىلغان ئېشەكلىرىنى ئالدىغا سېلىپ شەھەرنىڭ كوچىلىرىنى بىردەم ئايلىنىپتۇ. ئۇ پات ـ پات: «كۆل ئالامسىلەر، كۆل؟ كىم كۆل ئالىدۇ؟» دەپ توۋلاپ قويۇپتۇ. ھېچكىم ئۇنىڭغا خېرىدار بولماپتۇ، ھەتتا بەزى ئادەملەر ئۇنى ئىچىدە تىللاپ مەسخىرىلىك كۈلۈشۈپتۇ. شىڭگىلتاق ئويلاپ ئولتۇرمايلا گې-پىنى ئۆزگەرتىپ: «ئالتۇن ئالامسىلەر، ئالتۇن؟» دەپ توۋلاپ مېڭىپتۇ. ئۇ شۇنداق توۋلاپ كېتىۋاتسا، ئۆگزىسىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتقان بىر كاتتا ھاماقەت باي بۇ گەپنى ئاڭلاپ قاپتۇ ـ دە، دەرھال ئۆگزىسىدىن چۈشۈپ شىڭگىلتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئالتۇن ساتىمەن دېدىڭما؟ قېنى چىقىرىپ باقە، مەن ئالاي، — دەپتۇ. شىڭگىلتاق تاغارلاردىكى كۆلنى كۆرسىتىپ:

— مانا مۇشۇ تاغاردىكى ئالتۇن، ئالتۇن بولغاندىمۇ ساپ ئالتۇن، ئالسىلا، ئەرزان بېرىمەن، — دەپتۇ. باي تاغاردىكى كۆلنى كۆرۈپ:

— ھەي، بۇ قانداق گەپ؟ مەن دۇنيادا نۇرغۇن ئالتۇنلار-نى ئۇياق ـ بۇياق قىلغان ئادەم، ئەجەبا، مۇنداق كۆلگە ئوخ-شاش نېمىنى كۆرۈپ باقمىغانىكەنمەن. ئالدامچىلىق قىلىپ يۈرمە يەنە، — دەپتۇ.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى؟ باي ئاكا، ئۆزلىرى دۇنيانىڭ ئىشلىرىدىن خەۋەرسىز ئوخشايلا. مۇنچىلىك ئالتۇن ئەسلىي پېتىچە تۇرسا، قەست بولماي قالامدۇ؟! يامان كۆزلەردىن خالىي قىلىش ئۈچۈن ئالتۇنلارغا بىر قەۋەت قارا رەڭ بېرىپ، كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن قىلىۋەتكەن گەپ. ئۆزلىرى «كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن» دېگەن گەپنى ئاڭلىغانمۇ؟ — دەپتۇ شىڭگىلتاق چاندۇرماي گەپ يورغىلىتىپ.

— ياق، ئۇنداق گەپنى ئاڭلىمىغانىكەنمەن، — دەپتۇ باي ھەيران بولۇپ.

— بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىشكە بولمايدۇ، چۇنكى سىلى ئۆزلىرىنى ناھايىتى چوڭ باي ھېسابلاپ يۈرگەنلىرى بىلەن، بىزدەك بايلارنىڭ ئالدىدا تولىمۇ كىچىك باي ھېسابلىنىلا، ئۆمۈر بويى بۇنداق كۆپ ئالتۇننى كۆرمىگەن. بىز چوڭ بايلاردا ئالتۇننى «كۆرسە كۇل، كۆرمىسە ئالتۇن قىلىش» دېگەن گەپ بار. بۇنىڭ مەنىسى ئوغرى - قاراقچىلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئالتۇنغا قارا رەڭ سۈركەش دېگەنلىك. ئوغرى كۆرسىمۇ كۇل ئىكەن دەپ، قول تەگكۈزمەيدۇ. بۇ ئالتۇنلار يورۇق يەردە قارا تۇرغان بىلەن قاراڭغۇ ئۆيدە ۋالىلداپ كېتىدۇ، — دەپتۇ شىڭگىلتاق.

ھاماقەت باي بىر ئىشىنىپ - بىر ئىشەنمەي، قاراڭغۇ ئۆيدە كۆرۈپ باقماقچى بوپتۇ. بىر تاغار كۇلنى شىڭگىلتاق باينىڭ ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تۆكۈپتۇ. باي بولسا ئىشىكلەرنى تاقاپ تۇڭلۇكتىن كۆرۈپ باقماقچى بولۇپ ئۆگزىگە چىقىپ كېتىپتۇ. باي ئۆگزىگە چىقىپ بولغۇچە شىڭگىلتاق ئوچاقتا تاۋلىنىپ تۇرغان چوغدىن بەش - ئالتە تالنى كۇلگە سىلىپ پۈۋلەپتۇ. شۇنداق پۈۋلىگەنىكەن، چوغ كۇلنىڭ ئىچىدە ۋال - ۋۇل يېنىپتۇ. باي تۇڭلۇكتىن قارىسا، بايا كۇلدەك تۇرغان

نەرسە تىللادىنمۇ بەكرەك ۋالىلداپ تۇرغۇدەك. باي خۇشاللىقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆگزىدىن چۈشۈپ:

— بولدى، بولدى، راستتىنلا ناھايىتى ئېسىل ئالتۇن ئىكەن. نەرخىنى قانداق كېلىشىمىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— باي ئاكا، — دەپتۇ شىڭگىلتاق، — ئەسلىدە بۇ ئالتۇنلارنى ساتماقچى ئەمەستىم. تاسادىپىي باشقا مەملىكەتلەرگە چىقىپ، ئالەمنى كۆرۈپ كېلىش ھەۋىسىم قوزغالدى. بۇ نەرسىلەر ماڭا بىر يۈك بولدى. تاشلاپ كېتەي دېسەم خاتىرجەم بولالمايمەن. شۇڭا، بىرەر ياخشىراق بايغا تاپشۇرۇپ قويۇپ كېتەي دەپ ئويلىغانىدىم. مانا ئۆزلىرى ئۇچراپ قالدىلا. ماڭا ئارتۇق پۇل لازىم ئەمەس، بۇ ئالتۇنلارغا بىر يولى پۇل چىقىرىپ بولۇشلىرىمۇ ناتايىن، شۇڭا ماڭا ھازىرچە ئالتۇنلارنىڭ پۇلىنىڭ يېرىمىنىڭ يېرىمىنى بەرسىلە، يېرىمىنى مەن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بېرەرلا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ باينىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپتۇ ۋە ئالدىراپ دېگۈدەك ئۆيىدىكى بارلىق نەق پۇلنى جەملەپ ئىككى تاغارغا توشقۇزۇپ بېرىپتۇ. شىڭگىلتاق باي بىلەن خوشلىشىپ، ئىككى تاغار پۇلنى ئېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇ مال بازىرىغا بېرىپ بەش قېچىر سېتىۋېلىپ، شەھەردىن چىقىپتۇ، شەھەردىن چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەي بىر دېھقاننىڭ خامىنىدىن توققۇز تاغار بۇغداي سېتىۋېلىپ، ئېشەك، قېچىرلارغا يۈكلەپ مەھەللىسىگە كەپتۇ. مەھەللىدىكى كىشىلەر شىڭگىلتاقنىڭ بازارغا بىرقانچە تاغار كۆل ئېلىپ كىرىپ كېتىپ، شۇنچىۋالا نەرسىلەرنى ئېلىپ چىققانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران بولۇشۇپتۇ ۋە قانداق قىلىپ بىردەمدە بۇنداق باي بولۇپ كەتكەنلىكىنى سورىشىپتۇ. ئەمما، شىڭگىلتاق: «ئۆزۈڭ تاپقان يولنى ئاتاڭغا دېمە، دېگەن گەپ بار. خاپا بولمايسىلەر، مەن

سىلەرگە بۇ ئىشنىڭ يولىنى ئېيتىپ بېرەلمەيمەن» دەپ چىڭ تۇرۇۋاپتۇ. خالايىقمۇ ئۇنى ئارتۇق قىستىماسلىقنى راۋا كۆرۈپتۇ.

شىڭگىلتاق ئانىسى بىلەن خۇشال بولۇشۇپ، كۈلۈشۈپ، ئۆمۈر بويى كۆرۈپ باقمىغان ئامەتتىن يۈرىكى يېرىلاي دەپتۇ. ئانا ـ بالا ئىككىيلەن پۇللارنى كۆزدىن يىراق يەرگە جايلاشتۇرۇپتۇ. ئەتىسى تاڭ ئەمدى يورۇي دېگەندە، بىرى ئۇنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ. شىڭگىلتاق ئېرىنگەن هالدا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالدىرىماي ـ هودۇقماي بېرىپ ئىشىكنى ئېچىپتۇ، قارىسا يەتتە لىڭگىلتاق سولاشقان هالدا قاراپ تۇرغۇدەك. شىڭگىلتاق ئۇلارنىڭ بىچارە هالىتىگە قاراپ كۈلۈۋەتكىلى تاس قاپتۇ، لېكىن چاندۇرماي:

— بۇنچە سەھەردە كېلىپ قاپسىلەر، بىرەر ئىش بارمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

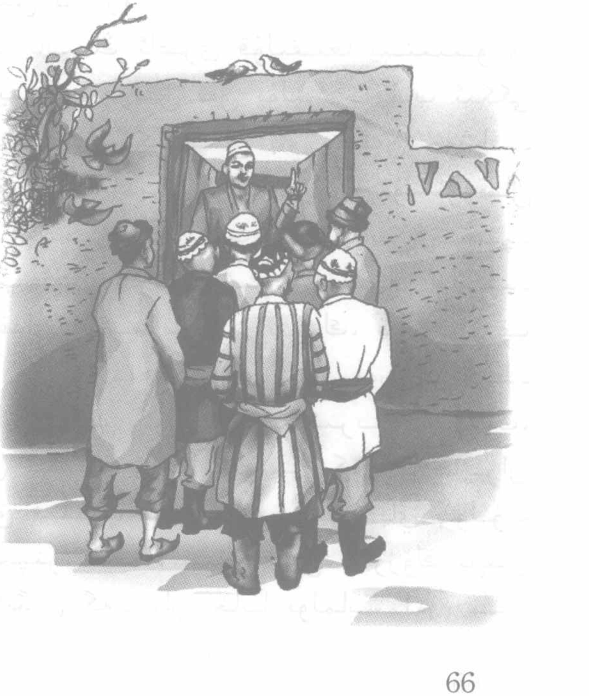

— دوستۇم، باغرى كەڭ ئاغىنەم، بىز تۈزكورلارنى نېمە قىلساڭ قىل، بىز ساڭا ئاز ئەسكىلىك قىلمىدۇق، لېكىن سەن دائىم ياخشىلىقلا ئويلاپ كەلدىڭ. بۇ قېتىممۇ شۇنداق قىل، «ياخشىلىققا ياخشىلىق هەر كىشىنىڭ ئىشى، يامانلىققا

ياخشىلىق ئەر كىشىنىڭ ئىشى» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. بىزگە رەھىم قىلىپ، ئۆزۈڭنىڭ قانداق بېيىغانلىقىڭنى ئېيتىپ بەرسەڭ، بىزمۇ ئازدۇر - كۆپتۇر پۇل تېپىپ كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆرسەك، — دەپ يېلىنىپتۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى چوڭراق بىرى.

— شۇنچىۋالا تۇزۇت قىلىپ نېمە قىلىسىلەر؟ قېنى ئۆيگە كىرىڭلار، قانداق گەپ بولسا ئولتۇرۇپ دېيىشمەمدىمىز، — دەپتۇ شىڭگىلتاق چاندۇرماي. لىڭگىلتاقلار ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. شىڭگىلتاق ئۇلارغا چاي، مەزە كەلتۈرۈپتۇ ۋە مۇنداق دەپتۇ:

— مەن سىلەرگە يالغان سۆزلەشنى راۋا كۆرمەيمەن. مېنىڭ باشقا يول تاپقىنىم يوق. ئۆزۈڭلارغا مەلۇم، بۇغدايلىرىم ئوبدان ئوخشىغانىدى. ئۇنچىلەر تازا قۇراي دېگەندە كىمدۇر بىرى ئوت قويۇپ بەردى. بىر يىللىق ئەجرىمنى ئويلاپ، كۆللىرىنى بولسىمۇ بازارغا ئاپىرىپ باقاي دەپ، بازارغا ئەكىردىم. كۆتمىگەندە كۆلنىڭ نەرخى ئالتۇن بىلەن تەڭ چىقىپ قالدى. بىر باي كۆل ئالماقچىكەن، بىراقلا سېتىۋالدى. تاغارلاپ پۇل ئېلىپ ياندىم، مېنىڭ پۇلۇم ئەنە شۇ. خالىساڭلار، سىلەرمۇ شۇنداق قىلىپ بېقىڭلار، خالىمىساڭلار ئۆزۈڭلار بىلىڭلار، مەن سىلەرگە بۇ ئىشتا ھۆددە قىلالمايمەن. «تۇنۇگۈنكى بازار بۈگۈن يوق» دەيدىغان گەپ بار. ھازىر كۆلنىڭ نەرخى تېخىمۇ ئۆسۈپ كەتتىمۇ ياكى چۈشۈپ كەتتىمۇ بىلمەيمەن، ئۆزۈڭلار يەتتە ئۆلچەپ بىر كەسسەڭلار بولىدۇ.

لىڭگىلتاقلار بۇ گەپنى ئاڭلاپ داڭقېتىپ قاپتۇ. ئۆينىڭ ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلاپتۇ. ئاخىر ئۇلار شىڭگىلتاق بىلەن خوشلىشىپ ئۆيدىن چىقىپتۇ. ئۇلار كۆپ ئويلاپ ئولتۇرماي، ئۇدۇل خامانغا بېرىپ ئۇنچىلەرگە ئوت يېقىپتۇ. قۇرۇپ كەت-

كەن بۇغداي ئۇنچىلىرى گۈركىرەپ كۆيۈپ، بىر دەمنىڭ ئى-
چىدە بىر دۆۋە كۈلگە ئايلىنىپتۇ. قوقاسلار ئۆچۈپ بولغۇچە
ئۇلار تاغارلارنى تەييارلاپتۇ ۋە كۈلنى تاغارغا ئۇسۇپ، ئېشەك-
لەرگە ئارتىپ بازارغا قاراپ يول ئاپتۇ.

ئۇلار بازارغا كىرىپ: «كۈل ئالامسىلەر، كۈل؟ ياخشى
كۈل، ئەرزان ساتىمىز، كۈلنىڭ باھاسى ئاران ئالتۇن نەرخى-
دە، بىر تاغار كۈل بىر تاغار پۇل» دەپ، كانايلىرى يىرتىل-
غۇچە توۋلاپ يۈرۈپتۇ. ئادەملەر ئۇلارغا قاراپ كۈلۈشۈپتۇ.
خالايىق، ئۇلار ئەقلىدىن ئاداشقان بىر توپ ساراڭ بولسا كې-
رەك دەپ، قاتتىق ئىچ ئاغرىتىپتۇ. ئەمما، ھېچكىممۇ كۈل
ئالمەن، دېمەپتۇ. ھەتتا بەزى ئادەملەر ئۇلارغا: «ساراڭ بولۇپ
قالدىڭلارمۇ؟ كۈلنى ئالغان نەدە بار؟» دەپ مەسخىرىلىك سو-
ئال قويۇپتۇ. ئۇلار باشقىلارنىڭ گەپ - سۆزلىرىگە پەرۋا
قىلماي، بىر خىل ۋارقىراپ - جارقىراپ يۈرۈشۈپتۇ. كۈن
كەچ بوپتۇ. شەھەر كوچىلىرى جىمىپ قاپتۇ. قاراڭغۇ چۈش-
كەندە لىڭگىلتاقلار: «كۈللىرىمىزگە قەست بولۇپ قالمىسۇن،
قاراقچىلارغا ئۇچراپ قالمايلى» دېيىشىپ، ئادەم ئاياغ باسماي-
دىغان يەرگە مۆكۈنۈپتۇ. كېچە ئۆتۈپ، تاڭ ئېتىپتۇ. شەھەر
بازىرى يەنە قىزىشقا باشلاپتۇ. ئۇلار يەنە كۈلگە ئالتۇن نەر-
خىدە خېرىدار چاقىرىپ ئالەمنى كەچ قىپتۇ، بۇ كۈنى خېلى
جىق ئادەملەردىن ئاھانەت ئاڭلاپتۇ.

لىڭگىلتاقلار يىغلاپ - قاقشاپ مەھەللىگە قايتىپ كەپ-
تۇ. ئۇلارنىڭ شىڭگىلتاققا غەزەپ - نەپرىتى قايناپ تېشىپ-
تۇ. بۇ قارا نىيەتلەر شۇ كېچىسى يېرىم كېچە بىلەن شىڭ-
گىلتاقنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ئۇنىڭ ئانىسىنى بوغۇزلاپ تاشلاپ-
تۇ. ئەتىسى ۋەقە يۇرت - مەھەللىگە مەلۇم بوپتۇ. ھەممە ئا-
دەم بۇ ئايالنىڭ قاتىلى ئاشۇ قارانىيەت يەتتە لىڭگىلتاقنى

ئېنىق بىلىسمۇ، ھەركىم ئۆزىنىڭ ئامانلىقىنى ئەۋزەل بىلىپ ئىش قىلماپتۇ. خالايىق شىڭگىلتاققا تەسەللى بېرىپ: «جەسەتنى دەپنە قىلىۋېتەيلى» دېيىشىپتۇ. ئەمما، شىڭگىلتاق بىر كېچە قوندۇرۇشنى ئېيتىپ تۇرۇۋاپتۇ ۋە قولۇم - قوشنىلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىپ، ئانىسىنىڭ قېشىدا يالغۇز قاپتۇ.

ئۇ ئانىسىنىڭ جەسىتىنى قۇچاقلاپ قار - يامغۇر يىغلاپتۇ. ئاخىر كۆڭلىدىن بىر ئەقىل كېچىپ، يېرىم كېچە بىلەن ئانىسىنى خانىشتەك ياساپ كىيىندۇرۇپ، يۇزىگە چۈمبەل ئارتىپ، ئاتقا مىندۇرۇپ، ئۆزى ئاتنى يېتىلەپ شەھەرگە كىرىپتۇ. ئۇ چۇشكىچە بازار ئارىلاپ: «خانىش كەلدى، پوش ! خانىش كەلدى، يولنى بوشىتىڭلار !» دەپ توۋلاپ يۇرۇپتۇ. ئادەملەر ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ، ئېگىلىپ سالام بەجا كەلتۇرۇپ يول بېرىپتۇ. چۇشتىن سەل قىيىلغاندا، ئۇ ئاتنى يېتىلەپ شەھەرنىڭ تېشىدىكى ناھايىتى چوڭ بىر باينىڭ چەشلەنگەن خامىنىنىڭ قېشىغا كەپتۇ. خاماندا ھېچكىم يوق ئىكەن. پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلگەن شىڭگىلتاق ئاتنى خامانغا قويۇپ بېرىپ، ئۆزى تەرەتكە ئولتۇرغان بولۇپ بىر چىتىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋاپتۇ. چەشلەنگەن بۇغداينى ھە دەپ يەۋاتقان ئاتنى كۆرگەن باينىڭ قىزى ئاتنىڭ ئۇستىدىكى «خانىش»نى بولۇشىغا تىللاپ، ئارنى كۆتۈرگىنىچە ھويلىدىن يۇگۇرۇپ چىقىپتۇ - دە، ئاتنى ئارا بىلەن كېلىشتۇرۇپ بىرنى ساپتۇ. ئارنىڭ زەربىسىدىن قاتتىق چۆچۈگەن ئات پۇشقۇرۇپ قاچقانىكەن، ئۇستىدىكى ئايال يەرگە پوككىدە چۇشۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن شىڭگىلتاق چىتىنىڭ ئارقىسىدىن سەكرەپ چىقىپ ئانىسىنى قۇچاقلاپتۇ. باينىڭ قىزىمۇ قورققىنىدىن يۇرىكى قېپىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قاپتۇ. شىڭگىلتاق ئانىسىنى

مەھكەم قوچاقلاپ:

— ۋاي ئانام، ۋاي ئانام، مەن قانداق قىلارمەن، ئانام، قانداق ئېتەرمەن، ئانام، مېنى كىمگە تاشلاپ كەتتىڭىز، ئانام، مېنى كىم باقىدۇ، ئانام، — دەپ ۋارقىراپ ئۆپكىدەپ يىغلاپتۇ. شۇ ئارىدا باي ئۆيدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ ئەھۋالنى ئۇقۇپتۇ.

— ھوي بالام، يىغلىما، نېمە دېسەڭ شۇنى بېرەي، بالام، يىغلىما، — دەپ يېلىنىپتۇ باي. ئەمما، شىڭگىلىتاق پەرۋا قىلماي:

— مەن يالغۇز قالدىم، ئانام، مەن يېتىم بولدۇم، ئانام، — دەپ يىغلاۋېرىپتۇ. باي نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئۇياق - بۇياقتىن كەلگەن ئادەملەر شىڭگىلتاقنىڭ قېشىغا توپلىشىشقا باشلاپتۇ. باي ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى پەملەپ شىڭگىلتاققا يالۋۇرۇپتۇ:

— بولدى، يىغلىما، تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ، مەن قىزىمنى ساڭا بېرەي، يىغلىمىغىن، — دېگەنىكەن، شىڭگىلتاق:

— قىزىڭنى بەرگەن بىلەن ئولتۇرغىلى ئۆي بولمىسا، ئانام، ئانام، — دەپ يەنە يىغلاپتۇ. باي ئۆزىنىڭ كاتتا ئۆيلىرىنى بېرىشكە ۋەدە قىپتۇ، ئەمما شىڭگىلتاق يىغىسىدىن توختىغىلى ئۇنىماي: «ئۇنى بەرگەن بىلەن پۇل بولمىسا، ئانام - ئانام» دەپ، بايدىن قازان - قومۇشقىچە ئاپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن شىڭگىلتاق شەھەردە ئەڭ كاتتا بايغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ بايلىقى پۈتۈن شەھەرگە پۇر كېتىپتۇ. بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپقان لىڭگىلتاقلار شىڭگىلتاقنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، ئۇنىڭ باي بولۇش جەريانىنى سوراپتۇ. شىڭگىلتاق:

— ئانامنى بىرى ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن، بازارغا ئەكىرىپ

سېتىپ مۇشۇنچە نەرسىگە ئىگە بولدۇم، ــ دەپتۇ. لىڭگىل-
تاقلار: «بىزمۇ شۇنداق قىلايلى» دېيىشىپ قايتىپتۇ. راست
دېگەندەك، يەتتە لىڭگىلتاق كېچىسى ئانىلىرىنى ئۆلتۈرۈپتۇ،
ئەتىسى يەتتە ئۆلۈكنى ئاتقا ئارتىپ بازارغا ئەكىرىپتۇ. ئۇلار
رەستە ئايلىنىپ:
ــ ئۆلۈك ئالامسىلەر، ئۆلۈك؟
ــ كىم ئۆلۈك ئالىدۇ؟
ــ ئۆلۈك ساتىمەن، ــ دەپ ۋارقىرىشىپ يۈرگەنىكەن،
بازاردىكى ئادەملەر ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپ، كۆتىگە تېپ-
پىپ بازاردىن ھەيدەپتۇ. بۇ ئىش لىڭگىلتاقلارغا دەرد ئۈستى-
گە دەرد ئېلىپ كەپتۇ. لىڭگىلتاقلار كېچىچە ئۇخلىماي مەس-
لىھەتلىشىپتۇ. ئۇلار ئاخىر شىڭگىلتاقنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ قى-
ساس ئالماقچى بوپتۇ.
ئەتىسى تاڭغا يېقىن شىڭگىلتاق ئەمدى قوپاي دەپ تۇ-

روشغا، دەرۋازا قېقىلىپتۇ. شىڭگىلتاق دەرۋازىنى ئاچقاندىكەن، يەتتە لىڭگىلتاق كاپ قىلىپ ئۇنى تۇتۇپ تاغارغا سولاپتۇ. تاغارنىڭ ئاغزىنى مەھكەم بوغۇپ، بىر ئېشەككە ئارتىپ دەريا بويىغا قاراپ مېڭىپتۇ. خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن، ئۇلار دەريا بويىغا يېتىپ كەپتۇ. يەتتە لىڭگىلتاق شىڭگىلتاقنى دەريانىڭ چوڭقۇر يېرىگە تاشلىۋېتەيلى دەپ، دەريا بويلاپ يۈرۈپتۇ. كۈن قىزىرىپ، ئالەم نۇرغا كۆمۈلۈشكە باشلاپتۇ. شۇ چاغدا لىڭگىلتاقلارنىڭ نەشە چەككۈسى كەپتۇ. ئارىدىن بىرى:

— ئاغىنىلەر، بىر تارتىشىۋالمايلىمۇ؟ — دەپتۇ.

— شۇنداق قىلساققۇ بەك ياخشى بولاتتى، — دەپتۇ يەنە بىرى. يەتتە لىڭگىلتاق دەريا بويىدا ئولتۇرۇپ چېكىشكە باشلاپتۇ. ئېشەك شىڭگىلتاقنى ئېلىپ دەريانى بويلاپ تۆۋەنگە كېتىۋېرىپتۇ. لىڭگىلتاقلارنىڭ بىرى ئېشەكنى توختىتىۋالاي دېگەنىكەن، قالغانلىرى:

— بولدى، مېڭىۋەرسۇن، يېتىشىۋالىمىز، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يەتتە لىڭگىلتاق نەشىگە تۇتۇش قىپتۇ.

شىڭگىلتاق تاغارغا سولانغان پېتى ئېشەك بىلەن كېتىۋېرىپتۇ. شىڭگىلتاق تاغارنىڭ ئىچىدە يېتىپ قولاق سالسا، لىڭگىلتاقلارنىڭ شەپىسى يوقمىش. بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، نۇرغۇن قويلارنىڭ مەرىگەن ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. شىڭگىلتاق ئىچىدە: «خۇدا، ئۆزۈڭ قۇتقۇزغايسەن» دەپتۇ.

ئەمدى گەپنى باشقا ياقتىن ئاڭلايلى:

بىر پادىچى دەريا بويىدا قوي بېقىۋاتقانىكەن، ئۇ قويلارنىڭ سانىنى ساناپ تۈگەتكىلى بولمايدىكەن. پادىچى دەريا بويىدا قويلىرىنى سۇغىرىپ تۇرسا بىر ئېشەك كەپتۇ، ئۈستىدە بىر تاغار تۇرغۇدەك. ئېشەك كەلگەن تەرەپكە قارىسا ھېچكىم

كۆرۈنمەپتۇ. پادىچى، بۇ كىمنىڭ ئېشىكىدۇ، تۇگمەنگە بارغان
بىرەر ئادەمنىڭ ئېشىكى بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ. پادىچى
ئېشەككە ئارتىلغان تاغارغا قارىسا، ئىچىدە بىرنېمە مىدىرلى-
غۇدەك. يېقىن بارغانىكەن، تاغارنىڭ ئىچىدىن مۇنداق گەپلەر
ئاڭلىنىپتۇ: «مەن پادىشاھ بولمايمەن، مەن پادىشاھ بولماي-
مەن، مېنى قويۇپ بېرىڭلار !...» پادىچى ھەيران بولۇپ يېقىن
بېرىپ ۋارقىراپتۇ:

— تاغارنىڭ ئىچىدىكى نېمىسەن؟

— مەن ئادەم، بىزگە قوشنا دۆلەتنىڭ ئادەملىرى مېنى
پادىشاھ بولۇپ بەر، دېگەنىدى، ئىككى يىلدىن بېرى ئۇنىمىغا-
نىدىم. ئۇلار مېنى تاغارغا سولاپ ئېلىپ ماڭدى.

تاغارنىڭ ئىچىدىن چىققان بۇ گەپلەرگە پادىچى تېخىمۇ
ھەيران بوپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— پادىشاھ بولساڭ ياخشىغۇ؟

— پادىشاھ بولۇشقۇ ياخشى، ئەمما مېنىڭ ياقا يۇرتقا
بارغۇم يوق.

پادىچى بىردەم تۇرۇپ قاپتۇ ۋە سوراپتۇ:

— ئەمىسە، قانداق قىلماقچىسەن؟

— ئامالسىز قالدىم. مېنى قۇتقۇزۇپ قويۇڭ !

پادىچى تاغارنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ شىڭگىلتاقنى چىقى-
رىپتۇ. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، پادىچى بىر يايلاق قوينى
شىڭگىلتاققا بېرىدىغان، شىڭگىلتاق پادىشاھلىقنى پادىچىغا
ئۆتۈنىدىغان بوپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، پادىچى تاغارنىڭ ئىچىگە كىرىپتۇ.
شىڭگىلتاق قويلارنى ھەيدەپ كېتىپ قاپتۇ.

بىر چاغدا يەتتە لىڭگىلتاق مەست - ئەلەس ھالدا يۈگۈ-
رۈشۈپ قويلارنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. شىڭگىلتاق

ئۇلار كەتكەن تەرەپكە قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. يەتتە لىڭگىلتاق ئىشەككە يېتىشىپتۇ. ئۇلار دەريانىڭ تازا قاينام بىر يېرىگە بېرىپ «هە - هۇ» دەپ تاغارنى دەرياغا تاشلاپتۇ. يەتتە لىڭگىلتاق ئىقىپ كېتىۋاتقان دەرياغا قاراپ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپتۇ.

ئۇلار خۇش بولۇشۇپ ئۆيلىرىگە قايتىشىپتۇ، ئەمدى شىڭگىلتاقنىڭ ئۆي - مۈلكى، خوتۇننى قانداق بۆلۈشۈش ئۈستىدە دەتالاش قىلىشىپتۇ. ئۇلار ئاشۇۋاقتىدىن تارتىپ پېشىنگىچە تالىشىپ كېلىشەلمەپتۇ.

ئۇلار شۇنداق تۇرسا، دەريا بويى تەرەپتىن نەچچە مىڭ قوينىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ، قاراشقۇدەك بولسا، شىڭگىلتاق قويلارنى هەيدەپ كېلىۋاتقۇدەك. لىڭگىلتاقلار هەيران بولۇپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپتۇ.

— هوي شىڭگىلتاق ئاداش، بۇ قويلارنى نەدىن ئەكەلدىڭ؟

— خۇدا بەرسە شۇنداق بېرىدىكەن، — دەپتۇ شىڭگىلتاق، — كېچىدە بىرنەچچەيلەن مېنى تاغارغا سولاپ دەرياغا تاشلىۋەتتى. كىملىكىنى بىلەلمىدىم، بەلكى پەرىشتىلەر بولسا كېرەك. دەريانىڭ تەكتىگە چۈشسەم بوۋام، موماملار باشلىق ئۆلۈپ كەتكەن تۇغقانلىرىم يولۇمغا قاراپ تۇرغانىكەن. ئۇلار مېنى ناهايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ يەر ناهايىتى باياشات دۇنيا ئىكەن. تولىمۇ كاتتا زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بەردى. زىياپەتكە هەممىڭلارنىڭ ئاتا - بوۋاڭلار كەلدى، ئۇلار سىلەرنى سورىدى.

— ئۇلار نېمىلەرنى دېدى؟ — دەپتۇ لىڭگىلتاقلار هەيران بولۇپ قوللىرىنى چىشلىشىپ.

— ئۇلار بالىلىرىمىزغا سالام دەپ قويۇڭ. ئۆزىڭىز كۆردىڭىز، بىزنىڭ كۈنلىرىمىز مانا مۇشۇنداق باياشات. بالىلىرىمىزنىڭ ۋاقتى بولسا كېلىپ بىرەر يايلاقتىن مال چارۋا ئې-

لىپ كەتسۇن دېدى، — دەپتۇ شىڭگىلتاق.

لىڭگىلتاقلار شىڭگىلتاققا يېلىنىپ:

— جېنىم ئاداش، ئاغىنىدارچىلىقنىڭ يۈزىنى قىلىپ بىزنى باشلاپ بارساڭ!

— خۇش بولۇپ كېتەيلى، ئاغىنە!

— شۇنداق قىل، دوستۇم، — دېيىشىپتۇ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي. شىڭگىلتاق بىرپەس ئويلىنىپ مۇنداق دەپتۇ:

— بولىدۇ. مەن ئەتە قويلارنى سۇغارغىلى دەريا بويىغا بارىمەن، شۇ چاغدا مەن سىلەرگە يولنى كۆرسىتىپ قوياي.

لىڭگىلتاقلار خۇشال بولۇشۇپتۇ. ئەتىسى شىڭگىلتاق قويلىرىنى ھەيدەپ، لىڭگىلتاقلارنى ئەگەشتۈرۈپ دەريا بويىغا كەپتۇ. قويلارنىڭ ھەممىسى دەريانىڭ لېۋىگە كېلىپ سۇ ئىچىشكە باشلاپتۇ. قويلارنىڭ شولىسى سۇغا چۈشۈپ، دەريانىڭ ئىچىدە نۇرغۇن قويلار يۈرگەندەك كۆرۈنۈپتۇ. شىڭگىلتاق لىڭگىلتاقلارغا قويلارنىڭ سۇدىكى ئەكسىنى كۆرسىتىپ:

— ھەي ئاغىنىلەر، دەريانىڭ ئىچىدىكى قويلارنى كۆردۈڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— كۆردۇق. كۆرمەمدىغان، — دەپتۇ ئۇلار ئالدىراپ.

— ئاشۇ قويلارنىڭ ھەممىسى سىلەرنىڭ ئاتا - بوۋاڭلارنىڭ قويلىرى ئىكەن. بۇ دەريا شېھىتلار ياتقان تىلسىم دەريا. «يا، خۇدا» دەپ ئۆزۈڭلارنى سۇغا تاشلاڭلار، مېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىم ئۇچراپ قالسا، سالام دەڭلار! — دەپتۇ.

لىڭگىلتاقلار قويلارنىڭ شولىسىغا قاراپ ئالدىراپ - تېنەپ ئۇلۇغ دەرياغا بىراقلا تەڭ سەكرەپتۇ. كۈچلۈك ئېقىن ئۇلارنى ئۆز قوينىغا ئاپتۇ. بەتنىيەتلەر ئاخىر ئۆز بېشىنى يەپ، شىڭگىلتاق ئۆمۈرلۈك خاتىرجەم بوپتۇ.

ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي

بۇرۇنقى زاماندا، شەھەردىن بىر كۈنلۈك يىراقلىقتىكى چوڭ يول بويىدىكى بىر ئۆتەڭدە بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ياشايدىكەن. ئەرنىڭ ئىسمى ئۆرگىلىۋاي، ئايالىنىڭ ئىسمى دوقمۇشخان ئىكەن. ئۇلار ئوغرى ئىكەن. ئۇلاردا ئاتا مىراس بىر ئالتۇن لېگەن بولۇپ، يولدا ئۆتكەن يولۇچى ۋە كارۋانلارغا ئاشۇ لېگەندە ئاش قويۇش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ تەقۋادار، ئالىيجاناب كىشىلەردىن ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارنى بىخۇدلاشتۇرۇپ، كېچىسى مال - مۈلۈكلىرىنى ئوغرىلايدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ يەردە كارۋان ۋە يولۇچىلار قونمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن قايغۇرغان ئوغرىلار يول تۆپىسىگە چىقىپ، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن تەكلىپ قىلىسىمۇ، كىشىلەر قونۇشقا ئۇنىماپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇلار يول تۆپىسىدە كارۋانلارنىڭ ياكى بىرەر يولۇچىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرسا، يىراقتىن بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈنۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئەر ئوغرى خوتۇنىغا دەرھال ئوخشىتىپ پولۇ ئېتىشنى بۇيرۇپتۇ، ئۆزى كېلىۋاتقان مېھمانغا قاراپ تۇرۇپتۇ. ئاشنىڭ پىشىشىغا يېقىن ھېلىقى يولۇچىمۇ يېتىپ كەپتۇ. كۆپ تەكەللۇپلاردىن كېيىن ھېلىقى يولۇچى قونۇپ ئۆتۈشكە كۆنۈپتۇ ۋە ئۆيگە كىرىپتۇ.

ھايال بولمايلا ئالتۇن لىگەندە ئاش كەلتۇرۇپتۇ. ئىككى ئەر كىشى ھەمداستىخان بولۇپ ئاشقا تۇتۇش قىلىشىپتۇ.

ئەسلىدە ھېلىقى يولۇچىمۇ ئوغرى بولۇپ، ئۆز يۇرتىدا ئامانلىق تاپالماي، ياقا يۇرتلاردا جان بېقىشنىڭ كويىغا كىرىپ، بۇ تەرەپكە سەپەر قىلغانىكەن. ئۇلار ئاش يېگەچ پاراڭغا چۈشۈپ، ئاۋۋال بىر - بىرىنىڭ ئىسمىنى سورىشىپتۇ. يېڭى كەلگەن ئوغرىنىڭ ئىسمى چۆرگىلىۋاي ئىكەن.

— ئەسلىي مەن بىر خان ئەۋلادى ئىدىم، — دەپ سۆز باشلاپتۇ ئۆرگىلىۋاي، — بىرنەچچە يىل ئىلگىرى يۇرتىمىزدا ناھايىتى چوڭ توپىلاڭ بولغانلىقتىن، تۇرۇشقا ئىمكان بولماي، ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا بولسىمۇ بىرەر ساۋابلىق ئىش قىلاي، دەپ مۇشۇ يەرنى ماكان قىلدىم.

خېلىدىن بېرى ئالتۇن لىگەندىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان چۆرگىلىۋاي، ئالتۇن لىگەن ساقلىغۇدەك ئادەم بولغاندىكىن ھەرھالدا شۇنداق ئوخشايدۇ، بۇ كىشىدە ئالتۇن لىگەندىن باشقا يەنە قىممەت باھالىق نەرسىلەرمۇ بولۇشى مۇمكىن، نېمىلا بولسا مۇشۇ لىگەننى قولغا چۈشۈرۈۋالسام، ئۆمرۈم بويى يېتىدۇ. ئىلاج بار بۈگۈن مۇشۇ يەردە قونۇپ لىگەننى ئەپلەپ قولغا كىرگۈزۈۋالاي، دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ - دە، ئۆرگىلىۋاينىڭ گېپىگە يارىشا دەرھال:

— مەنمۇ سودىگەرچىلىك ئىشى بىلەن بۇياققا سەپەر قىلىپ چىققانىدىم. يۈك - تاقلار بىر قونالغۇ كەينىمدە قالدى. ھازىر جاھان تىنچ ئەمەس، ئوغرى - يالغان كۆپ بولۇپ كەتكەچكە، بىرەر ئىشەنچلىك قونالغۇ جاي تاپقاچ تۇراي دەپ ئالدىن كېلىشىم، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئۆرگىلىۋاينىڭ تېنى تېرىسىگە سىغماپتۇ. چۈنكى، ئۇ چۆرگىلىۋاينى بۈگۈن كېچە ئۆيدە قوندۇ-

رۇپ، خۇرجۇندىكى نەرسىلەردىن ئېلىۋالماقچى بوپتۇ. چۆرگىلىۋاينىڭ نىيىتى بولسا ئالتۇن لېگەننى قولغا چۈشۈرۈش ئىكەن.

كەچمۇ كىرىپتۇ. ئۆز تۆشەكلىرىدە ياتقان ئوغرىلار خىيالغا كېتىشىپتۇ. ئەر ـ خوتۇن ئوغرىلار مەسلىھەت قىلىشىپتۇ:

— بۇ كىشىنىڭ كىيىم ـ كېچەك، تەقى ـ تۇرقى راستىنىلا سودىگەرگە ئوخشاۋاتىدۇ. ئەگەر بىز بۈگۈن بۇنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىگە چېقىلىپ قويساق، ئەتە كارۋانلىرى كەلسە، بۇ يەردە قونغىلى ئۇنىمايدۇ. بېلىقنىڭ كىچىكىنى قويۇپ بېرىپ، يوغىنىنى تۇتۇشىمىز ئۈچۈن، بۈگۈن ئۇنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىگە تەگمەيلى، ئەتە چوڭراق بىر نەرسىگە ئىگە بولايلى. ئۇ بىزنىڭ ھەقىقىي خان جەمەتى ئىكەنلىكىمىزگە ئىشەنسۇن، ئۇنىڭ ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئالتۇن لېگەننى ئۇ كۆرىدىغان جايغا قويايلى، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي.

— نەگە قويساق، ئوغرى ئالماي ساق تۇرار؟ — دەپتۇ دوقمۇشخان.

— ئەڭ ياخشىسى، بېشىمىزدىكى تەكچىگە لىق سۇ بىلەن ئېلىپ قويساق ھېچكىم ئالالمايدۇ. ئەگەر ئالىمەن دېسە، سۇ تۆكۈلىدۇ، بىز دەرھال ئويغىنىمىز، — دەپتۇ ئېرى.

بۇ مەسلىھەت ئايالىغىمۇ يېقىپتۇ. بۇ چاغدا چۆرگىلىۋايمۇ خىيالغا كەتكەنىكەن. ئۇ قانداق قىلىپ ئالتۇن لېگەننى قولغا كىرگۈزۈشنىڭ پىلانىنى ئويلاپ، ئاخىر ئىشىك يوچۇقىدىن مارىسا، ئالتۇن لېگەن ھېلىقىلارنىڭ بېشىدا تۇرغۇدەك، سەھەرگە يېقىن ئۇلار راسا شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەندە، پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ ئاستا ئۆيگە كىرىپ، لېگەنگە قول ئۇزاتقانىكەن، چىمەلتىكى سۇغا چىلىشىپتۇ. چۆرگىلىۋاي نا-

ھايىتى تەستە تەكچىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ، لېگەندىكى سۇنى تېمىم قويماي ئىچىۋاپتۇ - دە، لېگەننى ئېلىپ سىرتقا چىققاندىن كېيىن شال ئېتىزىنىڭ بويىغا كەپتۇ، لېگەننىڭ ئورنىچىلىك يەردىكى شالنى يۇلۇۋېتىپ، لېگەننى شۇ يەرگە يوشۇرۇپتۇ، شالنى يەنە جايىغا تىكىپ قويۇپ، دەرھال قايتىپ كېلىپ ئورنىدا يېتىۋاپتۇ.

كېچىدىن بېرى لېگەننىڭ ۋەسۋەسىچىلىكىدە نەچچە قېتىم ئۆندەرەپ قوپۇپ كەتكەن ئۆرگىلىۋاي چۆچۈپ ئويغىنىپ قارىسا، لېگەن يوق تۇرارمىش، ھودۇققانلىقىدىن نېمە قىلاردىنى بىلمەي دوقمۇشخاننى ئويغىتىپتۇ. ئۇلار بىر دەم بىر - بىرىگە تاپا - تەنە قىلىشقان بولسىمۇ، لېكىن چۆرگىلىۋاينىڭ جايىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال لېگەننى ئىزدەپ تېپىش ئۈچۈن سىرتقا چىقىپتۇ.

بۇ كۈنلەردە ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ، سۇتتەك ئايدىڭدا ھەممە نەرسىنى كۆرگىلى بولىدىكەن. ئىز ئىزدەپ سىرتقا چىققان ئەر - خوتۇن ئاي يورۇقىدا چۆرگىلىۋاينىڭ چىغىر يول بىلەن ئۇدۇل شاللىق تەرەپكە ماڭغان ئىزىنى كۆرۈپتۇ - دە، شۇ يانغا يول ئاپتۇ. شاللىقنىڭ تۇۋىگە كەلگەندە، چۆرگىلىۋاي ئىزنى يوقىتىپتۇ. خاپا بولغان ئۆرگىلىۋاي زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئەتراپقا سىنچىلاپ قارىسا، شاللارغا چۈشكەن شەبنەم كۈمۈش مونچاقتەك يالتىراپ كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ، لېكىن يېقىنلا يەردىكى لېگەنچىلىك يەرنىڭ شال مايسىلىرىدا شەبنەم يالتىرىماپتۇ. ئۆرگىلىۋاي دەرھال شۇ يەردىن گۇمان قىلىپ يېقىن بارسا، دېگەندەك، يېڭىلا تىكىلگەن شال مايسىلىرىنىڭ تېگىدىكى لايغا ئالتۇن لېگەن پاتۇرۇقلۇق تۇرغۇدەك. بۇنى كۆرگەن ئەر - خوتۇن ئوغرى لېگەننى ئېلىپ، ئورنىنى ئەسلىدىكىدەك تۈزەپ قويۇپ، خۇشال

هالدا ئۆيگە قايتىشىپتۇ.

تاڭ ئېتىپتۇ. ئۇلار بىلىندۇرمەي ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشۇپتۇ. چۆرگىلىۋاي كارۋانلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ سىرتنى ئايلانغان كىشى قىياپىتىدە، پات ـ پات ھېلىقى لېگەننى يوشۇرغان جايغا بېرىپ، لېگەن بارمۇ، يوق دەپ، يىراقتىن قارايدىكەن.

كەچمۇ كىرىپتۇ. چۆرگىلىۋاينىڭ «كارۋانلىرى» يېتىپ كېلەلمىگەچكە، مالنىڭ قەستىدە تۇرغان ئۆرگىلىۋاي سودىگەرنى قوندۇرۇپ قالماقچى بولۇپ، كەچتە يەنە ئوخشىتىپ پولۇ ئېتىپ، ھېلىقى لېگەنگە ئۇسۇپ مېھمانغا ئېلىپ كەپتۇ. بۇ قېتىمقى ئاشنىڭ يەنە ئالتۇن لېگەندە كەلتۈرۈلگەنلىكىنى كۆرگەن چۆرگىلىۋاي بۇنىمۇ ئەپلەپ قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئىيىتىدە بۇگۈنمۇ يەنە قونۇپ قالماقچى بوپتۇ.

چۆرگىلىۋاي ئۇخلاپ قالغاندا، ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان مەسلىھەتكە چۈشۈپتۇ.

ــ بۇ كىشى سودىگەر ئەمەس، تۇغما ھەم ئۇستا ئوغرى ئىكەن، ــ دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي، ــ قېرىپ، ماغدۇرۇمدىن كېتەي دەۋاتقىنىمدا، بۇنىڭ كەلگىنىمۇ ئوبدان بولدى. بۇگۈن كېچە يەنە بىر قېتىم سىناپ كۆرۈپ، ئەگەر سىناقتىن ئۆتسە، مۇشۇ يەردە قالدۇرۇپ ئوقەتكە سالايلى.

ــ ئۇنداق بولسا، ــ دەپتۇ دوقمۇشخان، ــ ئۇ كىشىنى ناھايىتى ئىنچىكە بىر ئىشتا سىناپ باقايلى.

ــ سېنىڭچە قانداق قىلساق بولار؟

ــ مېنىڭچە بولغاندا، ئۇ بۇگۈن يەنە ئالتۇن لېگەننىڭ قەستىدە بولۇشى مۇمكىن. بىز لېگەننى تېگىمىزگە باستۇرۇپ ياتايلى. لېگەننى ئېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، يوشۇرغان يەرنى تېپىپ بىزگە شەپە بېرىپ قويسىمۇ ناھايىتى چوڭ ئىش

قىلغان بولىدۇ، — دەپتۇ دوقمۇشخان.

بۇ مەسلىھەت ئۆرگىلىۋايغىمۇ يېقىپتۇ. بۇلارنىڭ ئالتۇن لېگەننى تېگىگە باستۇرۇپ ياتقىنىنى چۆرگىلىۋاي كۆرۈپ قاپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، مانىمۇ ئالسام، ئالتۇن لېگەن ئىككى بولىدۇ. قانداق خەجلىسەم ئۆمرۈم بويى يېتىپ ئاشىدۇ. ئەپلەپ بۇنىمۇ قولغا كىرگۈزەي، دەپ ئويلاپ، كېچىچە كىرپىك قاقماپتۇ. ئاخىر سەھەرگە يېقىن بىر چارە ئويلاپ تېپىپتۇ: ئۇ قىپيالىڭاچ بولۇپ، ئەر - خوتۇن ياتقان تۆشەكنىڭ ئايغى تەرەپكە كەپتۇ - دە، ھەر ئىككىيلەننىڭ پۇتىنى ۋە ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن سىلاپ، ئاستا - ئاستا ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپتۇ. ئۇيقۇلۇقتا ياتقان ئۆرگىلىۋاي، ئايالىم ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن پۇتۇمنى سىلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلاپ، كۆزىنى ئاچماي يېتىۋېرىپتۇ. ئايالىمۇ، ئېرىم ئالتۇن لېگەننى ساقلايمەن دەپ، ئۇخلىماي ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇش ئۈچۈن مېنىڭ پۇتۇمنى سىلاۋاتقان بولۇشى مۇمكىن، دەپ ئويلاپ، كۆزىنى ئاچماي ئۇخلاۋېرىپتۇ. چۆرگىلىۋاي مىڭ تەستە ئىككىيلەننىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ، دوقمۇشخاننى ئاستا - ئاستا بىر تەرەپكە قىستاپ چىقىرىپ، كۆرپىنىڭ تېگىدىن لېگەننى ئاپتۇ - دە، ئاندىن يەنە ئۇنىڭ ئۇ يېنىغا ئۆتۈپ، بۇ تەرەپكە قىستاپ ئېرىنىڭ بىقىنىغا ئەكېلىپ قويۇپتۇ. دوقمۇشخان كۆڭلىدە ئېرىدىن يامانلاپ، ئەجەبمۇ شوك ياتمىدى، دەپتۇيۇ، ئۇيقۇلۇقتا كۆزىنى ئاچالماپتۇ. ئالتۇن لېگەننى قولغا چۈشۈرگەن چۆرگىلىۋاي خۇشاللىقتا دەرھال يۈگۈرۈپتۇ - دە، لېگەننى بىر قىغ دۆۋىسىگە يوشۇرۇپتۇ. شۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭ كىچىك تەرىتى ناھايىتى قىستاپ كېتىپ، قىغ دۆۋىسىنىڭ يېنىغىلا كىچىك تەرەت قىپتۇ ۋە ئۆيگە قايتىپ، ئورنىدا بە-

خىرامان يېتىپ ئۇخلاپتۇ.
ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان ئويغىنىپ قارىسا، لېگەن
يوق.
— سەن كېچىچە ئۆزۈڭ ئۇخلىمىغاننىڭ ئۈستىگە مېنى-
مۇ ئۇخلاتماي، ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىمنى سىلاپ چىقىپ، يەنە نې-
مىشقا لېگەننى يىتتۇردۇڭ؟ — دەپتۇ ئايال ئېرىگە تاپا قىلىپ.
— سەنمۇ كېچىچە ئۇچىلىرىمنى تۇتۇپ چىقتىڭغۇ، سەن
ئۇخلىماي تۇرۇپمۇ نېمىشقا لېگەننى يىتتۇردۇڭ؟ — دەپتۇ
ئېرى خوتۇنىغا.
ئۇلار شۇنداق تاپا - تەنە، تالاش - تارتىش قىلىپمۇ
ھېچبىر نەتىجە چىقىرالماي، ئاخىر ئىز ئىزدەشكە چۈشۈپتۇ.
ئۇلار ئىز ئىزدەپ قىغ دۆۋىسىنىڭ تۈۋىگە بارغاندا ئىزنى يو-
قىتىپ قويۇپ خاپا بولۇپ ئولتۇرغىنىدا، چۈمۈلىلەر پۈتلىرى-
غا يامىشىپ بەكمۇ خاپا قىپتۇ. ئەسلى چۆرگىلىۋاي كېچىك
تەرەت قىلغان يەر چۈمۈلىلەرنىڭ ئۇۋىسى بولۇپ، ئۇۋىسىغا
سۇ كىرگەن چۈمۈلىلەر چۇۋۇلۇپ چىقىپ كەتكەنىكەن. ئەر -
خوتۇن ئوغرىلار سىنچىلاپ قاراپ، يېڭى تەرەتنىڭ ئورنى بار-
لىقىنى كۆرۈپتۇ ۋە شۇ ئەتراپنى ئىزدەۋېرىپتۇ. ئاڭغىچە تاڭ-
مۇ سۈزۈلۈپ، تەرەپ - تەرەپتىن خورازلار چىللاشقا باشلاپتۇ.
خاپا بولغان ئۆرگىلىۋاي نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، قىغنىڭ
تۆپىسىدە زوڭزىيىپ ئولتۇرغانىكەن، دۆۋىلەنگەن قىغنىڭ بىر
يېرىدىن بۇس چىقىۋاتقانلىقىنى بىلىپتۇ - دە، كۆڭلىگە گۇ-
مان چۈشۈپتۇ. ئەسلىدە دۈملەپ كۆمۈۋەتكەن قىغ ناھايىتى
قىزىپ كەتكەن بولۇپ، بىر يېرىگە كەتمەن تەگمىگۇچە ئىچى-
دىكى سېسىق بۇس سىرتقا چىقمايدىكەن. ئۆرگىلىۋاي گۇمان
قىلىپ ھېلىقى بۇس چىققان يەرگە كېلىپ قارىسا، ئالتۇن
لېگەن شۇ يەرگە كۆمۈكلۈك تۇرغۇدەك. خۇشال بولغان ئۆر-

گىلىۋاي لىگەننى ئېلىپ، قىغنى بىلىندۇرمەي ئوڭلاپ قو-
يۇپ، دوقمۇشخان بىلەن ئۆيىگە قايتىپتۇ.
تاڭ ئېتىپتۇ. ھەر ئىككى ئوغرى بىلىندۇرمەي ئىشلىرى-
نى قىلىشىۋېرىپتۇ. كەچ كىرىشكە يېقىن يەنە پولو ئېتى-
لىپ، يەنە ھېلىقى لېگەنگە ئۇسۇپ مېھماننىڭ ئالدىغا كەلتۈ-
رۈلۈپتۇ. چۆرگىلىۋاي قارىسا، يەنە بىر ئالتۇن لېگەندە ئاش
كەلتۈرۈلۈۋاتقۇدەك. كۆڭلىدە، بۇنىمۇ ئالسام ئۈچ بولىدىكەن،
ئۆزۈملا ئەمەس، بالا - چاقىلىرىمنىڭمۇ پۈتۈن ئۆمرىگە خەج
بولىدىكەن. ئۈچ لېگەننى ئۈچ تەكچىگە تىزىپ قويسىمۇ، ئۆي-
گە زىننەت بەرگەننىڭ سىرتىدا، پۈتۈن خەلق مېنىڭ بايلى-
قىمغا ھەيران قالماي تۇرالمايدۇ. بۇ ئەجەب ھېلىقى ئىككى-
سىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكىنا، بىر ئۇستىنىڭ قولىدىن
چىققانمىدۇ يا دېگەنلەرنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىختىيارسىز
لېگەنگە ئېڭىشىپ قارىغانىكەن، چۆرگىلىۋاينىڭ كۆڭلىدىكىنى
دەرھال بىلىپ بولغان ئۆرگىلىۋاي:
— چۆرگىلىۋاي، بىزنىڭ ئۆيدە لېگەن بىر. لېگەنگە باق-
ماي، ئاشقا بېقىڭ! — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلاپ دەرھال ھوشىنى
يىغقان چۆرگىلىۋاي ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپتۇ - دە،
گەپ قىلماي شۈك تۇرۇپتۇ.
— ئۈچ كۈندىن بېرى سىزنى ئوبدان سىناپ باقتۇق،
قولىڭىزدىن خېلى ئىش كېلىدىكەن، بىرگە ئوقەت قىلايلى، —
دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي.
بۇ مەسلىھەت چۆرگىلىۋايغىمۇ خوپ كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن
ئۇلار بىرلىشىپ ئوغرىلىق قىلىشقا باشلىغان بولسىمۇ، لې-
كىن بۇ ئۆتەڭدە سودا كارۋانلىرىنىڭ قونماسلىقى سەۋەبلىك
ئۇلارنىڭ ئىش - ئوقەتلىرى كۈندىن - كۈنگە يۇرۇشمىگىلى
تۇرۇپتۇ. بىرەر ئورۇنغا ئوغرىلىققا كىرەي دېسە، ئۆرگىلىۋاي

قېرىپ قالغان بولغاچقا مادارى يەتمەيدىكەن.

بىر كۈنى ئۆرگىلىۋايغا بىر ئەقىل كەپتۇ ۋە ئايالىغا
ئىشىك ـ تۈڭلۈكلەرنى مەھكەم ئېتىشنى بۇيرۇپ، ئۆزىنىڭ
ئۆيلىغانلىرىنى ئۇلارغا دەپتۇ، ئۇچى شۇ بويىچە ئىش قىلماق-
چى بولۇشۇپتۇ.

ئەسلىدە ئۇلار تۇرغان ئۆتەڭنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدە نا-
ھايىتى كاتتا بىر سودىگەر بولۇپ، ئۇ كىشى ئۇشتۇمتۇت ئۆ-
لۈپ كەتكەنگە بۈگۈن يەتتە كۈن بولغانىكەن. سودىگەرنىڭ
زاراتگاھلىقى يۇرتنىڭ شىمال تەرىپىدىكى ئېگىز تۆپىلىكتىكى
يول بويىغا جايلاشقان بولۇپ، ئۇ يەر مەھەللىدىن خېلى يىراق
ھەم قاقاسراق جاي بولغاچقا، زۆرۈر ئىشلىرى بولمىسا، كىشىلەر
ئانچە بارمايدىكەن. ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي كېچىلەپ
زاراتگاھلىققا بې-
رىپتۇ ـ دە، سو-
دىگەرنىڭ قەبرى-
سىنىڭ يېنىدىكى
شام گۆرنىڭ ئى-
چىدىن سودىگەر
ياتقان قەبرىگە
قاراپ بىر لەخمە
كولاپ، چۆرگىلىۋاي
سودىگەرنىڭ گۆرد-
ە ئولتۇرۇپتۇ.

گەپنى ئەمدى
بۇ ياقتىن ئاڭلاي-
مىز:

ئۆرگىلىۋاي

ناھايىتى قوۋ كىشى بولۇپ، ھىيلىگەرلىكتە خېلى - خېلى ئىشلارنى قاملاشتۇرۇپ كېتەلەيدىكەن. ئۇ موللام سوپەت ياسىنىپ، قولىغا ئۇزۇن بىر ھاسىنى تۇتۇپ، سودىگەرنىڭ مەھەللىسىگە يېقىن كەلگەندە، ئۆلۈپ كەتكەن سودىگەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ:

— ۋاي مېھرىبان قېرىندىشىم، دىدار كۆرۈشەلمەپتۇق، جىگىرىم، بىئەجەل ئۆلۈپ كەتكەن قېرىندىشىم، — دەپ، ھۆڭگىرەك ئېتىپ يىغلاپ سودىگەرنىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ. بۇگۈن دەل سودىگەرنىڭ نەزىرىنى بېرىۋاتقان كۈن بولغاچقا، سورۇن ئەھلى ۋە سودىگەرنىڭ بالا - چاقىلىرىمۇ تەڭ يىغلىشىپ، يېڭىدىن ھازا ئېچىلىپتۇ. ئۆرگىلىۋاي بىر تەرەپتىن يىغلاپ، يەنە بىر تەرەپتىن:

— مېنىڭ ئامانىتىمنى بەرمەي كەتكەن قېرىندىشىم، مەندەك بىر كەمبەغەلگە ئۇۋال قىلغان قېرىندىشىم... — دەپ، ھويلىنى ئايلىنىپ يىغلاشقا باشلاپتۇ. جامائەت ئۆرگىلىۋاينىڭ بۇ گەپلىرىگە ھەيران بولۇشۇپتۇ، لېكىن بىرى چىش يېرىپ بىرنەرسە دېيەلمەپتۇ. ئۆرگىلىۋاي ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن ئۇزۇن ئايەتتىن بىرنى باشلاپ، يىغا ئارىلاش تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، دۇئانى: «مېھرىبان قېرىندىشىم، مەندەك بىر مىسكىن ئادەمنىڭ ھالىغا ئىچ ئاغرىتماي پۇلنى ئېلىپ كەتسەڭ، مەن قانداق قىلارمەن؟ مەنغۇ تىرىك جان بولغاندىكىن بىر ئامال قىلارمەن، سەن قىيامەتتە قانداق قىلارسەن؟ قانچە قىينىلارسەن؟ باللىرىڭنىڭ ئىنساپى بولسىغۇ بېرەر، بولمىسا، ماڭا ئۇۋال بولغىنى بولغان - دە، ئىسىت ! ئىسىت !» دەپ ئاخىرلاشتۇرۇپ، يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ.

يۇرت ئاقساقاللىرى ۋە سودىگەرنىڭ چوڭ ئوغلى بۇ گەپكە ھەيران بولۇپ، نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپتۇ. ئۆرگىلىۋاي:

— سىلەرگە دېگەن بىلەن سىلەر بىر تەرەپ قىلالـ
مايسىلەر. مەن قىيامەتتە ئۆزۈم ھېسابلىشىمەن، — دەپ
چىقىپ كېتىشكە تەمشىلىپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان سودىگەر-
نىڭ چوڭ ئوغلى:
— ئاتا، قانداق گەپلىرى بولسا دەۋەرسىلە، ئاتامنىڭ
قانچىلىك قەرزى بولسىمۇ تۆلەيمىز، — دەپتۇ.
— راست تۆلىيەلەمسىلەر؟ — دەپتۇ ئۆزگىلىۋاي.
— ئاتىمىز ئۇچۇن جېنىمىز پىدا! — دەپتۇ ئوغۇللار.
— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ ئۆزگىلىۋاي، — رەھمەتتى
داداڭلار كارۋانلار بىلەن بىسيار شەھەرگە مال ئېلىپ بار-
غاندا، ئىككىمىز بىر دەڭدە قونغان. مۆھتەرەم تېخى سودا
قىلماي تۇرۇپلا، يېڭى بىر مال ئالماقچى بولۇپ قالدى. مال-
نىڭ خېرىدارى كۆپ، داداڭلارنىڭ يېنىدا پۇل ئازراق بولغاچ-
لىقتىن، ئېپىدە كەلگەن مالنى قاچۇرۇۋەتمەي دەپ، مەندىن
مىڭ تىللا قەرز ئالغانىدى. داداڭلار ناھايىتى يۈزلۈك ئادەم
بولغاچقا، بىرەر ئىسپات ئېلىۋالمايتىكەنمەن. بۇنداق بولۇشى-
نى بىلگەن بولسام، ئۇنىڭدىن بىرەر ھۆججەت ئېلىۋالار ئى-
كەنمەن. مەنغۇ مەيلى، بىچارە قىيامەتتە كۆپ دەرد تارتىدىغان
بولدى - دە، — دەپ، تېخىمۇ ئۇن سېلىپ، ئادەمنىڭ يۈرد-
كىنى ئەزگۈدەك يىغلاشقا باشلاپتۇ.
سورۇن ئەھلى بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ جىم تۇرۇشۇپتۇ.
بىرئازدىن كېيىن شۇ يەرنىڭ ئىمامى ئۆزگىلىۋاينىڭ تەقى-
تۇرقى ۋە تەسىرلىك گەپلىرىگە قاراپ، ئۇنىڭ كۆز يېشىغا
ئىچ ئاغرىتقان بولۇپ، ئۆلۈپ كەتكەن سودىگەرنىڭ مەھشەر-
گاھتا يۈزىنىڭ يورۇق بولۇشى ئۇچۇن كۆپ دۇئا قىلىپ،
سودىگەرنىڭ بالىلىرىنىڭ ئايىغىدىن شامال ئۆتۈپ تۇرسىلا،
بۇ قەرزنى تۆلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. چوڭ ئوغلى:

— بىرىنچىدىن، دادامنىڭ قەرز ئالغانلىقى ھەققىدە قىلچە ئىسپات يوق؛ ئىككىنچىدىن، دادام شۇنچە تولغان باي تۇرۇپ بۇ ئادەمدىن بۇنچىۋالا كۆپ پۇل قەرز ئالمايدۇ، — دەپ، بەرمەسلىكتە مەھكەم تۇرۇۋاپتۇ.

— ئىشەنمىسىلە، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي، — بىز زاراتگاھلىققا بېرىپ، دادىلىرىدىن سوراپ باقايلى. ئەگەر «راست» دېسە، بېرىشسىلە، «يالغان» دېسە، مېنى قانداق قىلىشسىلا مەيلى.

شۇنىڭ بىلەن، ئۇ جامائەتنى باشلاپ زاراتگاھلىققا يول ئاپتۇ ۋە يېقىن كەلگەندە:

— مېنىڭ پۇلۇمنى بەرمەي يەرلىكىدە يېتىۋالغان باي ئاخۇنۇم، ئەمدى ئۇنىڭ ئۇۋالىغا قانداق چىداۋاتقانسەن؟ ! — دەپ قاتتىق ئۇن سېلىپ، يەرلىككە يېقىن كەپتۇ ۋە سودىگەرنىڭ كىچىك ئوغلىغا:

— قېنى، ئۆزلىرى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ، دادىلىرىدىن بىر سوراپ كۆرسىلە، — دەپتۇ.

بۇ چاغدا، سودىگەرنىڭ گۆرىدە ئولتۇرغان چۆرگىلىۋاي قەبرە سىرتىدىكى تاراق - تۇرۇق ۋە يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ تۇرۇپتۇ. سودىگەرنىڭ كىچىك ئوغلى توۋلاشقا باشلاپتۇ:

— دادا، بىسيار شەھىرىدە ئۆرگىلىۋاي دېگەن سودىگەردىن مىڭ تىللا قەرز ئالغىنىڭ راستمۇ؟

بۇ ئاۋاز چۆرگىلىۋايغا ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇرۇپتۇ، ئەمما ئۇ جاۋاب بەرمەپتۇ. سوئال ئۈچ قېتىم تەكرارلانغاندا، يەر تېگىدىن:

— ۋاي جېنىم بالىلىرىم، جېنىم بەك قىينىلىپ كەتتى. سىلەر بىرىنچى قېتىم توۋلىغاندا، مەن دوزاخنىڭ تەھتى ئەسىراسىغا چۈشۈپ كەتكەن؛ ئىككىنچى قېتىم توۋلىغاندا، ھايات ۋاقتىمدا تۆلىيەلمىگەن قەرزىمنى تۆلىۋالاي دەپ، يۇ-

قىرىغا چىقىۋاتاتتىم؛ ئۇچىنچى قېتىم توۋلىغاندا، ئاران چىدىماي بولالىدىم. جېنىم بالىلىرىم، مېنى ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا رازى قىلاي دېسەڭلار، ئۆرگىلىۋايدىن ئالغان مىڭ تىللاغا يەنە يۈز تىللا قوشۇپ، مەن مىنىدىغان ئارغىماقنى مىندۈرۈپ يولغا سېلىپ قويۇڭلار. مەن سىلەردىن رازى بولۇپ كېتەي. جېنىم بەك قىينىلىپ كەتتى، ماڭا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن ! ـــ دېگەن سادا كەپتۇ.

جامائەت تېخىمۇ ھەيران بولۇپ، ياقىلىرىنى تۇتۇشۇپ توۋا قىپتۇ. ئىمام ئاخۇنۇم ئۇزۇن سۈرىدىن بىرنى باشلاپ، جامائەتنى توۋا قىلىشقا ئۈندەپ، دۇئانى تۈگەتكەندىن كېيىن، زاراتگاھلىقتىن قايتىپتۇ ۋە ئۆيگە كىرگەندىن كېيىن، ئۆرگىلىۋايغا تون كىيگۈزۈپ، سودىگەرنىڭ ئېتىنى جابدۇپ، بىر مىڭ بىر يۈز تىللانى بېرىپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ.

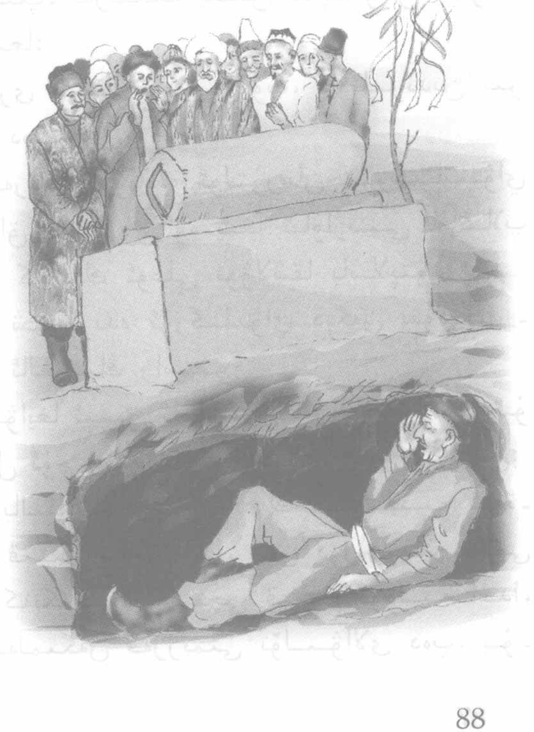

ئاتقا مىنگەن ئۆرگىلىۋاي جامائەت بىلەن خوشلىشىپ، ئاتقا بىر قامچا سالغانىكەن، زاراتگاھلىقنىڭ ئالدىدىكى يول بىلەن ئۇدۇل ئۆيگە قاراپ چېپىپتۇ.

ئەمدى گەپنى

چوْرگىلىۋايدىن ئاڭلايمىز:
چوْرگىلىۋاي ئوپۇر - توپۇر يوقالغاندىن كېيىن، سودىگەرنىڭ يەرلىكىدىن چىقىپ، لەخمىنى پۇختىلاپ ئېتىپ، بىر قەبرىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈپ ئولتۇرسا، بىر ۋاقىتتا ئۆرگىلىۋاي ئات چېپىپ كېلىۋاتقۇدەك. ئۇ ئۆرگىلىۋايىنى توختايدىغۇ دەپ ساقلاپ تۇرسا، ئۆرگىلىۋاي ئېتىنى قامچىلىغانچە كېتىپ قاپتۇ. چوْرگىلىۋاي ئاتنىڭ كەينىدىن قوغلاپتۇ. چوْرگىلىۋاينىڭ قوغلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئۆرگىلىۋاي خۇرجۇنىدىكى تىللادىن ھەر ئون ماڭدامدا بىردىن تاشلاپ مېڭىپتۇ. چوْرگىلىۋاي، ئۆرگىلىۋاي تىللانى كۆپ ئالغانىكەن، خۇرجۇنغا پاتماي چۇشۇپ قېلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ، يولدىكى تىللانى تېرىش بىلەن ئاۋارە بوپتۇ. ئۆرگىلىۋاي ئېتىنى تىنىماي قامچىلاپ ئۆيىگە كېلىپلا دوقمۇشخاننى توۋلاپتۇ، ئۇ ئايالىغا دەرھال:
— خوتۇن، توخۇدىن بىرنى بوغۇزلاپ قېنىنى ئېقىتىپ، چوْرگىلىۋاي كىرگەندە مېنى: «قان قۇسۇپ ئۆلدى» دېگىن ۋە خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى بىر يەرگە جەمئىلىقتۇرۇپ، كىچىك خۇرجۇنغا يېرىمىنى قاچىلاپ ئاتقا ئارتىپ قوي! — دەپتۇ.
دوقمۇشخان ئالدىراپ - تېنەپ يۇرۇپ شۇنداق قىپتۇ ۋە ئۆرگىلىۋاينىڭ بېشىدا ھازا ئېچىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر ۋاقىتتىن كېيىن چوْرگىلىۋاي يېتىپ كەپتۇ، قارىسا ئۆرگىلىۋاي ئۆلگەن، دوقمۇشخان ھازا ئېچىپ ئولتۇرغان. بۇ ھالنى كۆرگەن چوْرگىلىۋاي بۇنىڭ بىر ھىيلە ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇدە، دوقمۇشخانغا:
— رەھمەتتى ناھايىتى شەپقەتلىك ئادەم ئىدى، بىئەجەل دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ، بۇمۇ ئۇنىڭ قىسمىتى. بۇ، خۇدانىڭ ئۇ-

نىڭغا بەرگەن ئىلتىپاتى ئوخشايدۇ. دەرھال يەرلىكىدە قويى-
لى، — دەپتۇ. دوقمۇشخان:
— بولدى، مەن ئۆزۈم يەرلىكىدە قويۇۋالاي، سىلى ئاتنى
ئېلىپ، خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى ماڭا قالدۇرۇپ كې-
تىپ قالسىلا، سودىگەرنىڭ جەمەتى ئۇقۇپ قالسا چاتاق بولى-
دۇ، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. چۆرگىلىۋاي ئۇنىماي:
— رەھمىتى ماڭا يولدا كەلگۈچە: «مەن ئۆيگە بېرىپىلا
ئۆلۈپ كېتىمەن، مېنى ئۆز قولۇڭ بىلەن دەپنە قىلغىن. دەپ-
نە قىلىشتىن ئىلگىرى قۇرۇق ياتاقنىڭ ئۇستىدە بىر نەچچە
قېتىم دومىلىتىۋېتىپ، ئاندىن ئۇ ياتاققا ئوت قالاپ سۇ
ئىسسىتىپ يۇيۇپ - تاراپ يەرلىكىمدە قويغىن» دېگەن. سىلى
كېپەن تەييارلىسىلا، مەن ياتاق تەييارلاي، — دەپتۇ - دە، بىر
دۆۋە ياتاقنى بىر كىچىك ئۆيگە ئەكىرىپ ئۆرگىلىۋاينى يا-
لىڭاچلاپ، ياتاق ئۇستىدە دومىلىتىشقا باشلاپتۇ. لېكىن،
ئۆرگىلىۋاي ناھايىتى مەككار ئادەم بولغاچقا، بىردەم بەرداش-
لىق بەرسەم، ئۇ مېنى يەرلىكىمدە قويىدۇ - دە، كېتىدۇ،
ئاندىن ئايالىم مېنى ئېچىپ ئەكېلىدۇ، ئۇ چاغدا ئالتۇن لې-
گەن ۋە نۇرغۇنلىغان تىللا ماڭا قالىدىغان گەپ، دەپ ئويلاپ،
لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ يېتىپتۇ. بۇ چارىنىڭمۇ ئۇنۇم بەر-
مەيۋاتقانلىقىنى كۆرگەن چۆرگىلىۋاي قۇرۇق ياتاققا ئوت
قالاپ، سۇنى راسا قاينىتىپتۇ - دە:
— مېنىڭ ئىشىم ئەمەس، ئاللانىڭ ئەمرى، تىرىلسەڭ
تىرىل، بولمىسا، قايناق سۇدا پىشلاق قىلىمەن، — دەپ، بىر
قاپاق قايناق سۇنى بىر قۇيغانىكەن، چىداشلىق بېرەلمىگەن
ئۆرگىلىۋاي «ۋايجان !» دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپتۇ.
— جان تاتلىقمۇ، پۇلمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ چۆرگىلىۋاي
قايناق سۇ ئېلىنغان قاپاقنى تەڭلەپ تۇرۇپ.

— جىنىمنى ئالساڭ ئال، پۇلنى بەرمەيمەن، — دەپتۇ ئۆرگىلىۋاي تەختىراۋاندا يىتىپ تۇرۇپ.

ئاچچىقىغا چىدىمىغان چۆرگىلىۋاي يەنە بىر قاپاق سۇ قۇيماقچى بولغانىكەن، ئۆرگىلىۋاي:

— بولدى، جان تاتلىق، نىمىنى ئالساڭ ئال، لىكىن ماڭىمۇ ئازراق قوي ! — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

— ماڭا ئالتۇن لىگەننى، ئاتنى، يەنە تىللانىڭ يېرىمىنى بېرىسەن، — دەپتۇ چۆرگىلىۋاي. ئۆرگىلىۋاي دوقمۇشخانىنى چاقىرىپ، ئالتۇن لىگەننى، خۇرجۇندىكى تىللانىڭ يېرىمىنى بېرىشنى ئېيتىپتۇ. چۆرگىلىۋاي لىگەن ۋە تىللالارنىڭ ھەممىسىنى ئاپتۇ - دە، ھىچ نەرسىگە قارىماي ئاتقا مىنگەنچە ئۆيىدىن چىقىپتۇ. ئۆرگىلىۋاي بىلەن دوقمۇشخان: «تىللانى تەڭ بۆلۈشەيلى، بىزگە ئۇۋال بولدى» دىگەنىكەن، چۆرگىلىۋاي:

— ئۆيدە قالغىنى سىلەرنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ - دە، ئاتقا قامچا سىلىپ ئۇچقاندەك كىتىپ قاپتۇ.

ئامەتلىك بايۋەچچە

بۇرۇن ئاتىسىدىن نۇرغۇن مال - دۇنيا قالغان بىر باي-ۋەچچە بولغانىكەن. ئۇ كىچىكىدىنلا يەپ - ئىچىپ، خۇشال - خۇرام ئويناپ - كۈلۈپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى ئادەت قىلىۋالغاچ-قا، ئەيش - ئىشرەتتىن باشقىنى ئويلىمايدىكەن، «مىلىك مىڭغا يەتكۈچە، دۇستۇڭ مىڭغا يەتسۇن» دەپ، ھەر كۈنى مېھمان چاقىرىپ، شەھەرنىڭ بىكار تەلەپلىرىنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرى ئىچىدە غەرق مەست بولۇپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن، پۇل دېگەننى غازاڭنىڭ ئورنىدا كۆرىدىكەن.

«يېتىپ يېسەڭ تاغمۇ توشۇماپتۇ» دېگەندەك، ھېچقانداق ئوقەتنىڭ پېشىنى تۇتۇپ باقمىغان بايۋەچچىنىڭ ئەيش - ئىشرىتى ئاتىسىدىن قالغان مال - دۇنيانى تېزلا خورىتىۋې-تىپتۇ، ئاغىنىلىرىمۇ بىر - بىرلەپ ئازىيىشقا باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر كۈنلەرگە كەلگەندە ئۇنىڭ مال - دۇنيا-سى تەلتۆكۈس تۈگەپتۇ، قالغان ئاغىنىلىرىمۇ كۆزدىن غايىب بوپتۇ، بايۋەچچىنىڭ ئائىلىسىنى ئېغىر غۇربەتچىلىك بېسىپتۇ.

— ئاغىنىلىرىڭىزنى ئىزدەپ باقسىڭىز بوپتىكەن، — دەپتۇ خوتۇنى بايۋەچچىگە يالۋۇرۇپ، — شۇنچە كۆپ تۇز - تائامىمىزنى تېتىغاندىكىن، بىرەر نانغا بولسىمۇ ياراپ قالار.

بايۋەچچە ئاغىنىلىرىنى ئىزدەپ كۆرۈپتۇ، بىراق ھەممە

دۇنياسىنى يەپ تۈگەتكەن بۇ ئەخمەق بايۋەچچىنىڭ يەپ قاچار ئاغىنىلىرى ئۇنى قەستەن تونۇماسقا سالپتۇ. بايۋەچچە ئامال-سىز ئۇيان ئايلىنىپ، بۇيان ئايلىنىپ، بىرەر ئىش تېپىپ ئىشلىمەكچى بولۇپ، مەدىكارلار بازىرىغا بېرىپ تۇرۇپتۇ. مە-دىكار ئالغۇچىلار كەلسىلا، ئۇلارنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ-تۇ. مەدىكار ئالغۇچىلار ئۇنىڭ سايىدە ئۆسكەن چېچەكتەك نۇرسىز چىرايىغا ۋە پاختىدەك ئاق ھەم يۇمشاق ئالقانلىرىغا قاراپ:

— سەن بۇ قولىرىڭ بىلەن دوپپىغا گۈل تىكىشنى ئۆگەنسەڭ بولغۇدەك، — دېيىشىپ، ئۇنى كۈلكىگە قويۇپتۇ.

ماي ئېچىدىكى بۆرەكتەك ئەركىن يايراپ ئۆسكەن باي-ۋەچچە ئۆزىنىڭ ئەخمەقلىق بىلەن قىلغان بەتخەجلىكلىرى تۈپەيلىدىن خورلىنىۋاتقانلىقىغا قاتتىق ئۆكۈنۈپ، ئىچىدە ئۆ-زىنى تىللاپتۇ - دە، مەدىكارلار بازىرىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ، ئۆ-يىگە قاراپ مېڭىپتۇ. يولدا ئۇنىڭغا بىر رەمچى ئۇچراپ قاپ-تۇ. قارىغۇدەك بولسا، ئۇ قېلىن كىتابنى ئېچىپ قويۇپ، رەم ئاچقۇزغۇچىلارغا خالىغانچە بىرنېمىلەرنى سۆزلەپ قويۇپلا، ئۇلاردىن جىرىڭلاپ تۇرغان تەڭگىلەرنى ئېلىۋاتقۇدەك. بۇ ئىش بايۋەچچىنى قاتتىق قىزىقتۇرۇپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە، بۇ ئىشمۇ بولغۇدەك، قېنى بىر قىلىپ كۆرەي دەپتۇ - دە، ئۆيىگە قاراپ يۈگۈرۈپتۇ.

بايۋەچچىنىڭ خىيالى خوتۇنىغىمۇ يېقىپتۇ. بىراق، ئۇلاردا كىتاب ئالغۇدەك پۇلمۇ يوق ئىكەن. ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ، ئاخىر ئۇلارنىڭ كۆزى ئەڭ ئاخىرقى مۈلكى بولغان بىر پارچە ئاق كىگىزگە چۈشۈپتۇ. ئايال ئۇنى سېتىۋېتىشكە قىيىنسىمۇ، ھەرھالدا دەسمايە سالماي ئىش باشلاشقا بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، قاتلاپ ئېلىپ بايۋەچچىگە

تۇتقۇزۇپتۇ. بايۋەچچە ئۇنى قولتۇقىغا قىستۇرۇۋېتىپ، بىردىنلا:

— توختا، خوتۇن، بۇنى سېتىپ كىتاب ئالىمىز، دەپ ئاۋارە بولغۇچە، مۇشۇنىڭ ئۆزىنىلا كىتاب قىلىپ كۆرمەيمىزمۇ؟ — دەپتۇ - دە، ئۇنى قايچا بىلەن پارچىلاپ كىتاب قىلىپ تىكىپتۇ، ئاندىن لاخشىگىرنى قىزىتىپ، ئۇنىڭ بەتلىرىگە خەتكە ئوخشايدىغان ئاللىقانداق ئىمىر - چىمىر شەكىللەرنى قىلىپ سىزىپ چىقىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، كىتابمۇ پۈتۈپتۇ. بىراق، بايۋەچچە يەنە ئويلىنىپ قاپتۇ.

— مېنى شەھەر خەلقىنىڭ ھەممىسى تونۇيدۇ، — دەپتۇ ئۇ خوتۇنىغا، — مۇشۇ ھالەتتە كوچىغا چىقسام، كىشىلەر مېنى ساراڭ بولۇپ قاپتۇ، دېيىشەر.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟

— باشقا شەھەرگە كۆچۈپ كېتەيلى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۆي - جايلىرىنى ئېلىشىغا سېتىۋېتىپ، يىراق بىر شەھەرگە كۆچۈپ بېرىپتۇ - دە، ئوبدان ئورۇنلىشىۋېلىپ، بايۋەچچە ئۆز ھۈنىرىنى ئاشكارىلاش ئۈچۈن، خوتۇنىنىڭ بىر پاي ھالقىسىنى ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى ئەخلەت دۆۋىسىگە كۆ-

مۇپ قويۇپتۇ. بۇلارنىڭ ئۆيىگە بىرقانچە ئايال مېھمان يىغىلغان كۈنى بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئېرى بىلەن كېلىشىپ قويغىنى بويىچە، بىرپاي ھالقىسىنىڭ يوقىلىپ كەتكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ.

— ياخشىراق ئىزدەپ باق، تېپىلىپ قالار، — دەپتۇ بايۋەچچە.

— ئىزدەپ ئاۋارە بولغۇچە كىتابىڭىزغا قاراپ باقسىڭىز بولمامدۇ؟ — دەپتۇ خوتۇنى. بايۋەچچە:

— ئۇنداق قىلساقمۇ بولىدۇ، بىراق بۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈڭگە پۇختا بول، مېنى ئاۋارە قىلىدىغان ئىشنى ئىككىنچى قىلما، — دەپتۇ - دە، كىگىز كىتابىنى قولىغا ئاپتۇ. مېھمانلار ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا تىكىلىپتۇ. بايۋەچچە كىگىز كىتابىدىكى ئىمىر - چىمىر سىزىقلارغا سىنچىلاپ قارىغىنىچە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— مانا دېمىدىممۇ، سەن خوتۇن ئۇنى ئەخلەت بىلەن بىللە ئۆينىڭ ئارقىسىغا تۆكۈۋېتىپسەن، دەرھال ئەخلەت دۆۋىسىنى ئاختۇر، — دەپتۇ.

خوتۇنى ئۆينىڭ ئارقىسىغا يۈگۈرۈپتۇ، باشقا ئاياللارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىپتۇ. ھالقا راست دېگەندەك ئەخلەتنىڭ ئارىسىدىن چىقىپتۇ. بولۇپ ئۆتكەن بۇ ئىش كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلا خوتۇنلارنىڭ ئاغزى ئارقىلىق شەھەرنىڭ ھەممە يېرىگە تارقىلىپ كېتىپتۇ. بىرى:

— شەھىرىمىزگە يېڭى كۆچۈپ كەلگەن كىشى ئۇستا رەمچىكەن، — دېسە، يەنە بىرى:

— ئۇنىڭدا ھېچكىمنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان خاسىيەتلىك كىتاب بار ئىكەن، — دەيدىكەن.

ئەنە شۇ چاغلاردا ئېشىكىنى يىتتۇرۇپ قويۇپ، ھەممە

يەرنى ئاختۇرۇپ تاپالماي يۈرگەن بىر كىشى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپلا دەرھال رەم ئاچقۇزۇشقا كەپتۇ. بايۋەچچە كىگىز كىتا-بىنىڭ داغلانغان بەتلىرىگە بىر ھازا تىكىلگەندىن كېيىن، ئېشەك يىتتۈرگەن كىشىگە قاراپ:

— سىز سۈرگە دورىسى ئىچىسىڭىز بولغۇدەك، — دەپتۇ.

تۈلۈمدىن توقماق چىققاندەك بۇ گەپ ئېشەك يىتتۈرگەن كىشىنى قاتتىق چۆچۈتۈۋېتىپتۇ.

— سىز ساراڭمۇ، ئوڭمۇ؟ — دەپتۇ ئۇ كىشى تېرىد-كىپ، — مەن ئېشەك توغرۇلۇق رەم ئاچقۇزۇۋاتىمەن، سىز بولسىڭىز...

— كىتابتىن شۇنداق چىقىپ قالدى، — دەپتۇ بايۋەچچە دۇدۇقلاپ، — مەندە نېمە ئامال؟!

ئېشەك يىتتۈرگەن كىشى:

— سىز ھەقىقەتەنمۇ ئېلىشىپ قالغان كىشى ئىكەنسىز، سىزنى ئىزدىگەن مەنمۇ ئەخمەق، — دەپتۇ - دە، چىقىپ كېتىپتۇ.

— مانا، رەسۋاچىلىق، — دەپتۇ بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى تېرىكىپ، — سىزنىڭ ساراڭلىقىڭىزنى ئەتىلا ئۇ پۈتۈن شە-ھەرگە يېيىپ بولىدۇ. ئەمدى كىشىلەر سىزگە رەم ئاچقۇزۇش ئۇچۇن ئەمەس، بىزنى شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىشقا كېلىدۇ. ئادەم دېگەن شۇنداقمۇ ئەخمەق بولغان بارمۇ؟

بايۋەچچىنىڭ خوتۇنى ئەلەمگە چىدىماي يىغلىۋېتىپتۇ. بايۋەچچە ئۆزىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئويلىماي گەپ قىلىپ قويغان-لىقىغا ئۆكۈنۈپ، بۇ يەرنىڭ خەلقى راستتىنلا بىزنى قوغلى-ۋېتەرمۇ، دېگەن دەككە - دۈككە ئىچىدە تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلى-يالماپتۇ. تاڭ ئېتىپتۇ، ئۇلار ئورۇنلىرىدىن يېڭىلا تۇرۇشىغا، ئىشىكى قېقىلىپتۇ. بايۋەچچە: «مانا ئەمدى كۆرگۈلۈكىمىزنى

كۆرىدىغان بولدۇق» دېگىنىچە ئالاقزادە بولۇپ ئىشىكنى ئېچىپ-تۇ - دە، ئالدىدا كۇلۇمسىرەپ تۇرغان ئېشەك يېتتۇرگەن كىشى-نى كۆرۈپ، تېخىمۇ تەمتىرەپ كېتىپ، ئىشىكنى يېپىۋاپتۇ.

— رەمچى ئۇستام، — دەپتۇ ئېشەك يېتتۇرگەن كىشى، — خاپا بولمىسىلا، سىلى ھەقىقەتەنمۇ ئەۋلىيا ئىكەنلا. مەن سى-لىنى ئورۇنسىز رەنجىتكەنلىكىم ئۈچۈن ئەپۇ سوراپ كەلدىم، ئىشىكنى ئاچسىلا.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ بايۋەچچىنىڭ قوللىرى ئىشىك تۇتقۇ-چىدىن ئىختىيارسىز بوشىشىپ كېتىپتۇ. ئېشەك يېتتۇرگەن كىشى ئۆيگە كىرىش بىلەنلا بايۋەچچىگە ئېگىلىپ تەزىم قىلى-غىنىچە، يانچۇقىدىن پارقىراپ تۇرغان كۈمۈش تەڭگىلەرنى ئېلىپ، ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرغان بايۋەچچىنىڭ ئالىقىنىغا تۇتقۇزۇپ، قايتا - قايتا رەھمەت ئېيتىپ، كەچكە ئۆز ئۆيىگە مېھمانغا چىللاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. بايۋەچچە ھاڭ - تاڭ بولغىنىچە تۇرۇپلا قاپتۇ. ئەھۋال ئەسلىي مۇنداق بولغانىكەن:

ئېشەك يېتتۇرگەن كىشى بايۋەچچىنىڭ كىتابقا قاراپ بەرگەن جاۋابىنى ئاڭلاپ قاتتىق تېرىكىپ كېتىۋاتقىنىدا، يولدا بىر دوستى بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ. دوستى ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئۇقۇپ:

— «پالغا ئىشەنمە، پالسىزمۇ يۈرمە» دېگەن گەپ بار. سۆرگە دورىسى ئىچ دېگەن بولسا، ئىچىپ باقمامسەن، ئېشى-كىڭ تېپىلمىغان تەقدىردىمۇ، ساڭا ئۇشۇقچە زىيىنى يوققۇ، — دەپ مەسلىھەت بېرىپتۇ. ئېشەك يېتتۇرگەن كىشى بۇنىڭغا كۆنۈپ، بىر تېۋىپتىن سۆرگە دورىسى سېتىۋېلىپ ئىچىپتۇ - دە، يەنە ئېشىكىنى ئىزدەشكە مېڭىپتۇ. ئۇ بىر ئەسكى تام-لىقنىڭ يېنىغا كەلگەندە قورسىقى تازا تولغاپ ئاغرىشقا باشلاپتۇ، ئۇ ئالدىراپ - تېنەپ ئەسكى تامنىڭ كەينىگە ئۆت-

سە، ئېشىكى شۇ يەردە توپلىشىپ قالغان سۇلاردىن پەيدا بولغان كىچىككىنە لاي ئورىكىگە پېتىپ قېلىپ چىقالماي ياتقانىكەن...

بايۋەچچە ئۆزىنىڭ ئويلىماي ئېيتقان سۆزىنىڭ ئويلىمىغان نەتىجىگە ئېرىشىپ قالغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇش بولۇپ كېتىپتۇ، خوتۇنىمۇ خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى قويىدىغان يەر تاپالماي قاپتۇ.

بايۋەچچە شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئېشەك يىتتۇرگەن كىشىنىڭ قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا بېرىپتۇ. بۇ چاغدا يۇرت كاتتىلىرى ئۇنىڭ ئۆيىگە يىغىلىپ، «رەمچى»گە تۆردىن ئورۇن قالدۇرۇپ، ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشقانىكەن، بايۋەچچە ئۆيگە كىرىشى بىلەن ھەممە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، ئۇنى تۆرگە تەكلىپ قىپتۇ. بايۋەچچە ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن قانداقتۇر بىر سىناش نەزەرىنى سەزگەندەك بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىگە قاتتىق ئۆكۈنۈپتۇ ۋە تۆرگە چىقىپ سەتچىلىككە قالغاندىن كۆرە، قېچىپ كېتىشكە

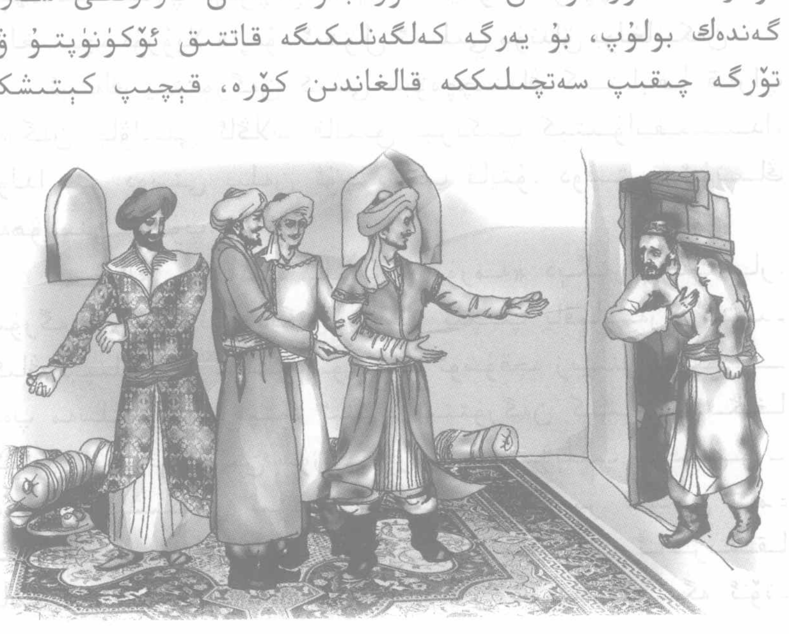

ئاسان بولۇش ئۈچۈن، پەگادىلا ئولتۇرمايمەنمۇ، دەپ ئويلاپ:
— رەھمەت، «پاقا سەكرەپ - سەكرەپ ئورىغا چۈشەر» دەپتىكەن، تۆرگە چىققىنىمدىن كۆرە، پەگاھدا تۇرغىنىم ياخ- شىدەك قىلىدۇ، — دەپ سايتۇ. شۇئان ھەممە: «ۋاي، تاپتى... تاپتى !...» دەپ چۇقان كۆتۈرۈشۈپ، «رەمچى»گە قالدۇرۇلغان تۆردىكى كىگىزنى قايرىپ ئاستىدىن يوغان بىر پاقىنى ئېلىپ تالاغا ئاچىقىپ تاشلىۋېتىپتۇ. ئەسلىدە ئۇلار شەھەرگە كېلەر - كەلمەي داڭق چىقارغان بۇ «ئەۋلىيا رەمچى»نى سىناپ كۆر- مەكچى بولۇپ، ئەتەي شۇنداق ئورۇنلاشتۇرغانىكەن. «رەم- چى»نىڭ ئۇنى دەرھال «تېپىۋېلىشى» ئۇلارنى ھەقىقەتەنمۇ قا- يىل قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ «رەمچى»نىڭ شۆھرىتى تېخىمۇ ئېشىپتۇ. شۇ چاغلاردا پادىشاھنىڭ ياخشى كۆرىدىغان بىر ئۈزۈكى يوقىلىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بارلىق موللا - ئۆ- لىمالارنى يىغىپ، ئۈچ كۈنگىچە ئۈزۈكنى تېپىشنى، ئەگەر تا- پالمىسا، ھەممىسىنىڭ كاللىسى ئېلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. ئۇلار قانچە كىتاب كۆرسىمۇ، ئۈزۈكنى تاپالماپتۇ. ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، پادىشاھ ئۇلارنى ئوردىغا چاقىرىپتۇ. شۇ چاغدا ئارىدىن بىرى پادىشاھقا ئېگىلىپ تەزىم قىلىپ:
— ئى پادىشاھىئالەم، ئاڭلىساق شەھىرىمىزگە بىر رەم- چى كەپتۇ، ئۇ يىتىپ كەتكەن ھەرقانداق نەرسىنى تاپالايدى- كەن. شۇ كىشىنى ئەكەلدۇرۇپ سوراپ باقسىلا. مۇبادا ئۇمۇ تاپالماي قالسا، بىزنى شۇ چاغدا ئۆلتۈرسىلىمۇ كېچىككەن بولمايلا، — دەپتۇ. چاپارمەنلەر «رەمچى»نى دەرھال ئېلىپ كەپتۇ. «ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك - پوك» دېگەنىدەك، بۇ «رەم- چى» ئۆزىنى تۇتۇشقا ھەرقانچە تىرىشسىمۇ، پۇت - قولى تىترەشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭغا قاراپ:
— ئەگەر سەن رەمچى قىياپىتىگە كىرىۋالغان ئالدامچى

بولمىساڭلا، ئۆزۈكنى دەرھال تاپالايسەن، تاپالمىساڭ، بۇ يەر-دىن تىرىك چىقىپ كېتىمەن دەپ خىيال قىلما ! — دەپتۇ.

— بېشىم بىلەن، — دەپتۇ بايۋەچچە ئۆزىنى تەسلىكتە بېسىپ، — بىراق، بۇ ئىش خېلى چىگىشتەك قىلىدۇ، شۇڭا مېنىڭ كىتاب كۆرۈپ، توغرا ھۆكۈم چىقىرىشىم ئۈچۈن ئۈچ كۈنلۈك سۈرۈك بېرىشكە بولامدىكىن؟

بايۋەچچە بۇ سۆزنى ئېيتىشتا، قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئۆ-لۈمگە تۇتۇپ بەرگەندىن كۆرە، غىپلا قىلىپ باشقا شەھەرگە قېچىپ كېتىش پۇرسىتىنى يارىتىشنى كۆزدە تۇتقانىكەن. پا-دىشاھ خۇددى ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالغاندەك:

— بولىدۇ، بىراق ئوردىدىن چىقىپ كەتمەيسەن، مەن سېنى مەخسۇس ئۆي، مەخسۇس تاماق بىلەن تەمىنلەيمەن، ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە كۆرۈشىمىز، — دەپ سۆزىنى تۈگىتىپتۇ. ئەمدى بايۋەچچىگە مەخسۇس ئۆيگە سولىنىۋېلىپ، ئۆلۈمنى كۈتۈپ يېتىشتىن باشقا يول قالماپتۇ. بىر كۈن ئۆتۈپتۇ، ئىككى كۈنمۇ ئۆتۈپتۇ، ئەمدى تاڭ ئاتسىلا ئۈزۈكنى تاپالمىد-غانلىقى ئۈچۈن كاللىسىنىڭ ئېلىنىدىغانلىقىدا گەپ يوق.

بايۋەچچە ئويلىغانسېرى قاتتىق ۋەھىمىگە چۈشۈپ، خۇدد-نى يوقىتىشقا باشلاپتۇ، ئاخىر ئۇ پادىشاھنىڭ ئالدىدا سوراق-قا تارتىلىپ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغاندىن كۆرە، ئۆزىنى ئۆزى ئۆلتۈرۈۋېلىش قارارىغا كەپتۇ - دە، قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئەل ئايىغى بېسىلىشى بىلەن ئىشىك - تۈڭلۈكنى مەھكەم تاقاپ، ئېسىلىپ ئۆلۈۋېلىش ئۈچۈن ئۆزىگە سىرتماق سالپتۇ، بىراق ئۆزىنى بىراقلا تاشلاشقا جۈرئەت قىلالماي، ئارغامچىنى بويند-غا سېلىپ تۇرۇپ، ئۇنى قولى بىلەن ئاستا چىڭىتىپتۇ - دە، «چىق جان، چىق جان» دەپ ئىلتىجا قىلىشقا باشلاپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئىشىك قېقىلىپ، نالە قىلغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ-

تۇ. بايۋەچچە قۇلاق سالغۇدەك بولسا، ئىشىك ئالدىدا بىرى: «مەن سىلىدىن ئۆتۈنەي، ئۇلۇغ ئەۋلىيا غوجام، ئۇزۇكنى مەن ئالغان. بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن» دەۋاتقۇدەك. بايۋەچچە ھەيران بولۇپ، ئارغامچىلىرىنى يىغىشتۇرۇپ قويۇپ ئىشىكنى ئاچقانىكەن، بىر كىشى ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە بايۋەچچىنىڭ ئايىغىغا ئۆزىنى تاشلاپتۇ.

— سەن كىم بولىسەن؟ — دەپتۇ بايۋەچچە ئۆچكەن ئۈمىد شامىنىڭ قايتا پىلىلداپ يېنىشقا باشلىغانلىقىنى سېزىپ، يۈرىكى ئوينىغان ھالدا.

— مەن پادىشاھنىڭ ساراي خىزمەتچىسى، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى پادىشاھقا سادىق بولۇپ ئىشلەۋاتقانىدىم، يېقىندا قايسى شەيتان ئازدۇردىكىن، سارايدا پادىشاھنىڭ ئۇزۇكىنى ئوغرىلاپ قېلىپ تىقىۋالغانىدىم. سىلى ئوردىغا پەيدا بولغان كۈندىن باشلاپ ماڭا ئەندىشە چۈشتى، چۈنكى سىلىنىڭ داڭقىلىرىنى مەنمۇ ئاڭلىغان. شۇڭا، ئىككى كۈندىن بېرى كېچىسى ئىشىكلىرىگە قۇلىقىمنى يېقىپ ئۆينىڭ ئىچىدىكى شەپىنى تىڭشاۋاتىمەن. بۈگۈن «شەيخجان، شەيخجان» دەپ ئېتىمنى ئاتاۋاتقانلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. سىلىدىن گۇناھىمنى تىلەي، مېنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالسىلا، — دەپتۇ ساراي خىزمەتچىسى.

بايۋەچچە ئىشنىڭ تېگى- تەكتىنى چۈشىنىپتۇ. ئۇ ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ، قانداقلا بولمىسۇن ئۆزىنىڭ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولغان بۇ كىشىنىمۇ قۇتقۇزۇپ قېلىشنىڭ چارىسىنى ئىزدەشكە كىرىشىپتۇ. ئاخىر چارىمۇ تېپىلىپتۇ. ساراي خادىمى بۇ چارىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولىدىغانلىقىدىن كۆڭلى تىنىپ، ئۆزىگە تېگىشلىك ۋەزىپىنى ئادا قىلىشقا خۇشال- خۇرام چىقىپ كېتىپتۇ. بايۋەچچىمۇ ھەقىقىي بايۋەچچىلەرگە خاس خاتىرجەملىك بىلەن ئۇيقۇغا كېتىپتۇ.

تالڭ ئېتىپتۇ، بايۋەچچە تېزلىك بىلەن كېيىنىپ، ئەتىر-گەنلىك تاماقنى ئىشتىها بىلەن يەپ، كىگىز كىتابنى قول-تۇقىغا قىستۇرۇپ، مەغرۇر قەدەم تاشلاپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپتۇ.

— قۇدرەتلىك شاھىم، — دەپتۇ ئۇ سالام بەجا كەلتۈر-گەندىن كېيىن، — پېقىرلىرى تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنى ئادا قىلىپ ئالدىلىرىغا كەلدى.

— ناھايىتى ياخشى، — دەپتۇ شاھ ئۇنىڭغا خۇشاللىق بىلەن نەزەر تاشلاپ، — قېنى، بايان قىل.

— كىتابنىڭ ئىزهار قىلىشىچە، ئۇزۇك ئوغرىلانمىغان ياكى يىتمىگەن.

— هە، بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — دەپتۇ شاھ قاشلىرىنى يىمىرىپ.

— ئۇنى غازلىرىدىن بىرى دانغا ئارىلاشتۇرۇپ يەۋالغان.

— مەيلى، شۇنداقمۇ دەيلى، — دەپتۇ پادىشاھ ئىشەنگۇ-سى كەلمەي، — سەن شۇ غازنى تاپالامسەن؟

— ئەلۋەتتە تاپقىلى بولىدۇ، — دەپتۇ «رەمچى» ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇپ، — بۇنىڭ ئۈچۈن غازلارنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ.

— بولىدۇ، — دەپتۇ شاھ يەنىلا ئىشەنمىگەن قىياپەتتە، — قېنى، غازلار رەمچىنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈلسۇن.

غازلار كەلتۈرۈلۈپتۇ، «رەمچى» بىر كىتابقا، بىر غازنىڭ كۆزى ۋە قانات - قۇيرۇقلىرىغا قاراپ، ئۇلارنى ئالدىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ. غازلارنىڭ كۆپ قىسمى ئۆتۈپ بوپتۇ، ئۇزۇكنى «يەۋالغان» غاز تېخىچە كۆرۈنمەپتۇ. پادىشاھ-نىڭ تاقىتى - تاق بولۇشقا باشلاپتۇ، بايۋەچچىمۇ جىددىيلى-شىپ قاپتۇ، «ئەگەر بۇ ئىش بېجىرىلمىگەن بولسا...» بايۋەچ-

چىنىڭ دەرگۇمان بولغان كۆزلىرى كىشىلەر ئارىسىدىكى ساراي خادىمىغا تىكىلىپتۇ، ساراي خادىمى ناھايىتى خاتىرجەم كۆرۈنۈپتۇ. دېمەك، ئىش بېجىرىلگەن. بايۋەچچە يەنە بىر قانچە غازنى ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ ئۈزۈك «يەۋالغان» غاز كۆرۈنمەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئۆتكۈزە - ئۆتكۈزە ئەڭ ئاخىرقى غازغا كەلگەندە، ئۇنىڭ نۇرسىزلىشىپ كەتكەن كۆزىگە قاراپلا ئۇنىڭ ئۈزۈك «يەۋالغان» غازنىڭ دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى بىلىۋاپتۇ. دەرھەقىقەت، ساراي خادىمى بىلەن كېلىشكىنى بويىچە ئۇنىڭ قانىتىدىن بىر پەي بەلگە ئۈچۈن سۇندۇرۇلغان. بايۋەچچە ئۇنى پادىشاھقا شەرەت قىلىپ:

— بىز ئىزدىگەن غاز مانا مۇشۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ غازنى سويۇشقا بۇيرۇپتۇ. غاز سويۇلۇپتۇ، ئۈزۈك ئۇنىڭ يەملىكىدىن چىقىپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ چىرايى نۇرلىنىپ، «رەمچى»نىڭ ئەۋلىيالىقىغا ناھايىتى قايىل بوپتۇ ۋە ئۇنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي، ئۇنى ئۆزىگە مەسلىھەتچى قىلىپ ئورنىدا ئېلىپ قاپتۇ.

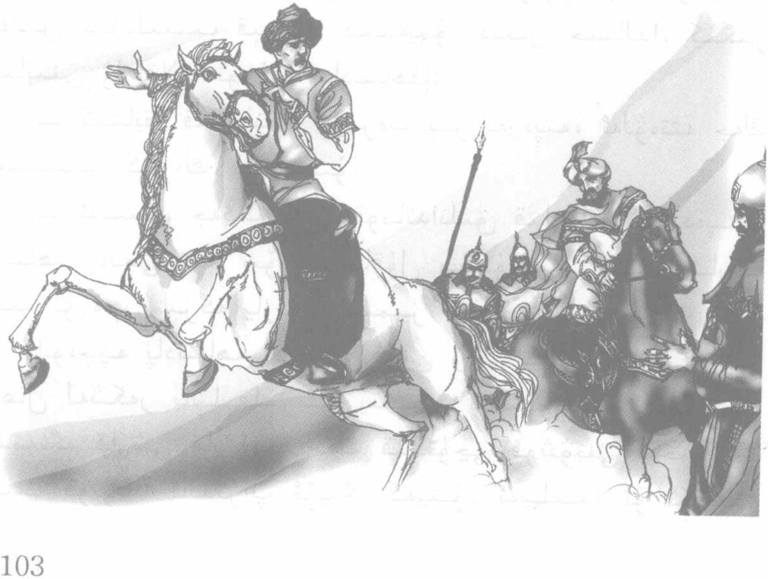

بەتخەجلىكى تۇپەيلىدىن مال ـ دۇنياسىدىن ئايرىلىپ، بىر پارچە نانغىمۇ زار بولۇپ قالغان بايۋەچچە ئەنە شۇ كۈندىن باشلاپ ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ، بىراق غەم ـ ئەندىشىدىن خالىي بولالماپتۇ. ئۇ قاچاندۇر بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ساختا قىياپىتىنىڭ ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ يۈرىدىكەن، ھەتتا چۈشىدىمۇ مۆڭدەرەپ تۇرۇپ كېتىدىغان ھالەتكە كېلىپ قاپتۇ. ئەنە شۇ كۈنلەردە پادىشاھ ئۇنى تۇيۇقسىز ئالدىغا چاقىرىپتۇ. ئەسلىدە بۇرۇندىن تارتىپ بۇ پادىشاھلىققا چىشىنى بىلەپ كېلىۋاتقان قوشنا پادىشاھلىق لەشكەر تارتىپ كېلىۋاتقانىكەن. بۇنىڭدىن قاتتىق ھودۇققان پادىشاھ «قارشى تۇرۇش كېرەكمۇ ياكى تىز پۈكۈپ، ئۇلارنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ كېتىشىگە يول قويۇش كېرەكمۇ؟» دېگەن مەسىلە ئۈستىدە «رەمچى»دىن مەسلىھەت سورىماقچىكەن. «رەمچى» ئەھۋالنى ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭ بەربىر بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئاشكارىلىنىپ رەسۋا بولىدىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئىككى تەرەپنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ، پاتىپاراقچىلىقتىن پايدىلىنىپ قېچىپ كەتمەيمۇ، دېگەن خىيالدا، كىگىز كىتابىنى ۋاراقلاپ تۇرۇپ، پادىشاھقا:

— كىتابقا قارىغاندا، نۇسرەت بىز تەرەپتە، ئەلۋەتتە جەڭ قىلىشىمىز كېرەك، — دەپتۇ.

— ئەمىسە، جەڭگە سىز قوماندانلىق قىلىڭ، — دەپتۇ پادىشاھ «رەمچى»نىڭ سۆزىگە ماقۇل بولۇپ، — بىز ئارقا سەپتە تۇرۇپ سىزگە ياردەملىشىمىز.

بايۋەچچە پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى رەت قىلالماپتۇ. ئۇ دەرھال لەشكەر باشلىقلىرىنى يىغىپ، باستۇرۇپ كېلىۋاتقان دۈشمەنگە قارشى قايتۇرما جەڭ قىلغۇچى قوشۇننى تەخمۇتەخ قىلىپ قويۇپ، ئالدىراپ ئۆيىگە كەپتۇ. ئەسلىدە ئۇ ئۆيدىن

تالاغا چىقماي، ئۆز ئۆمرىنى ئەيش ـ ئىشرەت بىلەنلا ئۆتكۈزۈپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئات مىنىشنىمۇ بىلمەيدىكەن، شۇڭا ئۇ خوتۇنىغا بىر قازان يار يېلىم قايناتقۇزۇپ، ئۇنى ئۆزىگە توقۇلغان ئاتنىڭ ئېگىرىگە راسا سۇركەپتۇ ـ دە، ئۇستىگە چىقىپ مىنىۋاپتۇ، يار يېلىم دەرھاللا قېتىپ، ئۇنى ئېگەر بىلەن مەھكەم بىرلەشتۈرۈۋاپتۇ. ئۇ قوشۇننىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۈرۈش قىلىشقا بۇيرۇق بېرىپتۇ. شۇئان ناغرا ـ كانايلار چېلىنىپ، نەچچە مىڭ ئاتلىق لەشكەر شىددەت بىلەن ئىلگىرىلەپتۇ. بايۋەچچە مىنگەن ئات جەڭ ۋە بەيگە كۆرگەن، ئەڭ يۈگۈرۈك ئاتلاردىن بولغاچقا، باشقا ئاتلاردىن يول تالىشىپ، ھەممىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپتۇ ـ دە، كېلىۋاتقان دۈشمەن توپىغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپتۇ. قورققىنىدىن ئالاقزادە بولۇپ كەتكەن بايۋەچچە كەينىگە ياناي دېسە، ئاتنىڭ تىزگىنىنى باشقۇرالماپتۇ، ئۆزىنى يەرگە تاشلاي دېسە، ئېگەردىن ئاجرىيالماپتۇ. ئات بولسا، دۈشمەنگە قارشى چېپىۋېرىپتۇ. ئۆز قوماندانىنىڭ بۇ «قەھرىمان»لىقى قوشۇننى تېخىمۇ روھلاندۇرۇۋېتىپتۇ. ھەممىسى قوماندانغا ئەگىشىپ، قىيقاس ـ چۇقان بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەۋېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بايۋەچچىنىڭ ئېتى دۈشمەن قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئازلا قاپتۇ. ئۇ كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە يۈز بېرىدىغان قاتتىق توقۇنۇشتىن خۇدىنى يوقىتىپ كېتىۋاتقىنىدا، ئېتى بىر يانغا ئېگىلىپ ئۆسكەن بىر توغراقنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. بايۋەچچە ئاتتىن ئاجرىۋېلىش ئۈچۈن تېزلىك بىلەن توغراقنى قۇچاقلاپتۇ، كىم بىلسۇن، تېگى پورلىشىپ قاقشال بولۇپ قالغان بۇ توغراق شۇئان قاراسلاپ سۇنۇپ ئېگەرنىڭ ئالدىغا چۈشۈپتۇ، ئات بولسا، يۇلقۇنۇپ توغراقنى سۆرىگەن پېتى دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ ـ دە،

نۇرغۇن دۈشمەن لەشكەرلىرى توغراق پۇتاقلىرىغا ئۇرۇلۇپ
ھالاك بوپتۇ. قالغانلىرى يوغان بىر تۈپ توغراقنى يۆلىۋېلىپ
باستۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ مىسلى كۆرۈلمىگەن «باتۇر»غا دۈچ
كېلىشتىن قورقۇپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قېچىپتۇ. بايۋەچچە-
نىڭ لەشكەرلىرى قاچقانلارنى قوغلاپ يۈرۈپ قىرىشقا باشلاپ-
تۇ. شۇ ئەسنادا بايۋەچچىنىڭ ئېتى ئۇلۇغ سۇغا دۈچ كېلىپ،
ئېقىننى يېرىپ ئۈزۈپ ئۆتۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئېگەرگە يې-
پىشتۇرۇلغان يارىپىلىممۇ ئېرىپ، بايۋەچچىمۇ ئېگەردىن
ئاجراپتۇ. ئۇ ئاتتىن چۈشۈپ، كىيىملىرىنى يۇيۇپ قۇرۇتۇپ-
تۇ. شۇ چاغدا ئۇنىڭ بىرمۇ ئادەم چىقىم قىلماي دۈشمەن
ئۈستىدىن تولۇق غەلىبە قىلغان قوشۇنى يېتىپ كېلىپ، ئۇ-
نى چۆرىدىگەن ھالدا خۇشال - خۇرام شەھەرگە قايتىپتۇ. بۇ-
نىڭدىن خۇشاللانغان پادىشاھ بايۋەچچىگە ئۆز تەختىنىڭ يېنىد-
دىن ئورۇن بېرىپ، ئۇنىڭ شەرىپىگە تۆت كېچە - كۈندۈز
زىياپەت ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ ۋە ئۇنى: «ئەۋلىيا رەمچى، چاقماق
سەركەردە» دەپ ئاتاپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ ئاشۇ نامى مەملىكەت ئىچى
ۋە سىرتىنى بەكمۇ زىلزىلىگە سېلىۋەتكەچكە، ئۇنىڭ قايتا
كىگىز كىتابنى قولغا ئېلىشىغا ياكى جەڭ ئېتىغا مىنىپ
سەركەردىلىك قىلىشىغا تېگىشلىك ھېچقانداق ۋەقە چىقمىغان-
مىش، شۇڭا ئۇ ئاخىرقى ئۆمرىنى ئوردا ئىچىدە خۇشال -
خۇرام ئۆتكۈزگەنمىش.

بىر تىللانىڭ ئاقىۋىتى

بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. كۆپ زامانلار ئىلگىرى مەلۇم شەھەردە ھايانكەشلىك قىلىپ بېيىغان ئاتاق باي دېگەن بىر بېخىل سودىگەر بولغانىكەن. ئۇ بىر قېتىم يىراق بىر شەھەرگە بېرىپ سودىگەرچىلىك قىلىپ كۆپ پايدا تېپىپتۇ، ئۆيدىن چىققىلى ئۈچ ئاي بولدى دېگەن كۈنى يورغا ئېتىغا مىنىپ، قىرىق قېچىرغا تاۋار - دۇردۇن ئارتىپ بىر نەچچە مالىيىغا ھەيدىتىپ، ئۆز يۇرتىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ، بىرنەچچە كۈن يول يۈرۈپ، يول يۈرگەندىمۇ مول يۈرۈپ، نەچچە تاغ - دەريادىن، نەچچە شەھەر - دالىدىن، نەچچە يېزا - سەھرادىن ئۆتۈپ، بىر كۈنى كەچ پېشىن مەزگىلدە ئۆزى تۇرۇشلۇق شەھەرنىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى چوڭ مازارغا يېتىپ كەلگەندە، بىر پۈچۈق گۈمبەزنىڭ ئالدىدا بىرىنىڭ نالە - پەرياد قىلىپ زارلىنىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئاتاق باي: «بۇ نىمە ئىشتۇ؟» دەپ، ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، ھېلىقى پۈچۈق گۈمبەزنىڭ قېشىغا بېرىپ قارىغۇدەك بولسا، بىر قارىغۇ سوپى ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ: «ئەي قۇدرىتى ئۇلۇغ ئاللا ئىگەم، بىر سېخىينىڭ قولى ئارقىلىق بىر تىللا ئاتا قىلساڭ، مەن ئۇنى كۆزۈمگە ئۈچ قېتىملا سۈرتۈپ قولىغا بەرسەم، كۆزۈم ئېچىلىپ، مۇراد - مەقسىتىم ھاسىل

بولاتتى» دەۋاتقۇدەك. ئاتاق باي بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ھەيران قاپتۇ ۋە قارىغۇ سوپىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ، ئىتىنى دېۋىتىپ كەپتۇ ـ دە، ھەميانىدىن بىر تىللانى چىقىرىپ:

— ھەي سوپى، مانا ماۋۇ تىللانى ئېلىپ كۆزۈڭگە قاداغۇچە سۈرتۈۋال، — دەپ تەڭلەپتۇ.

سوپى تىللانى قولىغا ئېلىپ: «يا رەببىم، ھىممىتىڭگە كۆپ رەھمەت!» دېگىنىچە كۆزىگە سۈرتۈشكە باشلاپتۇ. ئاتاق باي بولسا تىللانى قاچان قايتۇرۇپ بېرەركىن دەپ تەقەززالىق بىلەن قاراپ تۇرۇپتۇ. سوپى تىللانى خېلى ئۇزاققىچە كۆزىگە سۈرتكەندىن كېيىن ئەپچىللىك بىلەن قوينىغا تىقىپ، تىللا بەرگەن كىشىنىڭ كەتكەن ـ كەتمىگەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن يەنە ھېلىقى سۆزلىرىنى تەكرارلاپتۇ. ئاتاق باي ئاچچىقلىنىپ:

— ھەي مۇتتەھەم، مەن بەرگەن تىللانى كۆزۈڭگە ئۈچ قېتىم ئەمەس، ئۈچ يۈز قېتىم سۈرتتۈڭ، كۆزۈڭمۇ ئېچىلمىدى. تىللايىمنى قايتۇرۇپ بېرىش بۇياقتا قېلىپ، تېخى ئۇنى قوينۇڭغا سېلىۋېلىپ، يەنە نومۇس قىلماي تىللا تىلەۋا-

تامسنا؟ ــ دەپ قاتتىق غەزەپكە كەپتۇ. سوپى ئاتاق باينىڭ
سۆزىگە پەرۋا قىلماستىن، ئۆز مۇناجىتىنى تەكرارلاپتۇ. قەھر ـ
غەزەپتىن ئۆتى يېرىلغۇدەك بولغان ئاتاق باينىڭ تاقىتى ـ
تاق بولۇپ، ئەرۋاھى پەلەككە ئۆرلەپ، ئۆزىنى باسالماستىن
ئاتتىن ئېگىشىپ سوپىنىڭ ياقىسىدىن قاماللىۋاپتۇ ـ دە:
ــ ھەي كاززاپ سوپى، تىللانى قايتۇرۇپ بەر ! ــ دەپ
ۋارقىراپتۇ. سوپى ئىككى قولى بىلەن گۇمبەزنىڭ تېمىنى
مەھكەم تىرەجەب تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنىلا ھېلىقى سۆزىنى
تەكرارلاپتۇ. ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاتتىق ماجىرا چىد-
قىپتۇ. چوڭ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يولۇچىلار بۇ جاڭجال-
نى ئاڭلاپ گۇمبەزنىڭ يېنىغا كېلىشىپتۇ ۋە شۇنچىۋالا باي
بىر سودىگەرنىڭ مىختەك تۇرۇپ بىر قارىغۇدىن تىللا تالىد-
شىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «توۋا، شۇنچە كاتتا باي تۇرۇپمۇ،
ئۆتكەن ـ كەچكەنلەردىن تىلەپ جان بېقىۋاتقان ئاشۇ قارىغۇ
سوپىغا ئېسىلىۋېلىپ، تىللا تالىشىۋاتقىنىنى قاراڭ» دەپتۇ.
يەنە بەزىلىرى: «ئاتاق باي مانا مۇشۇنداق بىرەر ـ يېرىم يار-
ماقنىڭ تۆشۈكىدىن پىل ئۆتكۈزۈپ، مىسكىنلەرنى قاقتى ـ
سوقتى قىلىپ، مال ـ دۇنيانى كۆپ يىغىپ باي بولغان» دې-
يىشىپتۇ. كىشىلەرنىڭ تاپا ـ تەنىسىگە چىدىيالمىغان ئاتاق
باي: «خەپ، توختاپتۇر، سوپى، مەن سېنى ئاناڭدىن تۇغۇلغىد-
نىڭغا تويغۇزمىسام، ئاتامنىڭ بالىسى بولماي كېتەي» دەپتۇ ـ
دە، ئېتىغا مىنىپ ئۆيگە راۋان بوپتۇ. ئۇ كېتىۋېتىپ ئۆز ـ
ئۆزىگە غوڭشىپ، ماۋۇ بىر قارىغۇ سوپىنىڭ مېنى ئەخمەق
قىلغىنىنى قارا، دەپ ئويلاپ، يولۇچىلارنىڭ تاپا ـ تەنە، ئاھا-
نەتلىرىگە ئاچچىقلىنىپتۇ، ئۆيىگە كىرگەندىن كېيىنمۇ ئاچ-
چىقى زادىلا ياناپتۇ، ھەتتا گېلىدىن تاماقمۇ ئۆتمەپتۇ. ھە
دەپ ئۇنىڭ: «ئەستاغپۇرۇللا، ئەستاغپۇرۇللا !» دەپ، ئۇلۇغ ـ

كىچىك تىنىپ، ئېڭەك تىرەپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرگەن خوتۇنىنىڭ كۆڭلىدىن ئېرىم بۇ قېتىمقى سەپەردە بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغان ئوخشايدۇ، دېگەن خىيال كېچىپ، ئىشىنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ:

— دادىسى، نېمە بولدىلا؟ بەكمۇ پەرشان كۆرۈنىلدىغۇ؟ يولدا بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ ـ يا؟ — دەپ زىغىرلاپ سوراشقا باشلاپتۇ. باي خوتۇنىغا سوپى بىلەن ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا بولۇپ ئۆتكەن تىللا ماجىراسىنى سۆزلەپ، راسا قايناپ كېتىپتۇ. ئۇ خوتۇنىنىڭ تەسەللى بېرىشىگىمۇ قۇلاق سالماي مازارغا بېرىپتۇ.

ئەسلىدە بۇ مازاردا ئۈچ قارىغۇ سوپى بولۇپ، ئۇلار بىر ـ بىرلىرى بىلەن ئېجىل ئىكەن. ئۇلار خىلمۇخىل ئالدامچىلىق ئۇسۇللىرىدىن پايدىلىنىپ پۇل تېپىشنى ئۆزلىرىگە كەسىپ قىلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىككىسى خېلى بالدۇرلا بىردىن تىللالىق بولغانىكەن. ھېلىقى سوپى قالغان ئىككى سوپىغا ئۆزىنىڭ بىر تىللانى قولغا چۈشۈرۈش كويىدا ئىشلەتكەن ھىيلىسىنى سۆزلەپ بېرىۋاتقان چاغدا ئاتاق باي يېتىپ كەپتۇ ۋە ئېتىنى نېرىراق يەرگە باغلاپ قويۇپ، پۇتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ، شەپە چىقارماي كېلىپ قارىغۇ سوپىلار ياتقان گۈمبەز تۈۋىدە ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىنى تىڭشاپ تۇرۇپتۇ. ئۆزىنىڭ تىللاسىنى ئېلىۋالغان ھېلىقى سوپىنىڭ ئۆزىنى ماختاپ: «باي سودىگەرنى راسا بىر بابلىدىم ـ دە» دېگىنىنى ئاڭلاپ ئىچى ئۆرتىنىپ كېتىپتۇ، ئۇ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، سوپىلارنىڭ يەنە نېمە دېيىشىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقماقچى بوپتۇ.

— ھەممىمىز بىردىن تىللالىق بوپتۇق ـ دە ! — دېيىشىپتۇ قارىغۇ سوپىلار. ئارىسىدىن بىرى ھەمراھلىرىدىن:

— ئاغىنىلەر، سىلەر تاپقان تىللايىڭلارنى قەيەرگە قويـ-
دۇڭلار؟ — دەپ سوراپتۇ.
— مەن تىللايىمنى هاسامغا جايلىدىم، — دەپتۇ بۇلۇڭدا
ياتقان سوپى. يەنە بىرى:
— مەن جەندەمنىڭ ياقىسىغا جايلىدىم، — دەپتۇ. ئاندىن
ئۇلار يېڭى تىللالىق بولغان سوپىدىن:
— سەنچۇ، ئاغىنە، تىللايىڭنى نەگە يوشۇرۇپ قويدۇڭ؟ —
دەپ سوراپتۇ. ئۇ كۆرەڭلىگەن هالدا:
— تۇمىقىمنىڭ قاسقىنىغا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. ئا-
تاق باي ئۈچ تىللانىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ناهايىتى خۇش بوپتۇ
ۋە بىر ئامال قىلىپ بۇ ئۈچ تىللانى قولغا چۈشۈرۈۋالماقچى
بوپتۇ. ئۇ ئىشىكتىن غىپپىدە كىرىپتۇ - دە، سوپىلارنىڭ
يېنىغا بېرىپ جىم تۇرۇپتۇ. شۇ چاغدا سوپىلارنىڭ بىرى يەنە
بىرىگە:
— قېنى، هاساڭنى ماڭا سۇنۇپ باققىنا، تىللا ئوبدان
جايلاشتۇرۇلدىمۇ، يوق، كۆرۈپ باقاي، — دەپتۇ.
— ماقۇل، — دەپتۇ هاسىلىق سوپى، — سەنمۇ جەن-
دەڭنى سالغىن، مەنمۇ كۆرۈپ باقاي.
ئۇلار بىر - بىرىگە هاسا ۋە جەندىلىرىنى سۇنۇپتۇ. ئاتاق
باي بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، جەندە بىلەن هاسىنى
ئەپچىللىك بىلەن ئېلىۋېلىپ، يەنە پايلاپ تۇرۇپتۇ. بىردەمدىن
كېيىن ئىككى سوپى يېڭىدىن تىللالىق بولغان سوپىغا:
— سەن تاپقان تىللايىڭنى تۇمىقىڭغا جايلىغان بولساڭ،
قېنى، قانداقراق يوشۇردۇڭ، بىر كۆرۈپ باقمايلىمۇ؟ — دەپ
سوراپتۇ.
— مانا، كۆرسەڭلار، كۆرۈپ بېقىڭلار، — دەپتۇ هېلىقى
سوپى تۇمىقىنى تەڭلەپ. ئاتاق باي تۇماقنىمۇ قوشۇۋېلىپ ئې-

لىۋاپتۇ ـ دە، گۇمبەزنىڭ سىرتىغا چىقىپ، بۇ قارىغۇلار ئەمدى قانداق قىلىشاركىن دەپ، ماراپ تۇرۇپتۇ.

سوپىلار بىر ـ بىرىدىن جاۋاب كۇتۇشۇپ بىرھازا ئولتۇ- رۇشقاندىن كېيىن، ئارىسىدىن بىرى قوپۇپ:

— ئاغىنىلەر، كۆرۈپ بولدۇڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. قالغان ئىككىسى:

— نەدىكىنى، بىز ھېچنېمىنى كۆرمىدۇق، ھەنىۋانى سەنلا كۆرۈۋاتقان ئوخشىمامسەن؟ — دېيىشىپتۇ.

— نەدىكىنى، مېنىڭ قولۇمدا ھېچ نەرسە يوق، سىلەر ئۆزۈڭلار ئېلىۋېلىپ، نېمىشقا يالغان سۆزلەيسىلەر؟ ! — دەپ كايىپتۇ ھېلىقى سوپى. بۇنى ئاڭلىغان ئىككى سوپى: «سەن ئالغان ئەمەسمىدىڭ؟ سەن ئالدىڭ، سەن ئالدىڭ» دېيىشىپ، بىر ـ بىرىگە يامىشىپتۇ، ھېلىقى سوپىمۇ يامىشىپتۇ، چىر- مىشىپتۇ. ئۇلار ئۆزئارا بىر ـ بىرىنى تاتىلىشىپ، ئۇرۇشۇپ ـ سوقۇشۇپ، ئۇسۇشۇپ دېگەندەك ئۇستىۋاشلىرىنى قىيما ـ چىيما قىلىشىپ، باش ـ كۆزلىرىنى يېرىشىپتۇ. ئاتاق باي

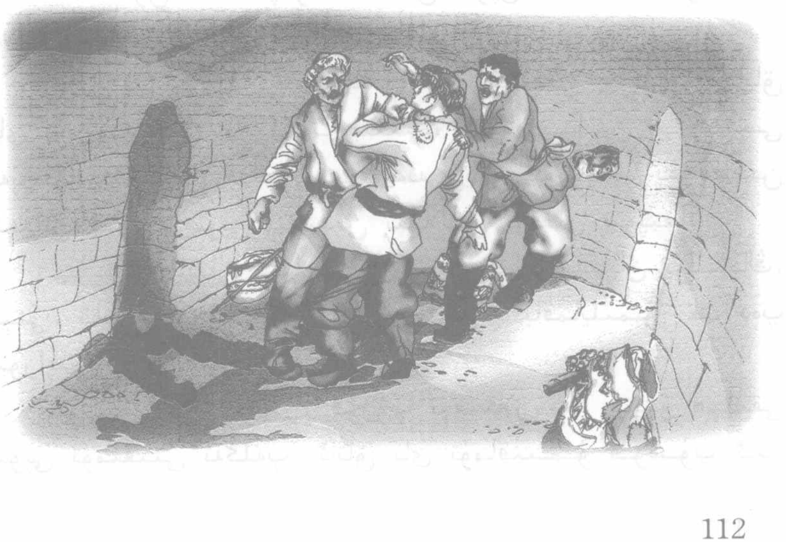

بولسا ئۇلارنى ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ تاماشا كۆرۈپ، ئىچىدە، خوپ بولدى، مېنى ئەخمەق قىلغانىڭ جاجىسى شۇ ! دەپ ئويلاپتۇ. كۆپرەك تاياق يېگەن سوپى:

— ھەي ئاغىنىلەر، بىردەم تەخىر قىلىڭلارچۇ ! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ھە، نېمە بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ قالغان ئىككى سوپى بىر - بىرلىرىنى ئۇرۇشتىن توختاپ. ھېلىقى بىرى پەس ئاۋاز بىلەن:

— ئاغىنىلەر، ئارىمىزغا بىرەر يات كىشى كىرىپ قالغان ئوخشايدۇ، — دەپتۇ.

— توغرا، — دەپتۇ يەنە بىرى، — بىزنىڭ كۆزىمىز كۆرمەيدۇ. سىرتتىن يوچۇن ئادەم كىرىپ بىزنىڭ تۇماق، جەندە، ھاسىلىرىمىزنى ئېلىۋالغان ئوخشايدۇ.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ يەنە بىرى، — بىرىمىز ئىشىكنى توسۇپ تۇرايلى، قالغان ئىككىمىز ئۆي ئىچىنى ئاختۇرۇپ، بىزنى ئالدىغان شۇ مۇناپىقنى تۇتۇۋېلىپ، ئەدىپىنى راسا بىر بېرىپ قويايلى.

سوپىلار ماقۇل بولۇشۇپتۇ. بىرى ئىشىكنى توسۇپتۇ، قالغان ئىككىسى گۇمبەزنىڭ تېمىنى ياقىلاپ، ئوغرىنى ئىزدەپتۇ. بىرپەستىن كېيىن ئۇلار بىر - بىرىگە دۇقۇرۇشۇپ:

— مانا ئوغرى ! ئوغرىنى تۇتۇڭلار ! — دەپ ۋارقىرىشىپتۇ. ئۇلار ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈشۈپ، بىر - بىرىنى مۇشتلاپتۇ، تېپىپتۇ، يۈز - كۆزلىرىنى تاتىلاشقا باشلاپتۇ. گۇمبەز ئىچىدە قىيا - چىيا، غەلۋە - غوۋغا، تاراق - تۇرۇق تازا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپتۇ. ئاخىر ئۇلار يەنە ئۆزئارا بىر - بىرىنى ئۇرۇپ - تىللاۋاتقانلىقىنى بىلىپ، بۇ بىمەنە قىلىقلىرى ئار كېلىپ ئۈن سېلىپ يىغلىشىپتۇ. ئاتاق باي ئىشىك

ئالدىدا تۇرۇپ بۇ ھالەتنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىپ كۈلۈپتۇ - دە، ئۈچ تىللانى ئېلىپ، جەندە، ھاسا، تۇماقلارنى ئىشىك ئالدىغا تاشلاپ قويۇپ ئۆيىگە قاراپ راۋان بوپتۇ.

ئاتاق باي ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، مازارلىقتا بېرىپ ئۈچ قارىغۇ سوپىنى بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇشقا سېلىپ قويۇپ تاماشىسىنى كۆرۈپ، ئۈچ تىللانى ياندۇرۇپ كەلگەنلىكىنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپ ماختىنىپ كېتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان خوتۇنى ئېرىدىن نارازى بولۇپ:

— دادىسى، شۇمۇ قىلىق بولدىمۇ؟ بىر تىللانى دەپ ئۈچ قارىغۇغا شۇنچىۋالا ئازار بەرگىنىڭىز نېمىسى؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلارنىڭ مىڭ تەسلىكتە تاپقان تىللالىرىنىمۇ قوشۇپ ياندۇرۇپ كەپسىز، — دەپ كايىشقا باشلاپتۇ ۋە تىللالارنى ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىشنى ئېيتىپ غەلۋە قىلىپ، ئېرىنى كېچىچە ئۇخلاتماپتۇ. خوتۇنىنى ئۆز گېپىگە كىرگۈزەلمىگەن ئاتاق باي تىللالارنى ئۆز ئىگىلىرىگە قايتۇرۇپ بەرمىگۇچە ئارام تاپالمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، خوتۇنىدىن:

— ماقۇل، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، قايتۇرۇپ بەرسەم بېرەي، بىراق بۇ تىللالارنى قانداق ئۇسۇل بىلەن قايتۇرۇپ بېرىشىم كېرەك؟ — دەپ مەسلىھەت سوراپتۇ. ئەر - خوتۇن ئىككىسى ئويلىشىپ، قارىغۇ سوپىلارنى ئۆيىگە مېھمانغا چاقىرىش ئۇسۇلى بىلەن ئەكېلىپ تىللالارنى قايتۇرۇپ بېرىش قارارىغا كەپتۇ.

ئەتىسى ئاتاق باي بىر مالىيىنى ئەۋەتىپ قارىغۇ سوپىلارنى چاقىرتىپ كەپتۇ - دە، ئۇلارنى بىر خالىي ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. خىلمۇخىل تائاملارنى راسلاپ، سوپىلارنى تازا مېھمان قىپتۇ. كېچىچە جىدەل قىلىشىپ، بىر - بىرىدىن تاياق يەپ، تىللا دەردىدە يىغلاپ - قاقشاپ تۈزۈكرەك ئۇخلى-

ـماي، ئاچ قورساق تاڭ ئاتقۇزغان بۇ قارىغۇ سوپىلار ئالدىلىـ
ـرىغا ئېلىپ كېلىنگەن پولۇ، مانتا، قەنت ـ گېزەك، ياغلىق
توقاچلارنى مۇگدىشىپ ئولتۇرۇپ تويغىنىنى بىلمەي يەپتۇ.
تاماقتىن كېيىن چاي، چايدىن كېيىن تاماق تارتىلىپ تۇرۇپـ
ـتۇ. سوپىلار بولسا خۇددى كالىدەك پۇشۇلداپ يەپ ـ ئىچىـ
ـۋېرىپتۇ، قورساقلىرى باداڭدەك كېرىلىپ، ئورۇنلىرىدىن تۇـ
ـرۇپ ماڭالماي ياكى ئاپىرىپ قويىدىغان ئادەم چىقماي كۆن
كەچ بوپتۇ. ئاتاق باي كەچقۇرۇنلۇقى سوپىلارنىڭ تىللالىرىنى
قايتۇرۇپ بېرەي دېسە، چىدىماي، بەرمەي دېسە، خوتۇنىنىڭ
جېدەل قىلىشىدىن قورقۇپ، خېلى ئۇزۇنغىچە دېلىغۇل بولۇپ
ئويلىنىپتۇ ـ دە، ئاخىر خوتۇنىغا تۇيدۇرماي تىللالارنىڭ ئور-
نىغا ئاز ـ تولا بىرنەرسە بېرىپ يولغا سېلىۋەتمەيمۇ دېگەن
نىيەتكە كېلىپ، قارىغۇ سوپىلارنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ. سوپىلار
ھەددىدىن زىيادە تويۇپ كەتكەنلىكتىن ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىشىپ:
— ئەي ھۆرمەتلىك باي خوجىكا، بۈگۈن بىز ماكانىمىزغا
قايتىپ كېتەلمەيدىغان ئوخشايمىز. ھۇزۇرلىرىدا بىر كېچە قو-
نۇپ، ئەتە كەتسەك، — دەپ تەلەپ قويۇپتۇ. ئاتاق باي، كېچىچە
قوندۇرسام قوندۇراي، «ئېغىز يېسە، يۈز ئۇيىلىدۇ» دېگەن گەپ
بار، ئەتە بۇ قارىغۇلار مېنىڭ ئىززىتىنى قىلىپ كۆتكىنىمنى
ئويلاپ، يۈزلىرى قىزىرىپ، تىللالارنى تەلەپ قىلىلماس، دەپ
ئويلاپتۇ ۋە ئۇلارنىڭ قونۇپ قېلىشىغا ماقۇل بوپتۇ.

قارىغۇ سوپىلار ئاچ قورساقلىرىغا قۇۋۋەتلىك تاماقلارنى
ھەددىدىن زىيادە كۆپ يەۋەتكەنلىكىدىن سىڭدۈرەلمەي تۈن بويى
غىڭشىپ، دومىلاپ ـ ئېغىناپ تاڭ ئاتارغا يېقىن ئۆلۈپ قاپتۇ.

ئەتىسى ئەتىگىنى ئاتاق باي سوپىلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر
ئالماقچى بولۇپ كىرسە، ئۇلار قورساقلىرى ئېشىلگەن ھالدا
ئۆلۈك ياتقۇدەك. كۈتۈلمىگەن بۇ ئەھۋالدىن ساراسىمىگە

چۈشكەن ئاتاق باي بىشىنىڭ ئىچىمۇ - تېشىمۇ قىتىپ، نىمە قىلىشىنى بىلەلمەي قاپتۇ. ئاخىر ئۇ بىر ھىيلە ئويلاپ تېپىپتۇ ۋە مەدىكار بازىرىغا بىرىپ ئۆزىنىڭ دىتىغا ياققۇدەك مەدىكاردىن بىرنى تېپىپ كەلمەكچى بولۇپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ مەدىكار بازىرىنى كەچ پېشىنگىچە ئارىلاپ يۈرۈپ، تەپسە تەۋرىمەيدىغان، توۋلىسا «ھە» دىمەيدىغان بىر تەلۋىنى ئاران كۆندۈرۈپ، بىر كىچىلىك مەدىكارلىققا ياللىۋېلىپ ئۆيىگە باشلاپ كەپتۇ. ئاتاق باي مەدىكارنى ئايرىم بىر ھۇجرىغا ئەكىرىپ چاي كەلتۈرۈپتۇ، ئاندىن ئۇنىڭغا:

— سەن ئالدى بىلەن چاي ئىچىپ قورساق تويغۇزۇۋال. مەن بىرئاز ۋاقىتتىن كىيىن يىنىڭغا كىرىپ ئىش بۇيرۇيمەن، — دەپ چىقىپ كىتىپتۇ.

ئاتاق باي قازناق ئۆيگە كىرىپ ئۈچ قارىغۇنى ئوخشاش كىيىنلەپتۇ. ئاندىن ئۇلارنىڭ بىرىنى ئاچىقىپ دالاندىكى تاختاينىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇپ، كەچ بولغاندا ھىلىقى مە-

دىكارنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ ۋە:
— مانا ئەمدى سېنىڭ قىلىدىغان ئىشىڭنى كۆرسىتىپ بېـ-
رەي، ئەگەر بۇنى كۆڭۈلدىكىدەك ئورۇندىساڭ، سېنى ئوبدان رازى قىلىمەن. دادام رەھمىتى بۇندىن قىرىق يىل بۇرۇن ئۆلگەنىدى. گۆرىدە ئوتتۇز توققۇز يىل جىم ياتتى. بىر يىلدىن بېرى مېنى كۆپ سېغىنىپ قالدى بولغاي، كېپەنلىكلىرىنى سۆرەپ پات - پات يې- نىپ كېلىۋالىدىغان بولۇپ قالدى. مەن تولا كۆمۈپ زېرىكىپ كەت- تىم. سەن يىراقراق بىر جاڭگالغا ئاپىرىپ يەرلىكىنى چوڭقۇرراق كولاپ، ئۈستىنى قاتتىق چىڭداپ، چىقىپ كېتەلمەيدىغان قىلىپ كۆمۈپ قويۇپ كەلسەڭ، — دەپتۇ. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان مەدىكار ئىچىدە، توۋا قىلدىم، گۆرگە كۆمۈلگەن كىشىنىڭ يېنىپ كەلگى- نىنى شۇ كەمگىچە ئاڭلاپ باقماپتىكەنمەن، مۇشۇنداق ئىشلارمۇ بولىدىكەن. ئېھتىمال بۇ قېرى ھايات ۋاقتىدا ئاسمانغا پىچاق ئا- تىدىغان ئادەم بولسا كېرەك، شۇڭا يەرلىكىدىمۇ شۈك ياتالماپتۇ - دە، دەپ ئويلاپتۇ ۋە:

— بوپتۇ، مەن دادىڭىزنى قېچىپ كېلەلمەيدىغان قىلىپ كۆمۈپ قويۇپ كېلەي، بىراق ئىش ھەققىم ئۈچ تىللادىن كەم بولماسلىقى كېرەك، — دەپتۇ.

— ماقۇل، ئۈچ تىللا بەرسەم بېرەي، — دەپتۇ ئاتاق باي سوپىلارنى تېزرەك كۆمدۈرۈۋېتىپ جاۋابكارلىقتىن قۇتۇلۇشقا ئالدىراپ.

كەچلىكى ئاتاق باي مەدىكارنى دالانغا باشلاپ كىرىپ مۇردىنى كۆرسىتىپتۇ. مەدىكار مۇردىنى بىر ئايلىنىپ كۆ- رۈپ، ئاتاق بايدىن:

— دادىڭىز قارىغۇمىدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ھەئە، قارىغۇ ئىدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ باي ئۇ- نى ئالدىرىتىپ.

مەدىكار مۇردىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، يوغان كەتمەننى كۆتۈرۈپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئاتاق باي مەدىكار ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىن ئىككىنچى مۇردىنى دالاندىكى تاختىنىڭ ئۈستىگە ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئىشىككە مەھكەم قۇلۇپ سېلىپ ئۆز ئۆيىگە كىرىپ يېتىپتۇ. تۈن يېرىم بولغاندا مەدىكار قايتىپ كەپتۇ ـ دە، باينى چاقىرىپتۇ. ئاتاق باي مەدىكارنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

— ھە، كۆمۈپ قويۇپ كەلدىڭمۇ؟ نەگە ئاپىرىپ كۆمدۇڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— دادىڭىزنى يۇقىرىقى مەھەللىدىن ئۆتۈپ، بىر يۇلغۇن دۆۋىسىنىڭ تۈۋىنى چوڭقۇر كولاپ كۆمۈۋەتتىم، — دەپتۇ مەدىكار. ئاتاق باي بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ:

— ھەي، بەكمۇ يېقىن يەرگە كۆمۈپسەن، يەنە قېچىپ كېلەرمىكىن. يۈرگىن، دالانغا چىقىپ كۆرۈپ باقايلى، ئەگەر قېچىپ كەلمىگەن بولسىلا، تىللايغىنى ئېلىپ قايتساڭ بولىدۇ، — دەپتۇ ۋە مەدىكارنى باشلاپ دالانغا چىقىپتۇ. مەدىكار قارىغۇدەك بولسا ھېلىقى مۇردا تاختىنىڭ ئۈستىدە ياتقۇدەك. ئۇ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەن ھالدا يېقىن بېرىپ قارىسا، بايدىقى قارىغۇ مۇردىنىڭ نەق ئۆزى. ئەستاغپۇرۇللا، شۇنچە قىيىنىلىپ ئاپىرىپ كۆمۈپ قويۇپ كەلسەم، مەندىن بۇرۇن قېچىپ كەلگىنىنى قارا بۇ كاساپەتنىڭ، دەپ ئويلاپتۇ ئۇ نېمە قىلاردىنى بىلەلمەي گەجگىسىنى تاتىلاپ.

— مەن دېمىدىممۇ، — دەپتۇ ئاتاق باي، — يىراقراق ئاپىرىپ چوڭقۇرراق كۆمۈۋەتمىسەڭ، مانا مۇشۇنداق ئاۋارە قىلىدۇ.

مەدىكار بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن بىر ئامال تاپقاندەك بوپتۇ ـ دە:

— بۇ نۆۋەت شۇنداق پۇختا كۆمۈۋېتەيكى، دادىڭىز زادى

قېچىپ كېلەلمەيدۇ، — دەپتۇ.

— شۇنداق قىلغىن، — دەپتۇ ئاتاق باي، — زادى قايتىپ كېلەلمەس قىلىپ كۆمۈۋەتسەڭ، سېنى يەنىمۇ ئوبدانراق رازى قىلىمەن.

مەدىكار مۇردىنى كۆتۈرۈپ يەنە يولغا چىقىپتۇ، نۇرغۇن يول يۈرۈپ ھېرىپ - ئېچىپ كەتكەن بولسىمۇ، مۇردىنىڭ قېچىپ كېلىشىدىن ئەنسىرەپ ھاردۇق ئېلىشتىن ۋاز كېچىپ مېڭىۋېرىپتۇ، ئاخىر بىر قورام تاشلىق سايغا بېرىپ قاپتۇ. ئۇ، مۇشۇ يەر تازا مۇۋاپىق ئىكەن، دەپ ئويلاپ، بىر يەرنى كولاپ، مۇردىنى قورام تاشلار بىلەن باستۇرۇپ كۆمۈپتۇ ۋە قېنى، چىقالىغىنىڭنى كۆرەي دەپ، بىردەم قاراپ ئولتۇرۇپ، مۇردىنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ كۆڭلى تىنىپ قايتىپتۇ. مەدىكار ئاتاق باينىڭ ھويلىسىغا كىرىپ ئۇنى چاقىرىپتۇ.

— ھە، قانداق كۆمدۈڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ئاتاق باي مەدىكارغا سىناق نەزەرى بىلەن تىكىلىپ.

— باي ئاكا، قورام تاشلىق ساينى چوڭقۇر كولاپ، يوغان-يوغان تاشلار بىلەن باستۇرۇپ كۆمۈۋەتتىم، ئەمدى ھەرگىزمۇ قېچىپ كېلەلمەيدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ مەدىكار. ئاتاق باي يەنە:

— قېنى، كۆرۈپ باقايلى، — دەپ مەدىكارنى دالانغا باشلاپ كىرىپتۇ. ھېلىقى مۇردا يەنىلا تاختا ئۈستىدە ياتقۇدەك. مەدىكارنىڭ بېشى راسا قېتىپتۇ.

— «مەرتەم، مەرتەم ئۈچ مەرتەم» دەپتىكەن، سەن يەنە بىر قېتىم كۆمۈپ باق، بارلىق ئۇسۇل-چارىلىرىڭنى ئىشلىتىپ كۆر. ئىش ھەققىڭ ئۈچۈن يەنە ئىككى تىللا قوشۇپ بېرەي، — دەپتۇ ئاتاق باي.

مەدىكار ئۈچىنچى مۇردىنى كۆتۈرۈپ يولغا راۋان بوپتۇ. ئاتاق باي ھىيلە-مىكىر ئىشلىتىپ، ئۈچ قارىغۇ سوپىنىڭ جەسىتىنى كۆمدۈرۈۋېتىلگەنلىكىنى ئويلاپ خۇشال بوپتۇ. كېچىچە مۇردا كۆتۈرۈپ ھېرىپ-ئېچىپ، كۆزلىرىنى ئۇگىدەك بىسىپ ئارانلا كېتىپ بارغان مەدىكار ئېزىپ-تېزىپ قېلىپ، باشقا بىر مەھەللىگە كىرىپ قاپتۇ. بۇ چاغدا تاڭمۇ ئېتىشقا ئازلا قالغانىكەن. ئۇ مۇردىنى كۆتۈرۈپ كېتىۋېتىپ، مەھەللە ئىچىدىكى تۆت تەرىپى جىغانلىق بىر چوڭ كۆلنى كۆرۈپتۇ-دە، بۇ مۇناپىقنى كۆلگە تاشلىۋېتەي، كۆلگە چۆكۈپ كەتسە يېنىپ چىقالماس، دەپ ئويلاپ كۆل تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ.

دەل شۇ چاغدا مەزىن ئاخۇنۇم بامدات نامىزىغا ئەزان ئېيتىش ئۈچۈن كۆل بويىغا چىقىپ تاھارەت ئېلىۋاتقانىكەن. مەدىكار چىتىنىڭ ئۈستىدىن مۇردىنى كۆلگە تاشلىغاندا، ئاپئاق رەختكە يۆگەلگەن ئاجايىپ-غارايىپ بىر يوغان نەرسىنىڭ بېشى ئۈستىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ كۆلگە چۈشۈپ كەتكىنىنى كۆرگەن مەزىن خۇدىنى يوقاتقان ھالدا ئۆزىنى قاشقا ئېتىپ بە-

دەر قېچىپتۇ. مەدىكار ئۇيقۇسىرىغان كۆزلىرىنى ئېچىپ قارىسا، ھېلىقى مۇردا كۆلنى ياقىلاپ قېچىپ كېتىۋاتقۇدەك. مەدىكار:

— ھۇ مۇناپىق، كېچىچە قېچىپ يۇرۇپ ھالىمنى قويمىدىڭ، مانا ئەمدى سېنى ئېنىق كۆردۇم، سېنىڭ مەندىن قېچىپ قۇتۇلۇپ باققىنىڭنى كۆرۈپ باقاي، — دەپ ئۇنىڭ كەينىدىن قوغلاشقا باشلاپتۇ. بۇ ھالنى كۆرۈپ قورققىنىدىن تېخىمۇ خۇدىنى يوقاتقان مەزىن: «ئى خۇدا، ئەتىگەندىلا ماڭا يولۇقۇۋاتقان نېمە پېشكەلدۇ بۇ؟» دەپ زارلىنىپ، جاڭگاللىقىقا قاراپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي يۈگۈرۈپتۇ. مەدىكارمۇ، مۇردا قېچىپ كەتمىسۇن دەپ، ھاسىراپ - ھۆمۇدەپ قوغلاپتۇ. قوغلا - قوغلا جاڭگالدىكى بىر تۈپ قېرى توغراقنىڭ قېشىغا بارغاندا مەزىنگە يېتىشىۋېلىپ، قولىدىكى كەتمەننىڭ چۇلدىسى بىلەن مەزىننىڭ بېشىغا شۇنداق قاتتىق ئۇرۇپتۇكى، بەختسىز مەزىن ئاخۇنۇم شۇ يەردىلا تىن تارتماي جان ئۈزۈپتۇ. مەدىكار توغراق تۈۋىنى چوڭقۇر كولاپ مەزىننى كۆمۈۋېتىپ، ھالسىرىغان ھالدا پۇتلىرىنى سۆرەپ ئاتاق باينىڭ ئۆيىگە بەش تىللا ئىش ھەققىنى ئالماق بولۇپ كىرىپ كەپتۇ.

مەدىكار بولغان ئەھۋالنىڭ ھەممىسىنى بايغا سۆزلەپ بېرىپتۇ:

— كەتمەن بىلەن مېڭىسىنى چۇۋۇۋەتتىم. دادىڭىز ئەمدى ھەرگىزمۇ قېچىپ كېلەلمەيدۇ، — دەپ تۇرۇۋشىغا، سىرتتىن بىر كىشى ئالدىراش كىرىپ، ئاتاق بايغا:

— يۇقىرىقى مەھەللىدىكى قېيناتىلىرى بۇگۈن تاڭ سەھەردە قازا تېپىپتىكەن، — دەپ خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ.

— نېمە سەۋەب بىلەن قازا تېپىپتۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئاتاق باي چۈشەنمىگەن ھالدا.

— تېخى ھېلىلا جەسىتىنى جاڭگالدىكى قېرى توغراق تۈۋىدىن تېپىپ ئەكەلدۇق. ئۇرۇق - جەمەتلىرى جەم بولۇپ

سىلىگە قاراپ قالدى، يەڭگەمگە ئۆزلىرى خەۋەر قىلىپ قو-
يارلا. ئۆلۈم سەۋەبى قىسقىچە مۇنداق: جامائەت بامدات نامىزى-
غا يىغىلىپ، مەسچىتتە تەخ بولۇپ تۇرساق، مەرھۇم قېيىناتى-
لىرى — مەزىن ئاخۇنۇم خېلى ۋاختىچە يېتىپ كېلەلمىدى.
ئۆيگە ئادەم ئەۋەتىپ سۈرۈشتۈرسەك، قېيىنانىلىرى: «ھېلىلا
تاھارەت ئالغىلى كۆل بويىغا چىقىپ كەتكەن» دېدى. كۆلگە
قارىغۇدەك بولساق، بىر جەسەت سۇدا لەيلەپ تۇرىدۇ، ئەمما
بۇ مەزىن ئاخۇنۇم ئەمەس. كۆل بويىغا مەزىن ئاخۇنۇمنىڭ
بىر پاي كەشى چۈشۈپ قاپتۇ، بىرەر چاقىرىم يەرگە سەللىسى
چۈشۈپ قاپتۇ. «بۇ نېمە ئىشتۇ؟» دەپ، ئىز قوغلاپ ماڭساق،
مەھەللە سىرتىدا يەنە بىر پاي كەشى تۇرۇپتۇ. يالاڭ ئاياغ
ئىزىنى بويلاپ بىر توغراقنىڭ تۈۋىگە بارساق، ئۇنىڭ تۈۋىدە
ئەمدىلا كولاپ تىندۇرۇلغان توپا دۆۋىسىنى كۆردۇق. ئېچىپ
قارىساق، قېيىناتىلىرى ئىكەن، ئەھۋالدىن قارىغاندا، بىرەرى
ئۆلتۈرۈپ كۆمۈۋەتكەن ئوخشايدۇ.

بۇ گەپنىڭ ئاخىرىغا ئاتاق باينىڭ خوتۇنى كىرىپ قاپتۇ.
ئاتاق باي بىلەن مەدىكار تۇرغان يەرلىرىدە قاتقان پېتى بىر-
بىرىگە ئالىيىشىپ تۇرۇپ قاپتۇ. بىردەمدىن كېيىن ئاتاق باي
ئېلىشىپ قېلىپ تام بارمۇ، ئادەم بارمۇ، ئىشىك بارمۇ، ئۈ-
سۈشكە باشلاپتۇ. ئۇ ئۈسۈۋېرىپ باش - كۆزلىرىنى يېرىپ،
جان ئاچچىقىدا ئاغزىغا كەلگىنىچە ۋارقىراپتۇ. ئەھۋالنى
سەزگەن خوتۇنى مەدىكار بىلەن ئاتاق باينىڭ ياقىسىدىن قا-
ماپ: «دادامنى تۆلەپ بېرىش» دەپ جار ساپتۇ. يۇرت - مە-
ھەللە، قولۇم - قوشنىلار يىغىلىپتۇ. ئاتاق باي ساراڭ بولۇپ
ئۆلۈپتۇ. ئۇنىڭ قاقتى - سوقتى قىلىشىغا ئۇچرىغان كەمبە-
غەللەر، مەدىكارلار: «ئەجەب ئوبدان بولدى، ئۆز قىلمىشىغا يا-
رىشا جاجىسىنى تارتتى» دېيىشىپتۇ.

پادىشاھ بىلەن قىزىقچى

بۇرۇن بۇرۇنكەن، توخۇ تۇرنىكەن، قىرغاۋۇل جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن. مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ تەختىدە يېتىپ بىر چۈش كۆرۈپتۇ ۋە چۆچۈپ ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىش بىلەن چۈشىنى ئۇنتۇپتۇ، ئىچى پۇشۇپ، كۆڭلىگە غەم تولۇپتۇ، بىرەر ھەپتە شۇنداق ئولتۇرۇپتۇ. شاھتىن قورقۇپ ھېچكىم گەپمۇ قىلالماپتۇ. ئاخىر ئەلىمىگە چىدىمىغان شاھ باش ۋەزىرىنى قىچقىرىپتۇ:

— مېنى قىزىق گەپ بىلەن كۈلدۈرىدىغان ئادەم تېپىپ كەل، ئەگەر ئۇ مېنى كۈلدۈرەلىسە، يۈز تىللا بېرىمەن، كۈلدۈرەلمىسە، يۈز دەررە ئۇرۇپ زىندانغا سالىمەن، — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

ۋەزىر شاھنىڭ بۇ ئىلتىپاتىدىن سۆيۈنۈپ، شەھەر كېزىپ، بىرقانچە قىزىقچىنى ئەكەپتۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سۆز چۆچەكلىرى شاھنىڭ غېمىنى يېنىكلىتەلمەپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنى يۈز دەررە ئۇرغۇزۇپ، زىندانغا ساپتۇ. باش ۋەزىر قورققىنىدىن يەنە كوچىغا چىقىپ، شەھەر ئارىلاپ يۈرسە، بىر گەپچى خەلقنى يىغىپ ھە دەپ كۈلدۈرۈۋاتقۇدەك، قېشىغا بېرىپ بىردەم تۇرۇپتىكەن، ئۇنىڭ سۆزلىرى ۋەزىرگە قىزىق تۇيۇلۇپتۇ. ۋەزىر ئۇ سۆزمەن كىشىنى ئوردىغا تەكلىپ قىپ-

تۇ. سۆزمەن كىشىمۇ ماقۇل بوپتۇ. يولدا كېتىپ بېرىپ، ۋەزىرنىڭ كۆڭلىگە، بۇ ئادەم بەك گەپدان كۆرۈنىدۇ، بېرىپلا پادىشاھنى كۈلدۈرسە، يۈز تىللا ئىنئام بېرىدۇ، يۈز تىللانىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ئېلىپ كېتەرمۇ؟ مېنىڭ ئاۋارە بولغىنىم بىكار كېتەرمۇ؟ دېگەن خىيال كەپتۇ ـ دە، ئاخىر ئۇنى پادىشاھنىڭ بېرىدىغان ئىنئامىنى تەڭ ئېلىشقا كۆندۈرمەكچى بوپتۇ ۋە شۇ غەرەزدە:

— بۇرادەر، سېنى ئوردىغا باشلاشتىن مەقسەت، شاھىمىز ھەپتىدىن بېرى قاتتىق قايغۇدا. ئۇ: «كىم مېنى كۈلدۈرەلىسە، ئۇنىڭ ئەجرىگە لايىق ئىنئام بېرىمەن» دەپ ۋەدە قىلغانىدى. قارىسام، سېنىڭ شاھنى كۈلدۈرۈپ كۆڭلىنى ئاچىدىغان ئەپىڭ بار. ئەگەر شاھنى كۈلدۈرۈپ ئىنئامغا سازاۋەر بولغىنىڭدا پېقىرغا نېمە بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

— شۇ خەيرخاھلىقىڭىز ئۈچۈن شاھنىڭ ماڭا بەرگەن ئىنئامىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى سىزگە بېرەي، — دەپتۇ قىزىقچى.

— ياق، بولمايدۇ، ئۇنداق بولسا، ئوردىغا ئۆزۈڭ بار، — دەپ پەش قىپتۇ ۋەزىر. قىزىقچى كۆپ تالاشمايلا:

— خەير، مەيلى، مەندىن كەتسە سىزگە كېتىدىكەن، شاھ نېمە ئىنئام قىلسا، يېرىمى سىزنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ.

ۋەزىر بۇ سۆزدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ، قىزىقچىنى ئوردىغا باشلاپ كىرىپ پادىشاھقا توغرىلاپتۇ. پادىشاھ:

— قېنى، قىزىق گېپىڭنى باشلا! — دەپ قىزىقچىغا قاراپتۇ. قىزىقچى قولىقى ئاڭلىغان، ئۆزى بىلىدىغان ھەممە قىزىق سۆز ـ چۆچەك ۋە لەتىپىلەرنى ئېيتىپ ھېرىپ توختاپتۇ. پادىشاھنىڭ كۈلۈش ئورنىغا غەزىپى ئېشىپتۇ، قىزىقچىغا قاراپ:

— گېپىڭ تۈگىدىمۇ؟ — دەپتۇ.

— تۈگىدى، شاھىم، — دەپ بويىنىنى قىسىپ تۇرۇپتۇ

قىزىقچى. پادىشاھ يېنىدىكى ياساۋۇللىرىغا قاراپ:
— قېنى، بۇنىڭ ئەجرىنى بېرىڭلار! — دەپتۇ.
ياساۋۇللار قىزىقچىنى بىسىپ دەررە بىلەن ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. دەررە ئەللىككە يەتكەندە، قىزىقچىنىڭ يادىغا ۋەزىر بىلەن قىلىشقان شەرتى چۈشۈپتۇ. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ:
— شاھىم، بىر ئېغىز سۆز يادىمغا چۈشۈپ قالدى، ھېلىمۇ بولسا رۇخسەت قىلسىڭىز، دەپ باقسام، — دەپتۇ.
— ئورنىدىن تۇرغۇزۇڭلار! — دەپ بۇيرۇپتۇ شاھ. ياساۋۇللار قىزىقچىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپتۇ.
— قىلە گېپىڭنى!
— شاھىم، — دەپتۇ قىزىقچى، — ماڭا سىلى ھەرقانداق نەرسە ئىنئام قىلسىلا، ئۇنىڭ يېرىمىنى جانابىي ۋەزىرگە بەرمەكچى بولغانىدىم. ھازىر مەن ئىنئام ئورنىغا يۈز دەررە جازا ئالدىم. بۇنىڭدىنمۇ ۋەزىر قۇرۇق قالمىسا، قالغان ئەللىك دەررە ۋەزىرگە بېرىلسە.
شاھ بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئىككى يوتىسىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە قالغان دەررىنى ۋەزىرگە بۇيرۇپ، قىزىقچىغا يۈز تىللا بېرىپتۇ.

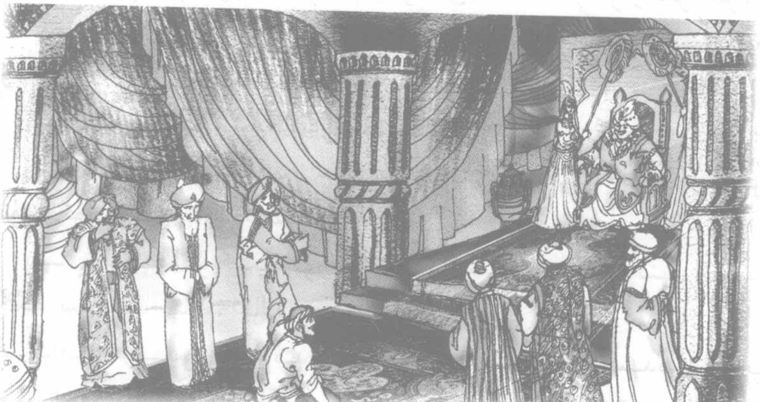

گەپ بەرمەس بىلەن نەپ بەرمەس

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، بىر باي بىلەن بىر دانىشمەن خىزمەتچى ئۆتكەنىكەن. باينىڭ ئىبتى نەپ بەرمەس، خىزمەت-چىنىڭ ئىبتى گەپ بەرمەس ئىكەن. گەپ بەرمەس باينىڭ ئۆ-يىگە كەلگۈچە، نەپ بەرمەس ناھايىتى نۇرغۇن مالايلىرىنى قاقشىتىپ ئۆتكەنىكەن. گەپ بەرمەس كەلگەندىن كېيىن ئۇ-نىمۇ خېلى قاقشىتىپتۇ، لېكىن گەپ بەرمەس ئۇنىڭدىن ئا-خىر ئۆچۈمنى ئالىمەنغۇ، دەپ ئويلاپ، لېۋىنى چىشلەپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە قوشنا يېزىدىن باينى بىر دوستى تويغا ئېيتىپ كەپتۇ. بۇ ئىشتىن خۇشال بولغان باي:

— ھوي ئۆلگۈر مالاي، بارمۇسەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— مەن بار، باي ئاكا ! — دەپ يۈگۈرۈپ كىرىپتۇ گەپ بەرمەس.

— ئاتنى توقۇ، تويغا بارىمىز، — دەپتۇ باي. گەپ بەرمەس:

— ئوبدان، — دەپ، چىقىپ ئاتنى توقۇپ چۇلۋۇرىدىن تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. باي چىقىپ:

— نېمە ھاڭۋېقىپ تۇرىسەن؟ ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى ئۈش-نەڭگە سېلىپ ماڭ، ئالدىمغا چۈش، ھارىمى ! — دەپتۇ.

گەپ بەرمەس ئاغزىدا: «ماقۇل» دېسە، ئىچىدە: «خەپ توختا !» دەپ، يولغا راۋان بوپتۇ. ئاز ماڭدىمۇ، كۆپ ماڭدىمۇ

ئۇنسى نامەلۇم، يولنى تۈگىتىپ توي بولغان ئۆيگە يېتىپ كەپتۇ. باي ئاتتىن چۈشۈپ ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى مالايغا تۇت-قۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى سورۇن راسلىغان ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ.

توي تۈگەپ مېھمانلار قايتىپ چىقىپتۇ. باي ئۆي ئىگى-سى بىلەن خوشلىشىپ، جامائەتنىڭ ئالدىدا كېرىلىپ چىقىپ:

— ھەي مالاي ! — دەپتۇ.

— خوش، تەقسىر، — دەپتۇ گەپ بەرمەس.

— تويدىن ساڭا بىرەرنەرسە تەگدىمۇ؟
— تەگدى، تەقسىر، تەگدى.
— نېمە تەگدى؟
— ئىمام ئاخۇنۇمدىن كېيىن سىلى غاجىلاپ تاشلىۋەتكەن سۆڭەك قاڭقىپ كېلىپ پېشانەمگە تەگدى.
— هوي قارا يۈز، مەن سېنى بىرنەرسە يېدىڭمۇ دەۋاتىمەن؟
— ۋاي يېمەمدىغان، تەقسىر، يېدىم.
— نېمە يېدىڭ؟
— سىلىنى تويدا پولۇ تېپىپ يېيەلەرمۇ، يېيەلمەسمۇ؟ دەپ غەم يېدىم.
— ئەستاغپۇرۇللا ! هوي، مەن قارنىڭغا بىرنېمە ئىچ-تىڭمۇ؟ دەپ سوراۋاتىمەن !
— ئىچتىم، باي ئاكا، ئىچتىم.
— هە، مانى دېمەمسەن ! نېمە ئىچتىڭ؟ — دەپ يەنە سوراپتۇ باي.
— ئىككىنچى ئۆزلىرى بىلەن بىللە يول ماڭماسلىققا قەسەم ئىچتىم، — دەپتۇ گەپ بەرمەس.
مالىيىنى گەپتە يېڭەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن باي ئۇنىڭدىن باشقا گەپ سورىماي، ئېتىغا مىنىپ يېزىسىغا قايتىپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ، مەن بۇ گەپ بەرمەسنىڭ قورسىقىنى بىر ئامال قىلىپ تويدۇرۇپ قويمىسام، مېنى تېخىمۇ رەسۋا قىلغۇدەك، دەپ ئويلاپ، يولغا يېقىن بىر ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىگە قارىتىپ ئاتنى يېتىلەشكە بۇيرۇپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي باي بۇ ئۆيگىمۇ يېتىپ كەپتۇ. ئاغىنىسى ئۇنى هۆرمەتلەپ داستىخانغا ياغلىق توقاچ بىلەن قېتىق قويۇپتۇ. باي قورسىقىنىڭ چالا قالغان يېرىنى تويدۇرۇپ بولۇپ:
— سىلىنىڭ ئۆيدە قېتىقنى ئوخشىتىپ ئۇيۇتىدىكەن.

بىزنىڭ باللار قىيتىق ئويۇتۇشنى ۋە توقاچ يېقىشنى بىلمەيـ
دۇ. قىيتىقتىن كۆنەلگۈلۈك، توقاچتىن ئۆلگە كۆرستىشكە
ئازراق بەرسەڭلار، — دەپتۇ.
— ۋاي بولىدۇ، تەقسىر، — دەپتۇ ئۆي ئىگىسى ۋە يەتـ
تە چارا قىيتىق بىلەن يەتتە قاتلىما ئۇستىگە يەتتە توقاچ قوـ
يۇپ، يۆگەپ ئېلىپ چىقىپتۇ. باي ئۇنى ئۆي ئىگىسىنىڭ قوـ
لىدىن «رەھمەت، ھەشقاللا» بىلەن ئېلىپ ئىشىك تۈۋىگە ئېـ
لىپ چىقىپ، گەپ بەرمەسكە بېرىپ:
— بۇنىڭدىن بىر چارا قىيتىقنى ئىچ، بىر توقاچنى يە،
قالغان ئالتە چارا قىيتىق بىلەن قاتلىما، توقاچلارنى ئۆيگە
ئېلىپ بارىسەن، — دەپ جېكىلەپتۇ. گەپ بەرمەس:
— بولىدۇ، باي ئاكا، — دەپ قولىدىن ئاپتۇ ۋە باي
ئۆيدىكىلەر بىلەن خوشلىشىپ چىققۇچە قورسىقى ئاچقانلىقـ
تىن قىيتىق بىلەن توقاچ، قاتلىمىنى پاك ـ پاكىز سوقۇۋېـ
تىپ، قۇرۇق چارىلارنى داستىخانغا يۆگەپ قويۇپتۇ. باي خېـ
لىدىن كېيىن ئاغىنىسى بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ ئېتىغا
مىنىپ يولغا چۈشۈپتۇ. ئۆيگە يېقىن قالغاندا گۇگۇم چۈشۈپـ
تۇ. گەپ بەرمەس پۇتلىشىپ يىقىلغان بولۇپ ئېغىناپتۇ. باي:
— ھوي ھارىمى، قىيتىق تۆكۈلۈپ كەتمىسۇن يەنە ! —
دەپتۇ.
— ھە، تۆكۈلگەنتى، تاپالمايۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېـ
رىپتۇ گەپ بەرمەس. باي:
— نان ئۇۋۇلۇپ كەتمىسۇن، — دېگەنىكەن،
— ھە، ئۇۋاقلىرىنى ئىزدەۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېـ
رىپتۇ گەپ بەرمەس.
باي بۇ سۆزدىن قىيتىق بىلەن توقاچنىڭ ئالللىقاچان جىـ
ىقتۇرۇلۇپ بولغانلىقىنى، گەپ بەرمەسنىڭ ھازىرقى قىلىقى،

سۆزى ئۇنىڭ ھىيلىسى ئىكەنلىكىنى سېزىپ ئاچچىقى كەپتۇ، تېرىكىپ گەپ قىلالماپتۇ. ئۆيگە بارغاندىن كېيىن ئاچچىقى بىلەن ئاتنى بېرىپ:

— ھازىر ئاتنى يېتىلەيسەن، ئاندىن قاڭتۇرىسەن، تاڭغا يېقىن ئوتقا قويىسەن، — دەپ قاتتىق تاپىلاپ قويۇپ مېھمانخانىسىغا كىرىپ كېتىپتۇ. گەپ بەرمەس، خەپ، سېنىڭدىن ئۆچۈمنى ئالىدىغان ۋاقىت ئەمدى يەتتىغۇ، دەپ كۆڭلىگە بىر نەرسىنى پۈكۈپ، سۆز قىلماي ئاتنى ئاپتۇ. تاڭغا يېقىن ھويلىنىڭ ئۇدۇلىغا بېكىتىلگەن دارغا ئاتنى تېڭىپ، پاخال دۆۋىلەپ ئۇنىڭغا ئوت قويۇپتۇ. تاڭ ئېتىپ باي چىقسا ئېتى چۇچىلا بولۇپ كەتكەنىكەن.

— ھوي، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟! — دەپتۇ باي چىدىيالماي.

— ئوتقا قويغىنىم، تەقسىر، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ گەپ بەرمەس.

بۇ گەپ بىلەن باينىڭ ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ كېتىپتۇ ۋە مالايىنى كۆزدىن يوقاتمىسا ئۆزىنىڭ يەنىمۇ كۆرىدىغىنى بارلىقىنى پەملەپ قاپتۇ ـ دە، گەپ بەرمەسنى: «كۆزۈمدىن يوقال!» دەپ، ئۆيدىن ھەيدىۋېتىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، گەپ بەرمەس نەپ بەرمەسنىڭ دەككىسىنى بېرىپ، كېلىشتۈرۈپ ئۆچىنى ئاپتۇ.

مۇنۇكباي

بۇرۇنقى زاماندا، مەلۇم بىر يېزىدا مۇنۇكباي دېگەن بىر كەمبەغەل جۇۋازچى ئۆتكەنىكەن. ئۇ كۈندە ئىككى قاپاق ياغ تارتىپ ئېشىكىگە ئارتىپ، يېزىمۇ يېزا، مەھەللىمۇ مەھەللە ئارىلاپ يۈرۈپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى مۇنۇكباي ئېشىكىگە ئىككى قاپاق ياغنى ئارتىپ ساتقىلى مېڭىپتۇ.

بىر يېزىنىڭ دوقمۇشىدا ئۈچ قىمارۋاز تام يۆلەپ نەشە چېكىپ، غەيۋەت قىلىشىپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار مۇنۇكباينىڭ يىراقتىن كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ-دە، ئۆزئارا تىلنى بىر قىلىشىپ، مۇنۇكباينى نەشە چەكتۈرۈپ مەست قىلىپ قويۇپ ياغنى ئېلىپ قېچىپ كېتىپ، بۆلۈشۈۋالماقچى بولۇشۇپتۇ. شۇ ئارىدا مۇنۇكباي يېتىپ كەپتۇ. قىمارۋازلار ئورنىدىن تۇرۇشۇپ مۇنۇكبايغا سالام - سەھەت قىلىشىپتۇ. ئۇنى ئارىغا ئېلىۋېلىپ ئىنتايىن ھۆرمەت قىلغان بولۇشۇپ، نەشىنى تەڭلەپ تۇرۇپ:

— بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۈچۈن بولسىمۇ بۇنى بىر تارتىپ قويسىلا ! — دېيىشىپتۇ. مۇنۇكباي ئۆزرىخاھلىق بىلدۈرۈپ، رەت قىلغان بولسىمۇ، قىمارۋازلار چىڭ تۇرۇۋالغانلىقتىن نائىلاج نەشىنى قولىغا ئاپتۇ، ئۇ بىر - ئىككى قېتىم شورا -

شورىمايلا كۆڭلى ئېلىشىپ، بېشى قېيىپ مەست بولۇپ يې-
تىپ قاپتۇ. قىمارۋازلار ھەش - پەش دېگۈچە ئۇنىڭ ساقال -
بۇرۇت، قاش - كىرپىكلىرىنى قويماي پاك - پاكىز قىرىپ
چۈشۈرۈۋېتىپ، ئېشەكتىن ئىككى قاپاق ياغنى ئېلىپ قېچىپ
كېتىپتۇ.

كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا مەيىن شامال چىقىپتۇ. مۇ-
نۇكباي ئاستا - ئاستا ھوشىغا كېلىپتۇ - دە، كۆزىنى ئې-
چىپ ئېشىكىگە قارىسا ئىككى قاپاق ياغ يوق. «ئەستاغپۇرۇللا
ئەلئەزىم، بۇ نېمە ئىشتۇ؟...» دەپ، ساقىلىنى سىيپىسا، سا-
قال - بۇرۇتىمۇ يوق ئىمىش. مۇنۇكباي خاپا بولۇپ كېتىپتۇ - دە،
ئۆز - ئۆزىگە: «مېنىڭ ئېتىم مۇنۇكباي، ساقال بۇرتۇم قە-
نىكباي...» دەپتۇ. ئۇنداق ئويلىنىپ، بۇنداق ئويلىنىپ، بۇ
ھېلىقى نەس باسقان، شۇم ئۈچ قىمارۋازنىڭ ئىشى ئىكەنلى-
كىنى بىلىپ قاپتۇ. مۇنۇكباي لېۋىنى چىشلەپ، ئۆيىگە يې-
نىپ كەپتۇ.

مۇنۇكباي بىر ھىيلە ئويلاپ تېپىپتۇ. ئېشىكىگە ئىككى
قاپاق ياغنى ئارتىپ، غانجۇغىسىنى تارتىپ، ھېچ ئىش بولمى-
غاندەك يەنە ياغ ساتقىلى مېڭىپتۇ. ھېلىقى مەھەللىنىڭ دوقى-
مۇشىغا ئاز قالغاندا، يانچۇقىدىن ئۈچ تىللا ئېلىپ ئېشىكى-
نىڭ قۇيرۇقىغا قىستۇرۇپ قويۇپتۇ - دە، بەھۇزۇر كېتىۋې-
رىپتۇ. ھېلىقى ئۈچ قىمارۋاز يەنە شۇ تامنىڭ تۈۋىدە ئاپتاپقا
قاقلىنىپ ئولتۇرۇشقانىكەن. مۇنۇكباي ئۇلارنىڭ قېشىغا كەل-
گەندە ئېشىكىگە: « تېزەكلەڭ ئېشىكىم، تېزەكلەڭ ! ئالتۇن -
تىللا تېزەكلەڭ ! » دەپتۇ. ئېشەك تېزەكلەپتۇ. ئېشەكنىڭ
تېزىكى بىلەن بىللە ئۈچ تىللا جىرىڭلاپ يەرگە چۈشۈپتۇ.
بۇنى كۆرگەن قىمارۋازلارنىڭ كۆزى قىزىرىپ كېتىپتۇ. ئۇلار
ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇشۇپ، مۇنۇكباينىڭ قېشىغا كېلىپ

ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىشىپتۇ:

— مۇنۇكىباي ئاكا، ئۆتكەندە بىز سىلىنىڭ ئالدىلىرىدا ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ ئىككى قاپاق ياغلىرىنى ئېلىپ قېچىپتۇق. بىزنى كەچۈرسىلە، بىز ئۇنى تۆلەپ بېرەيلى. نېمە خالىسىلا، شۇنى ئالسىلا، مۇنۇ ئېشەكلىرىنى بىزگە سېتىپ بەرسىلە، — دېيىشىپتۇ.

مۇنۇكىباي ئۇلار بىلەن كۆپ باھا تالىشىپتۇ، ئاخىر ئۈچ يۈز ئەللىك بەش تەڭگىگە ئېشىكىنى ئىككى قاپاق ياغ بىلەن قىمارۋازلارغا سېتىپتۇ. قىمارۋازلار مۇنۇكىبايدىن:

— بۇ ئېشەك قانداق قىلسا ئالتۇن - كۈمۈش تېزەكلەپ بېرىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. مۇنۇكىباي:

— مېھمانخانا ئۆيىنى زىلچا - گىلەم بىلەن زىننەتلەپ ياساڭلار، ئۇ ئۆيگە مايسا بېدە، يېڭى گۈرۈچنى دۆۋىلەپ، ئېشەكنى ئۇ يەرگە بىر ھەپتە سولاپ قويۇپ ياخشى بېقىڭلار. ئۇ ئۆيگە ھېچكىمنى كىرگۈزمەي، بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۈچىڭلار كىرىپ، قولۇڭلارغا كالتەك ئېلىپ، نۆۋەت بىلەن: «تېزەكلەڭ ئېشىكىم، تېزەكلەڭ! ئالتۇن - تىللا تېزەكلەڭ!» دەپ، قوغلىساڭلار، ساپلا ئالتۇن - تىللا تېزەكلەپ بېرىدۇ، — دەپتۇ. ئۈچ قىمارۋازنىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، ئېشەكنى ھەيدەپ كېتىپتۇ.

قىمارۋازلار مۇنۇكىباينىڭ دېگىنىدەك بىر ئۆينى ئېسىل قىلىپ ياساپ، زىلچا - گىلەم بىلەن زىننەتلەپتۇ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئون بەش تاغار يېڭى گۈرۈچ، يۈز باغ مايسا بېدىنى دۆۋىلەپ قويۇپ، ئېشەكنى سولاپ، ئىشىكنى تاقاپتۇ.

ئەمدى گەپنى مۇنۇكىبايدىن ئاڭلايلى:

مۇنۇكىباي ئۆيگە كېلىپ بولغان ۋەقەنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ - دە:

— قىمارۋازلار ئەمدى مېنى ساق قويمايدۇ. مەن ئاۋۇ شام گۆرگە كىرىپ مۆكۈۋالاي، قىمارۋازلار مېنى ئىزدەپ كەلسە، سەن چاندۇرماي ئالدىغا چىقىپ، يالغاندىن هازا ئې- چىپ، مېنى ئۆلۈپ كەتتى دېگىن، — دەپتۇ ۋە مۇنۇكباي شام گۆرگە كىرىپ يوشۇرۇنۇپ يېتىپتۇ.

بىر ھەپتە ئۆتۈپتۇ. ئۈچ قىمارۋاز ئېشىكنى زور تەمەدە ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ، قوللىرىغا بىردىن كالتەك ئېلىشىپ ئېشەكنى نۆۋەت بىلەن: «تېزەكلەڭ ئېشىكىم، تېزەكلەڭ! ئالتۇن ـ تىللا تېزەكلەڭ!» دەپ، ئۇرۇپ قوغلاپتۇ. مايسا بېدە، يېڭى گۈرۈچ يەپ قورسىقى كۆپۈپ كەتكەن ئېشەك ئۈچ قىمارۋازنىڭ باش ـ كۆزىنى شاتراقلاپ بۇلغىۋېتىپتۇ. ئۆيدى- كى زىلچا ـ گىلەم، تاۋار يوتقان ـ كۆرپىلەرمۇ بۇلغىنىپ، ئۆي ئېغىلدەك بولۇپ كېتىپتۇ. ئۈچ ئەخمەق قارىغۇدەك بول- سا، ھېچ نەرسە يوق، ئۆي سەرەمجانلىرى بۇلغىنىپ كېرەك- تىن چىققان. ئۇلار ئۆزىنىڭ كولدۇرلىتىلغانلىقىنى بىلىپ، غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكىلى تاس قاپتۇ. ئۈچ قىمارۋاز قول- لىرىغا بىردىن خەنجەر ئېلىپ، مۇنۇكبايدىن ئۆچ ئالغىلى ئۆ- يىگە قاراپ مېڭىپتۇ، كۆزلىرىگە قان تولۇپ، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ مۇنۇكباينىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەپتۇ. مۇنۇكباينىڭ خو- تۇنى قارىلىق تۇتۇپ، ھازا ئېچىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ:

— ئى مۇرەببىيىم، ئارمىنىغا يېتەلمەي كەتكەن مۇرەببىيىم، كۆزى ئوچۇق كەتكەن مۇرەببىيىم، مېنى تاشلاپ نەگە كەتتىڭ مۇرەببىيىم؟! — دەپ يىغلاپتۇ. ئۈچ قىمارۋاز چىشىنى چىش- لەپ، يالغاندىن كۆز يېشى قىلغان بولۇپ، ئۇ خوتۇنغا:

— بىز مۇنۇكباينىڭ يېقىن دوستلىرى، ھاياتلىقىمىزدا: «ئەگەر بىرەرىمىز ئۆلۈپ ـ تارتىپ قالساق، تۇپراق بېشىمىز- نى بولسىمۇ يوقلاپ تۇرىمىز» دەپ ۋەدىلەشكەنىدۇق، ئۇنىڭ

يۈزىنى كۆرەلمىگەن بولساقمۇ، تۇپراق بېشىنى بولسىمۇ بې-رىپ كۆرەيلى، قەبرىسىنى كۆرسىتىپ قويسىلا، خەتمىقۇرئان قىلىپ قايتايلى، — دەپتۇ. خوتۇن ئۇلارغا ئىس چىقىۋاتقان بىر شام گۆرنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ.

ئۇلار شام گۆرنىڭ قېشىغا كەپتۇ. بىر قىمارۋاز:

— بۇ قېرى قاقۋاش ئوغرى بىزنى راسا بابلاپ رەسۋا قىلدى. بىز ئۇنىڭ بېشىغا تەرەت قىلىپ قويۇپ كېتەيلى! — دەپ شام گۆرنىڭ ئۇستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ.

مۇنۇكباي گۆرنىڭ ئىچىدە زىخنى قىزىتىپ ئولتۇرغانىكەن، قىزىپ كەتكەن بىر زىخنى قىمارۋازنىڭ سۆڭگىچىگە سانجىپتۇ، ئۇ ئاغرىققا چىدىيالمىسىمۇ لىۋىنى چىشلەپ ئۇندىمەي قويۇپ كېتىپتۇ. مۇنۇكباي ئىككىنچىسىنىمۇ شۇنداق قىپتۇ. ئارقىدىنلا ئۇچىنچى قىمارۋاز ئولتۇرۇپتۇ. مۇنۇكباي چوغدەك قىزىرىپ كەتكەن زىخنى ئۇنىڭمۇ ساغرىسىغا سانجىپتىكەن، ئۇ «ۋايجان!» دەپ چىرقىراپ سەكرەپ تۇرۇپ كېتىپتۇ. بۇنىڭ بىلەن ئۇچ قىمارۋاز قورققىنىدىن ئالدى-ئارقىسىغا قارىماي قېچىپ كېتىپتۇ.

مۇنۇكباي شام گۆردىن بەخىرامان چىقىپ، ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ ئويلىنىپ تۇرمايلا ئۇدۇل پادىشاھنىڭ سارىيىغا ئەرز قىلغىلى بېرىپتۇ. ئۇ پادىشاھقا:

— داد، پادىشاھىئالەم! سىلىگە بىر ئەرزىم بار ئىدى. ئاتامدىن ماڭا ئۇچ قۇل قالغان. ئۇ قۇللار ماڭا نۇرغۇن قەرزدار بولغانىدى. ئۇلار قەرزىنى ياندۇرۇش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە مېنىڭ ئېشىكىمنى ئېلىپ قېچىپ كەتتى، — دەپ ئەرز قىپتۇ.

پادىشاھ ئادەم ئەۋەتىپ، ئۇچ قىمارۋازنى ھەيدىتىپ كەپتۇ. پادىشاھ ئۇلاردىن سورىسا، ئۇلار: «بۇ ئىش ئەزبىرايى

خۇدا يالغان» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. مۇنۇكباي:

— دادامنىڭ ئۇلارنىڭ ساغرىسىغا بېسىپ قويغان مۆھرى بار، تەكشۇرۇپ باقسىلا، — دەپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنى تەكشۇرۇپتۇ. دېگەندەك ئۇلارنىڭ ساغرىسىغا زىخنىڭ ئىزى خۇددى مۆھۆر شەكلىدە چۇشۇپ قالغانىكەن. پادىشاھ ئۇلارنىڭ بارلىق مال - مۇلكىنى مۇسادىرە قىلىپ مۇنۇكبايغا ئېلىپ بېرىپ، ئۇلارنى مۇنۇكبايغا ئۆمۆرلۇك بۇيرۇپ بېرىپتۇ.

مۇنۇكباي قىمارۋازلاردىن دەردىنى مانا مۇشۇنداق ئېلىپ، ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم، باياشات ئۆتكۇزۇپتۇ.

كاج بىلەن جاھىل

بۇرۇن غۇلجىنىڭ بىر يېزىسىدا ئوبۇل دېگەن بىر كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ قول - ئىلكىدە خېلى بىرنەرسىلىرى بولۇپ، ھاللىق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ئوبۇل كېيىنكى كۈنلەردە تېخىمۇ باي بوپتۇ ۋە ئۆزۈمىنىڭ قىلغىنى - قىلغان دەپ، كاجلىقى ھەرقانداق جاھىللارنى ھەيران قالدۇرغۇدەك بولۇپ كېتىپتۇ. ئەھلىمەھەللە ئۇنى «ئوبۇل كاج» دەپ ئاتايدىغان بوپتۇ. نەگىلا بارسا، ئوبۇل كاجنىڭ گېپى...

نېمىشقىدۇر، ئوبۇل كاجنىڭ ئۆيىدە خوتۇن تۇرمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۆيلىنەي دېسە، «ۋىييەي، ھېلىقى ئوبۇل كاجغىمۇ؟... ئۇنىڭ بايلىقى قۇرۇسۇن!» دەپ، ھېچ يەردىن خوتۇن تېپىلماپتۇ. ئۇ ھارۋىسىغا بىر دەللىنى ئولتۇرغۇزۇپ شەھەرگە مېڭىپتۇ...

ئەمدى شەھەردىن گەپ ئاڭلايدىغان بولساڭلار، يەنە قىزىق:

شەھەردىمۇ يەنە بىر جاھىل بار ئىكەن. ئۇ ھەمىشە: «ۋىيەي، ئاپتاپتا كۆيۈپ كېتىدۇ كىشى. سەھرايىقىيامەت دەپ، بىكار دەمدۇ كىشىلەر. مەيلى بولسا، ئاق بۇغدايمۇ ئالدىمغا كەلسۇن، قوغۇن - تاۋۇزلىرىمۇ...» دەپ، ئۆمرىدە سەھراغا چىقىپ باقمىغانىكەن. نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭ ئۆيىدىمۇ ئەر توختىمايدىكەن. كىمى؟ دېسە، جىمىلەك جاھىل، دەپ ھەممىگە پۇر ئىكەن...

ئوبۇل بايمۇ شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. «تېپىشمىغۇچە ئېلمىشماس» دېگەندەك تېپىشىپتۇ. ئوبۇل باي: «ھەرنېمە بولسا، باي ئۆتكەن ئادەمنىڭ قىزىكەنغۇ... نىكاھ غايىب دېگەن شۇ» دەپ، ئۇ جۇۋاننى ئاپتۇ، بىرەر كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەي، ئالغان خوتۇنىنى ھارۋىسىغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئاتنى ئۆزى ھەيدەپ سەھراغا ئېلىپ مېڭىپتۇ، كۈزلەككە يېقىنلاشقاندا، كۆرەڭلەپ ئېتىزلارنى تاماشا قىلدۇرۇپتۇ، مالىخىينى قىلاپ:

— ئاشۇ كۆز يەتمەيدىغان قىرلارمۇ بىزگە قارايدۇ، — دەپ ھارۋىنى بۇغدايلىق تەرەپكە تارتىپتۇ، — قارىغىنا، بىزنىڭ بۇغدايلار نېمىدېگەن تەكشى تاختا بولۇپ كەتكەن !

— ۋاي ئاتام... راستلا، بۇ بۇغدايلارنى ئەجەب تەكشى قىرقىپتا، قانداقمۇ قىرقىپ بولغاندۇ؟ !

— قىرقىمىغان، تاختا بوپتۇ...

— نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ قىرقىپتۇ.

— ياق، قىرقىمىغان.

— قىرقىپتۇ.
— هوي، تاختا بوپتۇ، تاختا !
— قىرقىپتۇ !
— قىرقىمىغان دەيمەن، قىرقىمىغان !
— قىرقىپتۇ.
ئوبۇل «تاختا بولغان» دېگۈزەلمەي، ئاچچىقىدا: «مانا قىر-قىپتۇ» دەپ، خوتۇنىنىڭ تىلىنى قىرقىۋېتىپتۇ. جىمىلەك يەنە «قىرقىپتۇ» دېگەن ئىشارە بىلەن ھە دەپ ئىككى قولىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپتۇ. ئوبۇلنىڭ چاچلىرى تىكەنگە ئايلىنىپ، كاجلىقى مېڭىسىدىن تېشىپ چىقىپتۇ. «مانا ئەمىسە» دەپ تۇرۇپ، خوتۇنىنىڭ ئىككى قولىنى دولىسىغا يېقىن يېرىدىن چورتلا كېسىپ تاشلاپتۇ. خوتۇن يىقىلىپتۇ، يەنە بوي بەرمەي، يېتىپ تۇرۇپ، «قىرقىپتۇ» دېگەن مەنىدە ئىككى پۇتىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈۋېرىپتۇ. ئوبۇلنىڭ ئوغىسى تېخىمۇ قايناپ، كۆزىگە «خۇن» تولۇپتۇ، غالجىرلىشىپ ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇپتۇ - دە، خوتۇنىنى هارۇغا بېسىپ ئاپىرىپ تىك قىرغاقتىن دەرياغا تاشلىۋېتىپتۇ:
— ھە، مانا توي ! — دەپ قارىسا، خوتۇن سۇ ئۈستىدە ئوڭدا يېتىپ، دولىسى بىلەن سۇنى ئۇرۇپ، يەنە بوي بەرمەي، ئىككى پۇتىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپ، قىرقىپتۇ، قىرقىپتۇ دېگەندەك قىلىپ ئېقىپ كېتىپ بارغۇدەك. ئوبۇل قىرغاق ياقىلاپ يۈگۈرۈپ توۋلاپ: «تاختا بولغان، دە، تاختا !» دەپ تىللاپتۇ ۋە:
— توختا، مەن سېنى سۇدىن سۈزۈپ چىقىپ، ئىككى پۇتۇڭنى كېسىپ تاشلىمىسام ! ... — دەپتۇ - دە، ئۆزىنى تىك ياردىن دەرياغا تاشلاپتۇ، تازا قىرقىپتۇ. كاجلىق ئىككىلىسىنىڭ ئۆمرىنى قىرقىپتۇ.

تەلۋە كۆيئوغۇل

زاماننىڭ زامانىسىدا بىر ئادەمنىڭ بەش قىزى بولغانىكەن. بۇ قىزلار بىر - بىرلەپ ياتلىق قىلىنىپ، ئاخىردا تولۇنئاي قاپتۇ. تولۇنئاي تولىمۇ زېرەك، دانىشمەن قىز بولۇپ، كۆزلىرى چولپاندەك، يۈزى تولۇن ئايدەك گۈزەل ئىكەن. ئاتا - ئانىسى بەش قىزنىڭ ئىچىدە تۆت قىزنى بىر سىرى، تولۇنئاينى بىر سىرى كۆرىدىكەن. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى، قىزدىمىزنى بىرەر چوڭ باينىڭ بالىسىغا بەرسەك قىزىمىزمۇ راھەت كۆرسە، بىز شۇ يۇرت ئىچىدە ئاتاق - ئابرۇي قازانساق دەپ ئارزۇ قىلىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە شۇ يۇرتتىكى ئەڭ چوڭ باي ئۆزىنىڭ قاۋۇل ئىسىملىك ئوغلىغا تولۇنئاينى سورىتىپ ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. قىزنىڭ ئاتا - ئانىسى باي بىلەن قۇدىلىشىش خۇشاللىقىدا يىگىتنى كۆرۈپ بېقىش ئېسىگىمۇ كەلمەپتۇ ۋە قىزنىڭ رايىغا باقماي ماقۇل بوپتۇ. باي ئۆزۈن ئۆتمەي تولۇنئاينى قاۋۇلغا نىكاھلاپ، يەتتە كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ بېرىپتۇ.

بىراق، قىز بىلەن يىگىت ئوت بىلەن سۇدەك زادى ماسلىشالماپتۇ. ئىسمى - جىسمىغا قىلچە ماسلاشمىغان قاۋۇل تولىمۇ بىغەرەز بولۇپ، تەلۋە، ھۇرۇن، قورسىقىنىڭ تويغىنى

نى بىلمەيدىغان، ئالتىنچى ئايدا چاقىرسا، يەتتىنچى ئايدا ھە دەيدىغان، ھوشۇر ئېيىدا مانتا يەپ، سەپەر ئېيىدا كېكىرىدىغان، باغدىن گەپ سورىسا، تاغدىن جاۋاب بېرىدىغان، ئەدەپ - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇننى بىلمەيدىغان گالۋاڭ يىگىت ئىكەن.

ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ، تولۇنئاي ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكىگە نالە قىلىپ يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ، ئاخىر تەقدىرگە بويسۇنۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. تولۇنئاي كۆپ ئەجىر قىلىپ ئېرىگە ئەدەپ - ئەخلاق، قائىدە - يوسۇنلارنى، ھەتتا ئولتۇرۇپ - قوپۇش، گەپ - سۆز، مېڭىش - تۇرۇشلارنىڭ ھەممىسىنى ئۆگىتىپتۇ، ئېرى ھەرھالدا خېلى كۆپ ئوڭشالغاندەك قىلىسىمۇ، «قان بىلەن كىرگەن خۇي جان بىلەن چىقىپتۇ» دېگەندەك، يەنىلا دۆتلۈكى تۈگىمەپتۇ. ھەرقانداق مەرىكە - يوسۇنلارغا قاۋۇل قاتنىشىپلا قالسا، كۈلكىنىڭ نىشانىغا ئايلىنىپ قالىدىكەن، ئېرىنىڭ دۆتلۈكى تۈپەيلى تولۇنئايمۇ يەرگە قارايدىكەن. بۇ توغرۇلۇق دىلى ئازار يېگەن تولۇنئاي ئېرىنى ھېچ يەرگە بارغۇزمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

بىر كۈنى قىزىنىڭ ئاتا - ئانىسى كۈيئوغۇل، بالا - چاقىلىرىنىڭ ھەممىسىنى مېھمانغا چاقىرىپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان تولۇنئاينىڭ بېشىغا غەم چۈشۈپتۇ. ئۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېرىنى ئاپىراي دېسە، ئۇنىڭ تاقىقا - تۇققا سۆزلەپ، باشقا كۈيئوغۇللارنىڭ ئالدىدا مەسخىرىگە قېلىشتىن ئەنسىرەپتۇ، ئۆزى يالغۇز بېرىشنى بىئەپ بىلىپتۇ، ھەر ئىككىمىزلا بارماي قويايلى دېسە، ئاتا - ئانىسىنىڭ كۆڭلىگە كېلىشىدىن ئەندىشە قىپتۇ. ئاخىر تولۇنئاي «ئادەم قۇلاقتىن، ھايۋان تۇياقتىن» دېگەن گەپ بار، مەن قاۋۇلغا ئەدەپ - قائىدىلەرنى زېرىكمەي - تېرىكمەي ئۆگىتىپ، مېھمانغا بىللە ئاپىراي، دېگەن قارارغا كەپتۇ. ئۇ ئېرىگە:

ـــ ئالدىمىزدىكى ھەپتىدە دادامىلارنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا
بارىمىز. سىز مېنىڭ دېگىنىمنى قىلىڭ، ئەگەر يەنە ئۆزد-
ىڭىزنىڭ بىلگىنىنى قىلىپ، تاقتا - تۇقتا سۆزلەپ يۇزۇمنى
چۇشۇرىدىغان بولسىڭىز، ئەمدى ھەرگىز كەچۇرمەيمەن، ـــ
دەپتۇ. قاۋۇل:
ـــ خۇدا ھەققى، جېنىم خوتۇن، سىز ماڭا نېمە قىل دېسە-
ڭىز، شۇنى قىلىمەن، سىز نېمىنى ئۆگەتسىڭىز، شۇنى ئۆگىنىد-
مەن، ئەمدى سىزنى ھەرگىز يەرگە قاراتمايمەن، ـــ دەپ قاتتىق
ۋەدە بېرىپتۇ ھەم خۇشاللىقىدىن دوپپىسىنى ئاسمانغا ئېتىپتۇ.
ـــ ئۇنداق بولسا، مېنىڭ قىلغان گەپلىرىمنى ئوبدان
ئاڭلاپ تۇرۇڭ، ـــ دەپتۇ تولۇنئاي ئېرىگە قاراپ، ـــ بىز ئاتا-
ئانىلارنىڭ ئالدىغا بارمىغىلى ئۇزاق بولدى، ئۇلارغا ئازراق
سوۋغا - سالام ئالىمىز. بۇنى سىز كۆتۇرىسىز، ئىشىكتىن
بۇقىدەك ئۇسۇپلا كىرمەي: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ، دادام
بىلەن ئاپامغا سالام بېرىسىز. ئۇلار سىزگە جاۋابەن: «ۋەئەلەي-
كۇم ئەسسالام، كېلىڭلار، بالىلىرىم، سالامەت تۇردۇڭلارمۇ؟
ئۆيئىچى تىنچلىقمۇ؟» دەيدۇ. سىز يەنە: «خۇداغا شۇكۇر، ھەر-
قايسىلىرىنىڭ دۇئا - تەكبىرلىرىنىڭ بەرىكاتىدىن ياخشى
تۇردۇق» دەيسىز. دادام بىلەن ئاپام: «قېنى، ئولتۇرۇڭ، بالام»
دەپ، ئولتۇ-
رۇشقا ئىجازەت
بەرگەندە ئاندىن
ئولتۇرىسىز،
بىراق ئولتۇر-
دۇم دەپ، يۇ-
گۇرۇپ تۆرگە
چىقىپ كەت-

مەي، چوڭلار ئولتۇرۇپ بولغاندا ئاندىن مۇۋاپىق ئورۇندا ئول-تۇرىسىز، قائىدە بويىچە ھەرگىزمۇ چوڭلارنى پەگاھدا قويۇپ كىچىكلەر تۆرگە چىقىۋالمايدۇ، تۆت ئاچامنىڭ ئەرلىرىدىن كېيىن سىز ئولتۇرىسىز. چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن گەپ تارتىۋې-لىپ، ئاقساقاللىق قىلىش ئەدەپسىزلىك بولىدۇ. سىز چوڭلارنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ سۆزى تۈگىمەي تۇرۇپ قوشۇق سالماڭ، گەپ قىلىش توغرا كەلسە، باشقىلارنىڭ سۆزى تۈ-گىگەندە شۇ سۆزگە مۇۋاپىق كەلگۈدەك، ئورۇنلۇق گەپنى قى-لىڭ، سورۇننىڭ كەيپىياتىغا تەسىر يەتكۈزۈپ چىرايىڭىزنى تۇرۇۋالماڭ، ئوچۇق - يورۇق كۈلۈپ ئولتۇرۇڭ. سورۇندا باشقىلارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، ھاڭۋېقىپ، بۇرۇن كو-چىلاپ، باش قاشلاپ... ئولتۇرۇشنىڭ ھەممىسى بىھۆرمەتلىك بولىدۇ... — دەپتۇ ئېرىدىن خاتىرجەم بولالمايۋاتقان تولۇنئاي سۆزىنى داۋام قىلىپ، — ئالدىڭىزغا تاماق كەلتۈرگەندە، قورسىقىڭىز ھەرقانچە ئېچىپ كەتسىمۇ تاماققا قىيا كۆزىڭىز-نى سالماڭ، چوڭلارنىڭ ئېلىشىنى كۈتۈڭ. تاماق كەلتۈرۈل-گەندە تاكى دادام، ئاپام تەكەللۇپ بىلەن: «قېنى باللىرىم، تاماققا بېقىڭلار» دەيدۇ. بۇ چاغدا سىز: «مەرھەمەت، چوڭلار-دىن كەلسۇن» دەيسىز. چوڭلار «بىسمىللا» دەپ تاماق يېيىش-نى باشلاپ بېرىدۇ، سىز ئاندىن يېيىشكە باشلايسىز. بىراق، ئېچىرقاپ كەتكەن بۆرىدەك باشقىلارنىڭ يېرىملاشقۇچە سىز قاچىڭىزنى قۇرۇقداپ قويسىڭىز بولمايدۇ... بۇ قېتىم سىز مېنىڭ دىگىنىمدەك قىلسىڭىز، دادام، ئاپاملارمۇ خۇش بولۇپ قالىدۇ، مەنمۇ سىزنى پات - پات بىللە مېھمانغا ئاپىرىمەن، — دەپتۇ تولۇنئاي ئېرىنى ئاگاھلاندۇرۇپ. قاۋۇل خوتۇنىنىڭ دې-گەنلىرىنى ئورۇنداشقا ۋەدە بېرىپتۇ.

— شۇنىمۇ ئېيتىپ قوياي، — دەپتۇ تولۇنئاي ئېرىگە

ئىشەنچ قىلالماي، — ئەگەر ئاپام مېھمانلارغا پولۇ ئەتكەن بولسا، سىز ئالدىرىماي، بىر كاپام - بىر كاپامدىن يەڭ، ناۋادا مانتا ئەتكەن بولسا، بىرنى بىراقلا ئاغزىڭىزغا سالماي، بىر چىشلەم - بىر چىشلەمدىن چايناپ يەڭ.

قاۋۇل تولۇنئاي ئېيتىپ بەرگەن قائىدە - يوسۇنلارنى بىر ھەپتىگىچە يادلاپتۇ. بىراق، تولۇنئاينىڭ كۆڭلى زادىلا خاتىرجەم بولماپتۇ، ئۇ ئۇنداق ئويلاپ، بۇنداق ئويلاپ، ئاخىر تاماق ئالدىغا كەلسە، ھەممىنى ئۇنتۇيدىغان تەلۋە ئېرىگە ئۆزى ئەڭ ئىشەنچلىك دەپ ئويلىغان بىر چارىنى ئۆگىتىپتۇ.

— مەن ئاپامنىڭ «يىغىنچاقلىقراق، مانتا ئەتسەم بولارمى-كىن» دېگىنىنى غىل - پال ئاڭلاپ قېلىۋىدىم، بەلكىم بىز بار-غاندا مانتا ئېتىپ قېلىشى ئېھتىمالغا ناھايىتى يېقىن. بىز-نىڭ بەلگىمىز چوكا بولسۇن، مەن چوكىنى بىرنى چەكسەم، سىز مانتىدىن بىرنى ئالسىز، چوكا چېكىلمىگۈچە ئال-مايسىز، — دەپتۇ تولۇنئاي ئېرىگە قايتا - قايتا جېكىلەپ.

— بۇ ئىشەنچلىك چارە بولدى، ئەمدى مەنمۇ خاتىرجەم بولدۇم، — دەپتۇ قاۋۇل خۇشال بولۇپ.

قاۋۇل بىلەن تولۇنئاي ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە مېھمان-غا بېرىپتۇ. تولۇنئاينىڭ دادىسى، ئاپىسى ۋە باشقا تۇغقانلىرى ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ قارشى ئاپتۇ. ئۇلار مېھمانلارنىڭ ئالدى - كەينى يىغىلغۇچە قورۇ ئىچىگە تىكىلگەن ھەر خىل مېۋىلىك كۆچەتلەرنى، رەڭگارەڭ ئېچىلىپ كەتكەن گۇللەرنى تاماشا قىلىشىپتۇ. شۇ ئارىدا كۇيئوغۇللاردىن بىرەيلەن قېيى-ناتىسىغا زوقى كېلىپ:

— دادا، سىلىنىڭ قوللىرى گۈلكەن، قىلغان ئەجىرلىرى زايە كەتمەپتۇ. يەنە بىر - ئىككى يىلدىن كېيىن ئۆزۈم تال-لىرى مېۋە بەرگۈدەك، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قاۋۇلنىڭ

ئاغزى قىچىشىپ، گەپ قىستۇرغۇسى كەپتۇ ۋە:
— دادا، ماۋۇ تىككەن كۆچەتلەر يوغىنىسا يەنە ئىككى
يىلدىن كېيىن ھارۋىغا چاق بولغۇدەك، — دەپتۇ. بۇنىڭغا
ھەيران بولغان باشقا كۈيئوغۇللار كۈلۈشۈپتۇ، بىراق قېينا-
تىسى قاۋۇلنى ئىزا تارتقۇزماسلىق ئۈچۈن جىم تۇرۇۋاپتۇ.
قاۋۇل يەنە بىرئازدىن كېيىن:
— دادا، — دەپتۇ يەردە تۇرغان كىچىككىنە بىر تاشنى
كۆرسىتىپ، — بۇ تاش يوغىنىسا، ئۈچ يىلدىن كېيىن تۇ-
لۇقتا يارىغۇدەك تاش بولغۇدەك، — دەپتۇ. بۇ گەپتىن ھەم-
مەيلەن ئۈچەيلىرى ئۈزۈلگۈدەك كۈلۈشۈپتۇ. قاۋۇل ئۆزىنىڭمۇ
باشقىلارنىڭ ئالدىدا گەپ قىستۇرغىنىغا خۇشال بولۇپ مەغ-
رۇرانە تۇرۇپتۇ. تولۇنئاي بىچارە بەكلا ئىزا تارتىپ خورلۇق ھېس
قىپتۇ، قاۋۇلنى بىللە ئېلىپ كەلگىنىگە بەكلا پۇشايمان يەپتۇ.
تاماق تەييار بولۇپ، مېھمانلار تېگىشلىك جايدا ئولتۇرۇ-
شۇپتۇ. تاتلىق - تۈرۈملار بىلەن چاي ئىچىلىپ بولغاندىن
كېيىن، چىنە تاۋاقلاردا ئوخشىغان مانتا كەلتۈرۈلۈپتۇ. ماد-
تىنىڭ مەززىلىك پۇرىقى قاۋۇلنىڭ نەپسىنى غىدىقلاپ، يېگۇ-
سى كېلىپ تاقىتى - تاق بولغان بولسىمۇ، تولۇنئاينىڭ چو-
كا چېكىشنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئۇنىڭ كۆزلىرىگە
تەلمۈرۈپتۇ. چوڭلار بىردىن مانتا يەپ بولغاندىن كېيىن چو-
كىنىڭ «تاڭ» قىلىپ چېكىلىشى بىلەن تەڭ قاۋۇل ئالدىراپ
كېتىپ مانتىنى ئېلىپ ئاغزىغا موكلا ساپتۇ ۋە چايىنىمايلا
يۇتۇپتۇ - دە، يەنە قاچان چوكا چېكەركىن دەپ، كۆزىنى خو-
تۇنىدىن ئۈزمەي قاراپلا تۇرۇپتۇ. تولۇنئاي كىچىكتۇرۇپ يەنە
بىر چوكا چاپتۇ. قاۋۇل بايىقىدەكلا چايىنىمايلا يۇتۇپتۇ. بۇنداق
ئەھۋال بىرنەچچە قېتىم داۋام قىلغاندىن كېيىن، قاۋۇلنىڭ
بۇ ھەرىكىتى كۆپچىلىكنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ، ھەممەيلەن

بىر ـ بىرىگە مەنىلىك قارىشىۋاپتۇ. شۇ ئەسنادا بايىقى قىد-
زىق كۆرۈنۈشلەرگە دىققەت قىلىپ ئولتۇرغان بىر كىچىك
بالا قولىدىكى ئىككى تال چوكىنى رىتىم بىلەن تاۋاقتا ئۇر-
غانىكەن، قاۋۇل: «ئايالىم ئۇرغان چىغى» دەپ ئويلاپ، ئەتراپقا
قاراپمۇ قويماي ئىككى قولى بىلەن چوكىنىڭ رىتىمىغا
ماسلاشتۇرۇپ كاپۇر ـ كۇپۇر قىلىپ، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچ-
قۇچە بىر تاۋاق مانتىنى يەۋېتىپتۇ. چاي كۆتۈرۈپ كىرىۋاتقان
تولۇنئاي بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ نومۇس كۈچىدىن يىغلىغان پې-
تى ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ. «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي
دەۋاغا» دېگەندەك، تولۇنئاينىڭ دادىسى بىلەن ئاپىسى نام ـ
شۆھرەتنى دەپ قىزىنىڭ رايىغا باقماي، بېشىنىڭ ئوبدانلا
سۈيى بار بىر تەلۋىگە ئايدەك قىزىنى بېرىپ قويغىنى ئۈچۈن
دەردىنى ئىچىدە بىلىشىپتۇ. تولۇنئاي شۇنىڭدىن بېرى ئېرى
قاۋۇلنى ھېچقانداق يەرگە ئاپارمايدىغان بوپتۇ، ئەمما ئۇ يەنىلا
ئېرىگە ئىنسان بولغاندىن كېيىن ئۆگىنىپ قالار، دېگەن
ئۈمىد بىلەن ياخشى مۇئامىلە قىلىپ، زېرىكمەي ـ تېرىكمەي
ئەدەپ ـ ئەخلاق ئۆگىتىپ يۈرۈپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى تولۇنئاينىڭ دادىسى كېسەل بولۇپ،
ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ. كۈيئوغۇللار كەينى ـ كەينىدىن
بېرىپ قېيناتىسىنى يوقلاپ، ئۇنىڭ رازىلىقىنى ئېلىشىپتۇ.
بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان قاۋۇل تولۇنئايغا: «مەنمۇ قېيناتامدىن
رازىلىق ئېلىۋالاي» دەپ، يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. تولۇنئاي:

— ياق، بارماڭ، كېسەل كىشىگە گەپ خۇشياقمايدۇ. ئۇ-
نىڭ ئۇستىگە، دادام سىزنىڭ تاققا ـ تۇققا گېپىڭىزنى ئاڭ-
لىسا بىر كېسەللىكى ئىككى بولىدۇ ... — دەپ، ئېرىنىڭ
دادىسىنى يوقلاپ كېلىشىگە زادى قوشۇلماپتۇ.

قاۋۇلمۇ باشقا كۈيئوغۇللارغا ئوخشاش قېيناتىسىنى

يوقلاپ، رازىلىق ئېلىپ كېلىشنى بەكلا خالايدىكەن، شۇڭا ئۇ تولۇنئايغا يېلىنىۋېرىپتۇ. تولۇنئاي مىڭ تەسلىكتە ماقۇل بوپتۇ ھەم دادىسىنىڭ قېشىغا بارغاندا، قىلىشقا تېگىشلىك گەپلەرنى بىرمۇبىر ئۆگىتىپتۇ. تولۇنئاي:

— سىز دادام ياتقان ئۆيگە كىرىپ: «ئەسسالامۇئەلەيكۇم، دادا، ئوبدان تۇرامىلا؟ كېسەللىرى قانداقراق؟ بىرئاز ياخشى بولۇۋاتامىلا؟» دەيسىز. دادام سىزگە جاۋابەن: «خۇداغا شۈكۈر، خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم» دەيدۇ. سىز: «ناھايىتى ياخشى، ھەرنېمە بولسا شۇنداق بولغاي» دەيسىز. يەنە: «دادا، سىلىنى قايسى تېۋىپ داۋالاۋاتىدۇ؟» دەپ سوراڭ. دادام سىزگە جاۋابەن كۆرۈنۈۋاتقان تېۋىپنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئاندىن كېيىن سىز: «ياخشى بوپتۇ، ئۇ تېۋىپنىڭ قولى شىپالىق، سىلىنىڭ ئاغرىق-لىرىنى تېز بىر تەرەپ قىلىدۇ» دەيسىز. ئارقىدىن دورىلىرىنى سورايسىز، دادام يەۋاتقان دورىلىرىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئاندىن سىز دادامغا: «بۇ بەك شىپالىق دورا، داۋاملىق يەپ بەرسىلە» دەيسىز. دادام سىزدىن خۇرسەن بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭدىن باش-قا ئارتۇق گەپ قىلماڭ، — دەپ جېكىلەپ يولغا ساپتۇ.

قاۋۇل قېيناتىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، تولۇنئاينىڭ ئۆگەت-كەنلىرى بويىچە:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، دادا، ياخشى تۇرۇۋېلا، كېسەللىرى قانداقراق؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئارىدا بىرئاز ياخشى بولۇپ قالغانىدىم، يېقىندىن بې-رى ئەھۋالىم ئانچە ياخشى ئەمەس، كۆڭلۈم ھېچ نەرسە تارت-مايدۇ، ئۆزۈم كۈندىن - كۈنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتىمەن، ماڭا قېرىلىق يەتتىمۇ ياكى ئەجەل يېقىنلىشىپ كېلىۋاتامدۇ، بىل-مەيمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قېيناتىسى.

— ناھايىتى ياخشى، ھەرنېمە بولسا شۇنداق بولغاي، —

دەپتۇ قاۋۇل يادلىۋالغىنى بويىچە.
كۇيئوغ - لىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭ - لىغان قىينا - تىسىنىڭ ئەرۋاھى قى - رىق گەز ئۆر - لىگەن ھالدا لىۋىنى چىشلەپ، يۇزىنى تام تەرەپكە ئۆرۈپ جىم يېتىپتۇ. قاۋۇل يەنە:

— دادا، سىلىنى قايسى تېۋىپ داۋالاۋاتىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەزرائىل ... — دەپتۇ قېيناتىسى زەردە بىلەن.

— پاھ، بۇ تېۋىپ بەك ياخشى داۋالايدۇ، قولى يەڭگىل، سىلىنىڭ ئاغرىقلىرىنى تېز بىر تەرەپ قىلىدۇ، — دەپتۇ قاۋۇل ۋە يەنە سوئالىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ، — تېۋىپ سىلىگە قانداق دورىلارنى بېرىۋاتىدۇ؟

— زەھەر بېرىۋاتىدۇ، زەھەر! — دەپتۇ دادىسى تەنە ئا - رىلاش ئاچچىقلاپ.

— بۇ بەكمۇ شىپالىق دورا، داۋاملىق يېسىلە، — دەپتۇ قاۋۇل پەرۋايى پەلەك ھالدا.

بۇ تەلۋە كۇيئوغۇلنىڭ گەپلىرى قېيناتىسىنىڭ يۈرىكىگە ئەجەل ئوقى بولۇپ سانجىلىپتۇ - دە: «يوقال كۆزۈمدىن!» دەپ، قاتتىق بىر ۋارقىرىغىنىچە مەڭگۈلۈك كۆز يۇمۇپتۇ.

[General Information]
书名=维吾尔民间故事 20 维吾尔文
SS号=40250811